

letnik
številka

8

**jezik
in
slovstvo**

1957/1958

Jezik in slovstvo

Letnik III, številka 8

Ljubljana, 15. maja 1958

List izhaja od oktobra do maja vsakega 15. v mesecu (osem številok)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Tiska Celjska tiskarna v Celju

Uprava je pri Mladinski knjigi v Ljubljani

Opremila inž. arh. Jakica Accetto

Uredniki dr. Tone Bajec, Slovanski inštitut v Ljubljani (NUK), za jezikoslovni del
dr. Lino Legiša, Ljubljana, Vrhovčeva 4, za literarno-zgodovinski del
dr. Joža Mahnič, Ljubljana, Novi bloki 16, za metodološki del in odgovorni urednik

Rokopise in dopise pošiljajte na naslove posameznih urednikov

Naročila in vplačila sprejema založba »Mladinska knjiga« v Ljubljani, Tomšičeva 2, poštni predal 36, telefon 21-593, tekoči račun pri Komunalni banki v Ljubljani št. 60-KB-1-Z-67

Letna naročnina 450 din, polletna 225 din, posamezna številka 60 din;
za dijake, ki prejemajo list pri poverjeniku, 360 din;
za tujino celoletna naročnina 600 din

Vsebina osme številke

<i>Boris Merhar</i> Besedna igra in Prešeren	337
<i>Ivan Tominec</i> Približajmo knjižni jezik ljudskemu	346
<i>Viktor Smolej</i> Velikomoravski Velegrad	354
<i>Franček Bohanec</i> Knjižne police za otroke	362

Ocene in poročila

<i>Božidar Borko</i> Vladimir Levstik kot prevajalec	368
<i>Stane Suhadolnik</i> Nove bibliografije	371

Zapiski

<i>Jan Petr</i> Profesor W. Taszycki — šestdesetletnik	374
<i>Janko Moder</i> K pisavi krajevnih imen	375
<i>F. Dobrovoljc</i> Aškerciana v Slovanski knjižnici	380
<i>Kajetan Gantar</i> In esov v pesmih njega najti ni	382
<i>Lino Legiša</i> Prešernov »belši«	383
<i>J. Wester</i> »Moč« in »sila« pri Prešernu	383
<i>L. L. Študentovski</i> : »študentski«	384
<i>V. G. Cvetka</i>	384
<i>Janko Blažej</i> Prečiti in prečkati	384
<i>Uredništvo</i> Ob koncu tretjega letnika	384

Popravi: str. 336, vrsta 9: ni doba fevdalnega gospostva, marveč doba fevdalnih gosposčin ...

BESEDNA IGRA IN PREŠEREN

Med izraznimi sredstvi Prešernove pesmi zavzema besedna igra nasploh sicer bolj obrobno, vendar pa vsaj v njegovi satiri dovolj vidno mesto. Spremljala je njegovo oblikovanje prav od prvih začetkov (Povodni mož) pa vse tja do njegovih zadnjih priložnostnih utrinkov v Kranju (Tukaj počiva...), spričo razmeroma malo obsežnega pesnikovega dela pa je tudi zgolj številčno za tako stilno posebnost dokaj opazna (nad 40 primerov). Stvar je sicer občeznana in zdi se nam nekako samo ob sebi umevno, da je jezikovni mojster, kakršen je bil Prešeren, preskušal svojo domiselnost tudi v tej smeri, po drugi strani pa predstavlja to poglavje v Prešernu, kakor tudi neznatno, vendarle problem, ki zasluži približno osvetlitev, zlasti še, ker doslej še ni bil posebej obravnavan.

Naše prešernoslovje se je s problematiko pesnikovih besednih iger resda že precej ukvarjalo, toda omejevalo se je v glavnem le na razlago posameznih primerov (L. Pintar idr.). Kakor je znano, je te primere po veliki večini tudi že dodobra razčistilo, razen nekaj redkih izjem, kjer Prešernovi domisllici — bodisi kar zadeva njen smisel ali pa njeno stvarno ozadje — še ni moglo ali pa nikoli ne bo moglo čisto do živega (Čebeljarju, Izdajavcu..., epigram in sonet, Prešernova vera, Tukaj počiva...). Ne glede na slednje primere in njih bolj ali manj hipotetične razlage pa ostaja tu še problem Prešernove besedne igre kot take, to je problem njene oznake, klasifikacije, njene pogojenosti in vzdušju in slogovnih tendencah dobe in ne nazadnje v posebnostih Prešernove individualne narave. Toda če naj problem s teh širših vidikov s pridom načnemo, si moramo najprej na kratko predočiti, kje in kako se besedna igra v zgodovini jezika in besednega oblikovanja pojavlja, kako se v raznih dobah in duhovnih tokovih razrašča ali gineva, kaj pravzaprav jè ter kako jo različni teoretiki vrednotijo.

Besedna igra ima za seboj že precej dolgo zgodovino, domneva pa se, da se je lahko začela porajati šele potem, ko sta se beseda in z njo zaznamovana stvar v človekovi zavesti razdvojili iz svoje prvotne magične sovisnosti ter je človek na tej višji stopnji kulturnega razvoja lahko začel tudi bolj sproščeno sukati in presukavati besedo. Spričo socialne pogojenosti jezika kot sredstva za sporazumevanje s soljudmi so bile tem svoboščinam seveda slej ko prej postavljene dokaj tesne meje — saj besedna igra v nekem smislu res trga ustaljene »naravne« zveze med glasovno obliko in pomensko vsebino besede (gl. Zdenko Škreb, Značenje igre riječima, Rad JAZU, knj. 278, 1949, str. 126 idr.*) — po drugi strani pa so takšne tendence do neke mere dobivale oporo tudi v jeziku samem, zlasti v takih njegovih pojavih, kakor sta poli-

* Na to študijo se v zgodovinskem in teoretičnem delu svojega članka sploh največ oslanjam, ne da bi jo dosledno citiral. Pripominjam pa, da se ne strinjam s Škrebom o zko racionalističnim stališčem, ko namreč besedno igro že kot tako a limine odklanja, in to z naslednjo, v zaključku na kratko povzeto argumentacijo: »Igra je riječima stilsko sredstvo, koje na štetu osnovnoj zadaći jezika, t. j. spoznanju stvarnosti i saopćivanju te spoznaje, kida prirodnu vezu između glasovnoga skeleta riječi, t. j. zvuka — te smisla ili značenja riječi, t. j. dijela stvarnosti, tako da onda glasovni kompleks sam, bez obzira na stvarnost i bez veze s njom, asociira sebi slične ili jednake glasovne komplekse. Tim se stvara područje neovisno o stvarnosti, u koje se utječu predstavnici pojedinih društvenih slojeva iz nemile stvarnosti, protiv koje se bune, ali nemaju snage ili smjelosti, da zadrú u stvarnosti, pa se izživljavaju u tim glasovnim kompleksima. Kult je igre riječima obično vezan uz pojedinu epohu, u kojoj pojedini društveni sloj trpi od stvarnosti, ali nema snage ili volje, da je ličnim zahvatom ili radom promijeni. Čim stvarnost prestane biti neprijateljskom, prestaju i uvjeti za razvitak igre riječima.«

semija (n. pr. Prešeren : prešeren) in homonimija (n. pr. nebo : ne bo). Na tej osnovi se je besedna igra tudi v ljudski rabi bržčas že zgodaj pojavila — sprva pač nehotena, v slučajnih komičnih nesporazumih, nato pa tudi zavestno oblikovana — samo da tam ni nikoli zavzela takega obsega kakor ponekod v literaturi. Ostala je omejena v glavnem le na uganke: »Katera glava nima lic?« (polisemija) — in na smešnice: »Kje pa so vaše hčere?« »Ana je v X., ana je v Y...« »Pri vas imate pa same Ane!« Ali prav tako na osnovi polisemije: Ribničan obljubi fantiču goldinar, če pride k njemu v nedeljo »po deseti maši«, nato pa se mu izvije, češ da je bila to (po vrstnem redu!) šele druga (ali tretja) maša. In na osnovi homonimije: Ribničan je na svoji zdomarski poti prenočeval s sinom na golem podu. Ob svitu se oče prvi zbudi in pokliče sina: »Zarí se, Jožek, zarí!« Sin pa: »I, kam se bom zaril, ko so same gole dile!«

Medtem ko takih zgodbic kakor tudi tovrstnih drobnih utrinkov med ljudstvom niti ni tako malo, pa je besedna igra v drugih vrstah ljudskega slovstva mnogo redkejša. Tako vsebujejo n. pr. Grimmove pravljice po Škrebu (str. 151) »eno samo pravo besedno igro« (z besedo Spitzbub, le da je stvar v slovenščino neprevedljiva), ki pa bi ji bilo vsekakor treba prišteti še znani primer Rak-rak v zgodbi Doktor Vseznalec (Doktor Allwissend, gl. v Albrehtovem izboru Grimmovih pravljic, izd. pri MK, na str. 27). Podobno stanje bi se ob nadrobnejšem razboru pokazalo pač tudi pri nas, ne glede na to, da je ljudsko pripovedništvo tu kakor tam utegnilo privzemati tudi iz literarnih virov. Tako bi nasproti čisto originalni, le v našem jeziku mogoči besedni igri z imenom sv. Gregorja (Gregor — gre gor, prim. SE 1956, 191) na tem mestu navedli dva privzeta in celo še prav iz starogrške literature izvirajoča primera. Prvi je znana Odisejeva rahlo homonimična (Odysseus — Oudeis — Outis) ter zvijačno na zanj rešilno polisemijo preračunana pretvorba lastnega imena (Nikdo — nikdo), ki se je v naši tolminski ljudski zgodbi podomacila v obliki Sam — sam (zap. A. Kragelj, LZ 1886, 226; znana je sicer tudi Nemcem, Graber, Sagen št. 37, po Bédieru, Les fabliaux, str. 109, tudi v Bukovini, in pač še drugod), druga pa je neka ugančka iz Heraklita (Škreb, 101), ki je zašla v našo pravljico o prebrisanem kmečkem dekletu (zap. St. Vraz v Cerovcu, VO XVII, 13): »Ké je tvoj brat?« »Je šó zavca strelat; keroga sterli, ga tam pisti; kerí pa mu vujde, ga domò pernese.« Dekle spraševalcu potem pojasni, da so ti čudni zajci — uši. Te vrste šale »na osnovi kontrasta« so po J. Schultzu (cit. po Škrebu, 101) »seveda že na meji prave besedne igre«, po drugi strani pa je temu pojavu sorodna tudi tako imenovana ljudska etimologija, zlasti v zavestno šaljivih tvorbah (n. pr. lukamatija za lokomotivo).

Besedna igra v ljudskih ustih je bila obenem tudi časovno prva predstavnica te zvrsti, ki se je utegnil z njo srečevati mladi Prešeren (šaljivi oče Šimen, Ribnica idr.), še preden se je jel seznanjati z njenimi literarnimi zgledi, kakor sta mu jih posredovala šola in lasten študij literature. Iz območja te višje, »knjižne modrosti« pa prihaja tu kot prva v poštev antična, grška in rimska literatura, ki je bilo v njej težišče tedanjega jezikovnega in literarnega pouka. Antična literatura je bila s tovrstnimi tvorbami sicer dokaj bogata, značilno zanjo pa je, da še ne pozna natančne meje med (tedaj še prav malo rabljeno) rimo, asonanco in aliteracijo ter besedno igro. Tako za slednjo tudi posebnega izraza niso poznali, marveč so jo zajemali deloma s svojo paronomazijo (lat. adnominatio), deloma pa s svojim (Ciceronovim) ambiguum (besede z dvojnim pomenom). Stvar je bila vobče mnogo bolj razširjena v rimski literaturi (Plautus, Terentius, Apuleius, »najvirtuozejši besedni žongler, kar jih je kdajkoli živelo«, idr.) kakor pa v grški, ki je dala sicer prvega antičnega teoretika besedne igre (sofist Gorgias), zato pa v Aristofanu tudi njenega edinega mojstra (Škreb, 152). Med šolskimi pisci Prešernove dobe so bili pomembnejši antični ljubitelji besedne igre — pač kot vobče manj »šolski« — po vsem videzu le bolj slabo zastopani (prim. Fr. Ilešič, Gimnazijske študije v dobi našega prepورا, PL VII, 101 sl.), vendar je zglede zanjo posredoval deloma že tudi sam jezikovni pouk, zlasti latinski, razen tega pa je Prešeren vsaj že prva leta na Dunaju bral tudi nešolske staroklasične tekste ter imel nekaj avtorjev tudi v svoji lastni knjižnici (tako že 1823 tudi Plauta in Terencija, gl. Kidrič, Prešeren II, 64).

Pod vplivi antične, predvsem latinske literature se je uveljavljala besedna igra — mimo vseh idejnih nasprotij — tudi že v zgodnjekrščanski apologetični kakor tudi srednjeveški literaturi, ko se je ponekod po samostanih tako zelo razbohotila, da je naposled čisto izpodrinila »normalni« način izražanja. Dokaj priljubljena je bila tudi v latinski liriki srednjeveških vagantov, medtem ko jo v sodasni literaturi v narodnih jezikih le poredkoma srečujemo.

Na drugačnih osnovah je besedna igra v nadaljnjem doživela nov razcvet za humanizma, renesanse in reformacije, a to večidel že v narodnih jezikih ter predvsem v polemični rabi (renesančna satira v Italiji in drugod, Rabelais, verski letaki, Epistolae obscurorum virorum, Luter, Fischart idr.). Stvar je zapustila nekaj sledov tudi v naši reformaciji, saj imamo v kratki Trostovi (sicer elegični) pesmi *Omina fausta et clara*... kar štiri besedne igre (gl. M. Rupel, *Nove najdbe*..., 53). Na prehodu v barok je dobila besedna igra svojega velikega mojstra v Shakespearu, medtem ko so se ji v baroku že spričo njegovega splošnega nagnjenja k umetničenju vrata spet prav na široko odpirala (jezuitska drama, Marini, Calderon, Abraham a Sta Clara idr.). Tako se je tedaj prvokrat v večjem obsegu pojavila tudi v slovenščini, in to pri Rogeriju, najsi večidel v kaj prisiljenem duhovičenju, kakor: »Zima je le zima: de na rečem: žima. Kir: kakòr ta živinska žima ojstra, réžeča, bodéča, inu tému človeškimu nagimu truplu naušéčna je; takú, ja še bul ojstra, bodéča, réžeča inu naušéčna je ta zima« (LZ 1916, 330).

Na prvi odločen in hkrati jasno idejno osveščen odpor je naletel pojav besedne igre šele v francoskem klasicizmu in razsvetljenstvu. Zavračali so jo kot družabno in literarno afektacijo s stališča razuma (Boileau) in narave (Molière), nasprotovali so ji tudi Voltaire in drugi razsvetljenci, toda mnogo več uspeha kakor francoski so imeli v tem prizadevanju njeni nemški nasprotniki (Wieland, Lessing idr.). Tako je bila besedna igra — mimo nekolikšne vloge v kratkotrajnem viharštvu (Sturm und Drang) — v nemški klasiki potisnjena domala ob stran (Goethe in Schiller v »Ksenijah«), nasprotno pa se je v nemški romantiki spet zelo razmahnila ter je tudi pri njenih teoretikih našla ustrezno ali celo navdušeno podporo, zlasti pri A. W. Schleglu.

Razumljivo je, da gre odnosu nemške romantike do besedne igre glede na Prešerna še posebna pažnja, čeprav s tem ne mislimo opozarjati na nekakšne »vplive«, marveč le na kratko predočiti tisto novo, pozitivno vrednotenje besedne igre, kakor ga je nasproti preživelemu klasicizmu in racionalizmu uveljavljala nemška romantika in ki ga moramo vsekakor upoštevati kot značilnost dobe in duhovnega ozračja, ki je v njem živel in ustvarjal Prešeren. Ali da govorimo še določneje: kult besedne igre je bil naravnost »zelo značilen za ves dunajski predmarec« (Raimund, Grillparzer, Nestroy, Grün idr.), pa tudi še za Mlado Nemčijo (Heine, Börne), deloma pa se srečujemo z njim tudi pri Byronu, ki ga je Prešeren nedvomno bral že na Dunaju.

Nemška romantika je besedno igro obravnavala s stališča svojih širših svetovnonazorskih vidikov, povezujoč jo kot posebno zvrst dovtipa (Witz) s svojo kozmično pojmovano »romantično ironijo«, ne da bi se pri tem dokopala do posebno jasnih in niti ne enotnih pogledov nanjo. Tako je Novalis videl v dovtipu nasploh nekakšno »duhovno elektriciteto«, Fr. Schlegel se je zavzemal predvsem za »filozofski« nasproti manj pomembnemu »poetičnemu« dovtipu, medtem ko je A. W. Schlegel sámo besedno igro kar zanosno povzdigoval, češ da se z njo vsaj v posameznih primerih vnovič ostvarja nasploh že izgubljena globlja pomenljivost besede oziroma »podobnost med besedo in stvarjo«. Tudi je zavračal tiste, ki so imeli to tvorbo za »izumetničeno nenaravnost«, češ da jo poznajo že otroci in pa prav preprosta ljudstva, še posebej pa je opozarjal na tovrstno igro z osebnimi imeni, ki meri na zvezo med imenom osebe ter njenimi »lastnostmi in njeno usodo«. Bolj kritično je stvar obravnaval »prvi moderni teoretik besedne igre« Jean Paul (Friedrich Richter) v svoji *Vorschule der Ästhetik* (1804), kjer se poleg njenih prednosti dotika tudi njenih slabosti. Mikavnost besedne igre je po njegovi sodbi v trojem: v drobci resničnosti, ki je v njej, kajti enakost zvoka nam daje misliti na nekolikšno podobnost stvari samih; dalje v začudenju nad »naključjem, ki se klati po svetu, igraje se z zvoki in z deli sveta«, ter v besedni igri kakor

v »divjem parjenju brez svečenika« združuje neenake stvari; in končno v »duhovni svobodi«, ki se v njej izpričuje. Ob vsem tem pa je Jeanu Paulu besedna igra dopustna le tedaj, kadar je spontana in če nastopa v stilno adekvatni okolici, to je sredi drugih vrst dovtipa, kajti sicer se utegne sprevreči v nekakšno uganko. Nevarnost pa je tudi, da ob njeni pretirani rabi ne postanemo malenkostni, ko se tako vse preveč vežemo na samo »ozko uho« ter pri tem zanemarjamo »daljnosežno oko« (das weite Auge).

Po tem bežnem zgodovinskem pregledu, ki hkrati že sam po sebi nakazuje nekaj vidikov za uvodoma napovedano nadaljnjo obravnavo, se moramo zdaj dotakniti še vprašanja o bistvu in pomenu besedne igre.

Pri opredeljevanju, še bolj pa pri vrednotenju te slogovne posebnosti se njeni teoretiki precej razhajajo. Nekateri pojmujejo stvar ože, drugi širše, vendar vsaj za dobro besedno igro velja, da mora v sebi družiti igro s formalno (Klangspiel) in z vsebinsko oziroma pomensko (Sinnspiel) stranjo ene ali več besed, in to tako, da se glasovna enak(šn)ost ali vsaj podobnost veže z nasprotjem ali vsaj z neko razliko v pomenu oziroma da vsebuje neko miselno poanto. Razmejitev nasproti glasovnim figuram (aliteraciji, asonanci, rimi) je torej jasna, razen morda v tistih redkih primerih, kjer je sicer zgolj glasovna skladnost le-teh hkrati n. pr. satirično poantirana (kakor v Župančičevih rimah »maharadže — hladže« ali »glavoj — heroj«), težja pa je stvar s paronomazijo, ki se sicer prav tako »igra z besedami«, a je neredko gol »Klangspiel«. Zato se pač bolj kaže pridružiti širšemu pojmovanju (Eckhardt), ki se oslanja bolj na drugi del termina »besedna igra« ter zaobjemlje vse tovrstne tvorbe »od duhovitih šal do puhlega, brezsmiselnega besednega zvonkljanja«. Pri tem moramo upoštevati, da je pravzaprav tudi v najboljši tovrstni domisljici še vedno nekaj »naivne komike« in da navadni »calembouris« lahko »družijo velike umetnike in tepce« (Lanson).

Tako torej besedne igre ne po tej teoretični strani ne po njeni dokaj proteični zgodovinski vlogi ne kaže ne precenjevati ne podcenjevati, nikar da bi jo s Škrebom celo sploh in načelno zametali. Tako so se nam tudi doslejšnja izvajanja zdela potrebna le za uvodno splošno orientacijo, sicer pa moramo le pritegniti sodbi L. Spitzerja, »da bomo imeli več uspeha, če pojasnimo stilistično vrednost neke jezikovne posebnosti pri posameznem avtorju, kakor pa če enkrat za vselej ugotovimo stilistično vsebino neke jezikovne posebnosti« (cit. po Škrebu, 97).

Kakor smo že videli, se dokaj opazni delež besedne igre pri Prešernu povsem sklada z duhom in literarnimi tendencami njegovega časa, to je predvsem nemške romantike in dunajskega predmarca, razumljivo pa je, da moramo pri tem upoštevati tudi še posebne slovenske razmere, literarne in jezikovne. Tu pa moramo imeti pred očmi zlasti tedanji nagli in z nemajhnimi motnjami zvezani razvoj našega knjižnega jezika, ki se je že izza prvega prerodnega razdobja vse bolj diferenciral, se glasovno in oblikovno presnavljal, se čistil germanizmov pa bogatil s slovanskimi izposojenkami in številnimi novimi tvorbami, hotoč ustrezati rastočim potrebam strokovnega kakor tudi »višjega« pesniškega izrazja (Pisanice, Vodnik, KČ). V tem naglem razraščanju in nemirnem presnavljanju se je porajal naš novodobni knjižni jezik, o takih dobah »jezikovne revolucije« pa trdi Wurth v svoji študiji *Das Wortspiel bei Shakespeare*, da so to »običajno tudi dobe, ki se v njih bujno razvija besedna igra«

(cit. po Škrebju, 81). O kaki »bujnosti« tega pojava za naš primer sicer ne moremo govoriti, vendar pa velja v tej zvezi opozoriti na dvojce: prvič, da je zavzela besedna igra v Prešernovi pesmi tako vidno mesto, kakor ga ni imela v naši poeziji ne pred njim* in tudi ne več za njim, in drugič, da tovrstnih pojavov — vsaj če stvar nekoliko širše pojmuje — pri nas tedaj tudi mimo Prešerna ni bilo tako malo. Omenimo naj le dva izrazita ljubitelja takšnih posebnosti — Jakoba Zupana-Jakona, »kolos slovanske in orientalske jezikovne učenosti«, in pa tedanjega našega največjega slavista Jerneja Kopitarja. Okoliščina, da sta tu poleg Prešerna v ospredju prav dva učena filologa, bi se kar skladala s sodbo M. Brauna (Das Sprachgefühl, SR 1957, 153 sl.), da se »aktivni jezikovni čut« izpričuje zlasti z »nagnjenjem do vsakovrstnega jezikovnega igrčkanja«, kamor sodijo po Braunu tudi »šaljive nove tvorbe« in »preobračanje besed« (F. Mautner uvršča oboje kar pod besedno igro — Škreb, 103).

Kar zadeva Kopitarja, mislimo tu na njegove besedne igre v ožjem smislu (kakor »na poli on« za Napoleona po ital. Napolione) kakor tudi na razne njegove paronomastične igre (»Tikantem tikato!« — »... doctorem provocare ipse indoctorrimus« — »Vale et sis minus rejen, et magis réden et poréden ...«), dalje na še mnogo številnejše njegove šaljive, zabavljive in »makaronistično« spakljive tvorbe (kakor klopeč za »bankir«, marcizem, hypértheos, figulus, derwischere, nikolaisieren, bestellare, nachbetare, schusterice itd.), slednjič pa bi lahko v nekem širšem smislu tu sem uvrstili tudi tisto njegovo znano raznojezično zmes, kakršno je pisal v svoji zaupnejši korespondenci ter jo sam označeval kot »makaronizem«, n. pr. »Graecus essentialissimas litteras mangiavit; deswegen ist aber seine Sprache die wohlklingendste: Debevzova pa ne bo nikoli, sed natura et populus se moquent de vos jansénismes: natura vincet na sadnje.« Sicer je imel Kopitar takšno pisanje za svojo »največjo slabost«, kar pa le opozarja, da se je prav tu sproščal v svoj najboljšežnejši slog: v tem drznem preskakovanju iz jezika v jezik v istem stavku in celo v isti besedi je prihajal do izraza njegov iskrivi temperament, pa tudi njegova krepka samozavest, in zdi se, kakor bi se v tem samovoljnem, afektirano učenjaškem izražanju družila stara humanistična »superbia« (Prešeren: »ošabnost«!) z novodobno romantično ironijo (ki je po Fr. Schleglu »umetniškova vzvišena, neodvisna zmožnost, rabiti snov samo kot priliko za svoje ustvarjalno udejstvovanje«).

V tem pogledu je Kopitarju precej soroden Jakob Zupan, ki sta si bila več let tudi zaupna prijatelja, samo da je Zupan svoje jezikovno igrčkanje omejeval predvsem na slovenščino ter ga skušal tudi literarno uveljaviti. Njegovo jezikovno samovoljnost, dognano do skrajnosti v godovnem voščilu J. Poklukarju (Kidrič, Prešeren I, 285), je celo zmerni Čop označil za »blazno drznost« (Tollkühnheit), glede njegovih besednih iger pa moramo reči, da so vobče mnogo bolj posrečene tiste, ki so nam sporočene iz njegovih zasebnih (ali tudi javnih) izjav, kakor pa tiste iz KČ. Kot sad osebne prizadetosti so prve tudi izrazito polemične in skoraj vse takega značaja, da bi s čim podobnim ne bil mogel niti misliti

* Pri Vodniku le redki in manj izraziti primeri: krajank... krajnik, slepota... slepi, Milica milena in morda še kaj.

na objavo. V njih si je privoščil predvsem škofa Wolfa-»volka«, deloma v zvezi s svojim srečnejšim tekmeccem za kanonikat Praprotnikom, češ »volk se rad po praproti valja« oziroma »praprot je ničemurna rastlina, še volk se ne skrije za njo«. Po nekih izročilih je govoril Zupan o istih dveh tudi v svoji znani, zanj usodni pridigi l. 1832: »Poglejte! zdaj so nam volka poslali, da bi pasel mirne ovčice; a vprašam vas: kdaj je bil še volk dober pastir? Že si ta požrešnež s praprotjo postilja, kaj bo zdaj z nami!« (LZ 1885, 32—33.) Dalje je v zvezi z ljubljanskim semeniščem govoril o »Kakadociji in Mingreliji« in trdil, da bi se napis nad vrati (Virtuti et Musis) moral pravilno glasiti Servituti et muscis, ko pa je bil zaradi svoje pridige že odstavljen (ne pa še upokojen in pregnan v Celovec) in je zvedel za Čopovo smrt, je tó in svojo nesrečo komentiral z domislico: »Zwei Gelehrte hat Krain besessen — den einen hat der Wolf, den anderen die Sau (svinja — Sava!) gefressen!« In po naselitvi v Celovcu, kjer se je nastanil v gostilni »zum Lamm«, se je pohvalil, da je »prišel od volka k jagnjetu«. V nasprotju s temi in drugimi njegovimi domislicami pa je Zupana za čudo minevala vsa duhovitost, ko se je poskušal s takimi stvarmi v verzih, še posebno pa je motilo pomanjkanje učinkovite, najsi tudi zgolj miselne poante v njegovih epigramih (40 Pšic v KČ I—III). Med čbeličarji je bil Zupan poleg Prešerna sicer edini, ki se je opazneje poskušal v besedni igri, toda brez prave domiselnosti, deloma zgolj paronomastično (Ljubimca ljubimo, Slovenci slovijo), v Pšicah (št. 5 in 6, KČ II) pa s precej medlo porabo polisemije, v prvem primeru prav tako zvezano s paronomazijo. S to svojo slabokrvno epigramatiko, s svojim glasovnim umetničenjem, ponesrečenim besedotvorstvom in programatičnim »ptujobesedarstvom« si je Zupan obilno zaslužil šestero Prešernovih Sršenov (št. 1 in 9 v KČ III, štirje drugi nanj naperjeni pa so bili izločeni) in znani zabavljivi sonet. Vrh tega pa je bilo nekaj osti zoper Zupana pač tudi že v sami obilici besednih iger, ki je z njimi nastopil Prešeren v Sršenih, vse seveda v zvezi s svojim poglobitnim namenom, obogatiti domačo poezijo z zgledi epigramatično učinkovito rabljene besedne igre. Sicer pa je Prešeren po tem izraznem sredstvu posegel že znatno prej in tudi ne iz literarno polemičnih nagibov, marveč v zvezi z ljubezensko tematiko.

Da je Prešeren že zgodaj kazal smisel za tovrstne tvorbe, nam priča že paronomastična igra v tistih bore osmih (zabavljivih) verzih, ki so se nam ohranili še iz njegove »predliterarne« dobe (»Če s mislil, vlačugar, vlačit se tako...«, gl. Gspan, Izbr. pesmi V. Vodnika, str. 148). Verjetno je bilo več takšnih primerov tudi med pozneje zavrženimi pesmimi zvezka, ki ga je Prešeren kot jurist 4. leta pokazal Kopitarju, saj vsebujeta tudi obe originalni pesmi, ki sta mu iz tega zvezka literarno dozoreli, vsaka po eno in celo prav pomenljivo besedno igro: Povodni mož romantično ironično rabljeno »Prešerna se brani«, Zvezdogledom pa prav tako ironično poantiran premik od prvotnega na preneseni pomen besede zvezda (prim. Mautnerjevo klasifikacijo besednih iger pri Škrebu, 103). Kakor je znano, je Prešeren tu meril še na svoje študentovsko ljubezensko razočaranje, dunajsko in ljubljansko, vendar pa je bilo to tudi zadnjikrat, da je v zvezi s takšno tematiko porabljal besedno igro — ali vsaj ne več v tem lahko hudomušnem tonu, če štejemo sem še njegov polisemični migljaj

na osebno izpovedno podstat Ribiča, v čigar zgodbi se seveda tudi zvezda »visoko na nebu« premakne v svoj preneseni in pravi, zemeljsko realni pomen. (Toda le kolikšna razlika med nekdanjim anakreontičnim in tem baladno tragičnim »zvezdogledom«!) Res je dalje tudi, da je prva Prešernova objavljena pesem, Dekletom (Dekelcam), šele v redakciji za Poezije dobila besedno igro (»se šopiriš, ker si zala«), toda pesnik je v svojem popravku pač le povzel ton svoje mladostne ljubezenske pesmi. Razen teh in še nekaterih manj izrazitih primerov (pomenljivo poimenovane osebe v Krstu, Prekopu in Neiztrohnjenem srcu, »Ljubljana, ljubica nebes in sreče« v prigodnici Hradeckemu ter Zastavica I in II) pa je Prešeren gojil besedno igro le v svojih satiričnih oziroma epigramatičnih verzih, torej v literarni zvrsti in obliki, ki se nasploh štejeta za najustreznejše torišče takšnih posebnosti.

Primeri so približno enako močno zastopani v obeh najplodnejših razdobjih Prešernovega satiričnega in epigramatičnega pesnjenja (1830 do 1833, 1843—1846), medtem ko je v vmesnem desetletju besedna igra pri njem le izjemen pojav. Kakor v že omenjenih primerih tudi tu prevladuje igra z osebnim imenom in značilno je, da je pesnik z njo začel in tudi končal pri sebi (»Prešerna se brani« — »Sme nas nekaj, ker smo Prešernove, biti prešernih«), in če vštejemo še Ribiča, se je tako sebe sploh največkrat dotaknil. Zdi se, da se je poudarjena družinska zavest Ribičevih pri njem že zgodaj opirala tudi na pomen priimka, ki ga je nosil, pa tudi pri drugih mu je bila to slej ko prej zelo pomenljiva in satirično porabljiva reč. Tako je 13. februarja 1832 pisal Čopu v zvezi z Budikovo »zelo patriotično, sicer pa pristrčno dolgočasno igro« (Adolf von Nassau), ki jo je videl v Celovcu: »*Ex cantu cognoscitur alès*: igra me je navedla na etimologijo imena *Budik*. *Bud* — vdba, *inde deminutivum budik* —« (NS 1949, 227). Prav kakor tu je Prešeren tudi v svojih satiričnih besednih igrah z osebnimi imeni meril predvsem na kako možno nasprotje med imenom in siceršnjim pomenom oziroma dejavnostjo njegovega nosilca: tako je (sicer priznani slovničar) Kopitar v estetskih stvareh le navaden čevljar »kopitar«; tudi bi se bil imel pod roko svojega mojstra Zoisa (von Edelstein) izoblikovati v »zoiellus« (draguljček), pa se mu je po usodni pomoti skazil v novodobnega Zoila (literarnega zabavljača). Tako dalje Holzapfel-Lesničnjek ne more peti »sladkih« in Levičnjek ne »pravih«. V prvem epigramu na Slomška je osnovnemu nasprotju — med njegovo vnanjo veljavo (kot Slomška) in »pravim« pomenom njegovega imena (Zlomšek) — dodal še dve drugi, ublažujoči nasprotji: med »staro paro« Zlomkom in »njega mlajšim« (in tako še manj »zlomskim«) Zlomškom in še med prvim kot »jemalcem devištva« in drugim kot »prodajalcem (Krščanskega) devištva«; in pozneje, po Slomškovem imenovanju za škofa, se je poigral z istim, le da s to novo okoliščino dopolnjenim nasprotjem: Zlomek-hudič — Zlomšek-hudiček, zdaj pa »na Štajerskem — škofiček«. V svojevrstno, nekakšno šaljivo kozmično nasprotje je zasukal Prešeren svojo zabavljico na nesrečnega snubca Žaneta Sonca, češ »Sonce se skriva... ker se peklenska Jer'ca moži«. Dalje je v epigramu na pisatelja Kremplja vtaknil njegovo ime v precep dvojnega nasprotja, in to tako, da se ostra obsodba v prvem (slovenščina v njegovi glavi: v njegovih »krempljih«) nekoliko omiljuje v drugem (»duh preonemčeni, slab«,

sicer pa »voljni kremplji«). Dvojno nasprotje in dvojno besedno igro vsebuje Prešernova zabavljalica na »grmečega Jupitra« — profesorja Elijo Rebiča, najsi že v Benvenutovem (LZ 1931, 434) ali v Kastelčevem zapisu ali pa v Levstikovem »popravku« (SR 1948, 301): mož ni — kakor si domišlja o svoji učenosti — nikak »tič« (besedna igra na osnovi polisemije, a zdaj ločimo »ptič« : »tič«) in niti ne v prvotnem pomenu besede cel ptič (Rebič naj bi bilo iz »reb« = »jereb«, prim. razlago L. Pintarja v LZ 1906, 619), marveč je kvečjemu — z glasovno premeno po drugi besedni igri Rebič-Repič — »le od tiča — repič« (Benvenut), »le nekaj tiča (je), — repič« (Kastelic) oziroma pri Levstiku, kjer tvori zadnja beseda svoj lastni verz, »le tiča kosič — Repič«. Samo deloma na skladnost, v glavnem pa spet na nasprotje je meril pesnik tudi v besedni igri z lastnim imenom v Pričujočih poezijah: ker so pač Prešernove, jih sme nekaj »biti prešernih«, vobče pa dovolj izpričujejo avtorjevo »krotkost«.

Po načinu tvorbe temelji večina Prešernovih besednih iger z osebnimi imeni na polisemiji zadevne besede. Druge njegove besedne igre bi po njihovi tvorbi porazdelili na tiste, ki se še tudi opirajo na polisemijo, na take, ki slonijo na homonimiji ali vsaj bolj ali manj podobnem glasovnem kompleksu, ter na šaljivo ali satirično rabljene nove besedne tvorbe. Kot posebna primera, ki bi ju v to klasifikacijo ne mogli vključiti, naj že na tem mestu navedemo Prešernov postopek v epigramu Čebelice pesmim brez s in c, ki po svojem značaju nedvomno tudi še sodi v to zvrst, ter njegovo znano v rimo postavljeno deležniško zbadljivko v epigramu na Ravnikarja.

V prvo skupino gredo besedne igre, ki jih vsebujejo naslednji Prešernovi zvečine epigramatični teksti: Nova pisarija (nemškvati musi, kjer češka beseda nastopa v trojni ali celo četverni funkciji: zgolj glasovni za rimo z »Rusi«, pomenski za slov. mora, kot zgled češke izposojenke iz nemščine in bržčas tudi še kot nekakšen ironičen simbol »nujnosti« germanizmov v češčini), Pesmi od posušila močirja (prvotni in presenešeni pomen: megla ... pesmice vodene ... oblaki megleni — dasi bolj po smislu kakor prav po besedi), Čebelarju (s še vedno problematično polisemijo Kastelčevih »muh«, pa tudi samega naslova), Abecedarju (s poanto na polisemiji »abecedarja«, ki z njim ni mišljen le »človek, ki se ukvarja z abecedarstvom«, marveč hkrati nedvomno tudi zgolj »Abschüler«, kar nasprotje in s tem ostrino zabavljalice še povečuje ne glede na nekoliko naivno komiko te misli, kakršno pa imamo tudi v epigramu o »tiču« in »ptiču« Rebiču), Sonet o kaši (каша: kašha), Metelčici (»žlica kaše« — Sonet o kaši, medtem ko je v sami »žlici« hkrati ost zoper Metelkovo homeopatstvo oziroma mistični homeopatski nauk, da je »učinek zdravila tem večji, čim manjša je njegova doza«), Izdajavcu Volkmerovih (Volkmera) fabul in pesmi (sonet in epigram, oba z ostjo v polisemičnem »izdajavcu«), Nekim pevcem duhovnih pesmi (z malce prisiljenim pomenskim presukavanjem besede »duhovna«) in Tukaj počiva ... (z le nakazano in tako le približno razložljivo polisemijo besede »veren«).

Tudi besedne igre naslednje skupine merijo na presenečenje spričo pomenskega nasprotja ali vsaj velike razlike med dvema enako ali vsaj zelo podobno zvenečima glasovnima kompleksoma — razen morda v paronomaziji »Bog bogastvo je pogmiral« (nagrobni napis J. Kalanu), kjer

gre pač za nekakšno ljudskoetimološko povezavo obeh besed. Pravo homonimijo imamo med temi primeri le v filozofskem epigramu Prešernova vera, to je v verzju »ki vodi vekomaj v ne-bo«, kjer je homonimična igra predočena z vezajem, njen globlji smisel pa meri na razhajanje med vladajočo vero pesnikove okolice (»v nebo«) in pesnikovo lastno »vero« (»v ne-bo« = v nebitje, v nič; glede problematike določnejših razlag tega epigrama prim. A. Slodnjak, SR 1948, 300, in B. Ziherl, France Prešeren, SKZ, 1949, 28). V drugih primerih se besedi bolj ali manj razlikujeta, bodisi glasovno, to je v konzonantih (klasik... kvasi, kjer bi tudi supinirana gorenjska izreka ne vodila do popolne glasovne skladnosti ne glede na oblikovno razliko; daničarji... janičarji), v vokalih (pel... pil; beg... bog) oziroma v obojem (glavico zvito... zabito), ali pa — ob siceršnji glasovni skladnosti — oblikovno (kazino... kazé). Najdrznejše in obenem najduhoviteje se je pesnik poigral z besedo koloseum, ki jo je — čudno tujko — razbil na troje »zapopadljivih« domačih besed (koles-s-um), prevrgel na glavo (um-s-koles) ter jo z enakšno končnico (-am) spet nekako postavil na noge: »Tam se trl bo um s kolesam...« O slednjih dveh besednih igrah ter o klasiku-kvasiku in o bogu-begu bi tudi lahko rekli, da so tvorjene v duhu ljudske etimologije, to je (sicer ne zgolj »ljudskega«) prizadevanja, da se tujke ali tudi pomensko medle domače besede osmislijo z navezavo na živopredstavno domače jezikovno gradivo. Presenetljivi ljudskoetimološki »prevoj« bog-beg seveda spet opozarja na pesnikovo povsem nekonvencionalno »vero«, njegov pravi filozofski pomen pa je vsaj hipotetično razložljiv pač le v zvezi z že omenjeno drugo besedno igro (ne-bo) in s celotnim epigramom. Ostale, satirične besedne igre teže vseskozi v ostra nasprotja, razen v epigramu na Vodnika (pel... pil), kjer pa je že sama predstava »pevčka-pivčka« dovolj omalovažujoča — vzlic postranski osti proti Potočnikovemu »mojstru pevcev« in ne glede na to, da je jedro zabavljice najbrž v besedi »rad« (je pel), to je, »veselilo ga je — med drugim — peti«, ne pa da bi bil »moral peti«, kakor on (Prešeren) sam. Mislim pa, da moramo to »krivico« mlademu Prešernu šteti v njegovo pravico, tembolj, ker je v zrelih letih stvar v Vodnikovi lastni meri pošteno poravnal (V spomin Valentina Vodnika).

Zadnja skupina je hkrati najbolj problematična, vsaj kar zadeva izbor primerov, ki naj bi jih tu sem uvrstili. Ker je besedna igra po svojem bistvu zgolj enkratna domislica, ki nima v vidu nikakršne glasovno-pomenske inovacije, bi v pričujočo skupino potemtakem sodile samo vsakovrstne šaljivo-zabavljive besedotvorne improvizacije, ne pa n. pr. take tvorbe, ki naj bi izpolnile kake vrzeli v besedno izraznem inventarju knjižnega jezika (tako »očitar« : »obraznik«). Prav razmejitev med temi in onimi pa je tu nemalo problematična, zlasti glede na že omenjene jezikovne razmere Prešernovega časa.

Kakor je znano, je bil Prešeren v tvorbi novih besed zelo udržan, saj je takšno početje, zlasti kolikor je izhajalo iz pretiranega purizma, že v Novi pisariji krepko osmešil. Tem vidnejša je ta njegova zmernost, če pomislimo na kaj živahno čbeličarsko besedotvorstvo ali vsaj znašanje oziroma neorgansko rabo papirnatega slovarskega besedja vse tja do Zupanovega slovanskega in poznejšega ilirskega »ptujobesedarstva«, po drugi strani pa tudi na podobne nezdrave pojave med primitivističnimi

puristi Kopitarjeve šole, saj celo sam Ravnikar ni ušel očitkom, da »slovnično in besedno umetniči« (Čop). V ponazoritev le nekaj tovrstnih zgledov iz KČ, ki pa je med njimi samo šestero Zupanovih in samo dvojce iz satiričnih tekstov: mravljin, kradun, trudnik, spruga, razmet, oslapje, skalad, tatba, grinjalo, zaprtodurnik, osladovati, evropeaniti se, osušati, ozajčiti, obreztovaršiti, jutreniti, prsteniti, peliniti. V nasprotju s tem čbeličarskim splošnim novotarjenjem pa je bila Prešernova besedotvornost izrazito funkcionalno pogojena ter se je po veliki večini razgibavala le v satiri; ali po Kidriču (Prešeren II, 239): značilne zanj so »v duhu jezika narejene novinke, ki so redke, kadar se dajo zagovarjati samo s potrebami ljubezenskega pesnika (cvetečelična, svetlolična), a pogostne, kadar gredo na rovaš pravic šaljivega duhoviteža, ki ume hitro postreči s hudomušno besedo, slonečo na znanem izrazu, in žarko osvetljuječo situacijo (francozovati, turčevati, tatariti; dretar, očitar; novočrkar; bogmej; Mahom; pušičar, poptujčevavec, homeopatiti, abecedar; strunar)«. Tem primerom iz let 1828—1833 dodaja Kidrič še hudomušno rabljeni »edini slovanski izposojenki (hrvaška: uzmati; češka: musiti)«. O slednji kakor tudi o abecedarju smo govorili že v drugi zvezi, izmed ostalih pa bi za to skupino odbrali morda le prvih sedmero in pa homeopatiti. Če tem besedam dodamo še satirično krojene ali vsaj v satirah rabljene ptujobesedarje, nemšk'avavce, gorjačarje, smolca in škofelo, bi utegnilo biti s tem zajeto precej vse, kar še sodi v to skupino (če nista še gorjačar in škofela že ljudski tvorbi). Da se je Prešeren besedotvorno nekoliko bolj razmahnil le v satiri, je samo dokaz njegovega globokega čuta za organskost jezika, »v katerem kot takem že leži misel in čustvo, preden se ga polasti mislec ali poet, da v njem snuje nove umotvore misli in čustev« (I. Prijatelj). Zato je tudi vedel, da se besedno novotarjenje slej ko prej giblje na meji smešnega ter je tako pač porabno in celo smotrno v satiri, medtem ko se v drugih zvrsteh pokaže pesnikovo pravo mojstrstvo šele tedaj, če »z okretno vezavo navadnim besedam preliiva pomen, da zvenijo ko nove« (Horac).

Ivan Tominec

PRIBLIŽAJMO KNJIŽNI JEZIK LJUDSKEMU

Jezik, tudi knjižni, je živ organizem; zato v njem ni nič stalnega, nenehno se spreminja. Ker pa je pisana oblika jezika zelo konservativna in iz razumljivih vzrokov taka tudi mora biti, jo govorjena oblika jezika prehiteva in postajajo razločki med pisavo in izreko čedalje večji. Tako je v vseh knjižnih jezikih, ki imajo podoben razvoj, kot ga ima knjižna slovenščina. Le pomislimo, kako velik je razloček med francosko ali angleško pisano in govorjeno besedo! Angleži in Francozi ohranjajo — seveda z večjimi in manjšimi izjemami — staro pisavo, izreko knjižnega jezika pa prilagajajo ljudskemu govoru.

Slovenščina je sicer veliko bolj konservativna, kot sta francoski in angleški jezik, vendar se je slovenski ljudski govor od druge polovice

16. stoletja, ko smo dobili prve knjige v naši besedi, v marsičem spremenil. Od tedaj se je izreka tistih ljudskih govorov, ki so podlaga knjižnemu jeziku, zlasti v vokalizmu močno predrugačila. To, čemur pravimo moderna vokalna redukcija, je tako globoko poseglo v vokalizem ljudskega jezika, da so nastale zares velike težave glede izreke današnjega knjižnega jezika, ki mu hočemo po vsej sili ohraniti sistem vokalov ljudskega govora v 16. stoletju.

Pogovorni jezik naših izobražencev bolj upošteva moderno vokalno redukcijo, ki je zanj značilna; knjižni jezik pa tega ne dela razen v prav redkih primerih, kjer se je udomačila pisava z reduciranimi vokali.

Na drugem mestu sem že sprožil misel, da bi kazalo spremeniti danes veljavna pravila za izreko reduciranih vokalov tudi v zborni izreki. Artikulacijske sposobnosti današnjega Slovenca se namreč upirajo ponekod izreki, predpisani za zborni govor. To pa zavaja v čisto nemogoče artikulacije, o čemer pa nekoliko pozneje.

Sistem slovenskih kratkih vokalov se je, kot smo že poudarili, od 16. stoletja do danes močno izpremenil. Pravzaprav so se začele spremembe že prej. Na pogovorni jezik meščanov vpliva tako knjižni jezik kot ljudski govor. Da pa se je v izreki kratko poudarjenih in nepoudarjenih vokalov pogovorni jezik naslonil bolj na ljudske govore kot na zborni izreko, je umevno tudi zato, ker imamo v zborni izreki oblike, ki se nikjer več ne govore, nekatere pa se sploh nikdar govorile niso.

Kljub temu da je vokalna redukcija za pogovorni jezik značilna, imamo primere, kjer je pisana oblika tudi v pogovornem jeziku ohranila nereducirane vokale. Tako slišimo v ljubljanskem pogovornem jeziku: mamica, Slavica ipd., čeprav nagovarja Ljubljančan preprosto ženico: »mamca«. V dvojici mamica-mamca imamo tako za današnji jezikovni čut dve obrazili: -ca in -ica. To pa so vendar le izjeme, sicer se pogovorni jezik ravno po redukciji nenaglašanih vokalov loči od izreke, ki jo imenujemo zborni.

Danes veljavna pravila slovenskega pravorečja terjajo, naj se v zborni izreki moderna vokalna redukcija ne upošteva, češ izreka knjižnega jezika naj sloni na izreki ljudskega govora 16. stoletja. Natanko to ni izvedljivo. Artikulacija tako imenovanega trdega ali velarnega l je za današnja slovenska usta dovolj težka; zato danes nihče ne terja, naj tako izgovarjamo. Ko pa smo čisto prav tudi v knjižno izreko uvedli u za l, bi morali napraviti še korak dalje in do neke mere upoštevati tudi redukcijo vokalov v slabih pozicijah, da bi se izognili konstruiranim oblikam, ki se niso nikdar in nikjer govorile. Vzemimo na primer obliko nosil, ki naj bi se izrekala nosiŷ; te oblike pa dolenjščina nikdar, ne pred Trubarjem in ne za njim, ni imela, ker se je nenaglašeni i v končnem zlogu reducirjal v polglasnik že v času, ko se je na koncu govoril velarni l; nosiŷ je dalo v poznejšem razvoju nosəŷ, nosou, nosu. To zadnjo obliko slišimo v pogovornem jeziku. Imata jo današnja dolenjščina in gorenjščina: nôsu, kúpu, pústu. Gotovo bi ne delali sile knjižnemu jeziku, če bi tako izreko tudi vanj sprejeli.

Isto kot za -il velja tudi za -el, ki ima v slovenskih osrednjih narečjih podoben razvoj: videl, vidəŷ, vidou, vidu. Oblika vidəŷ, kot jo predpisuje slovensko pravorečje, v osrednjih slovenskih narečjih ni bila nikdar živa.

V primerih, kakor rekel, pasel, kjer imamo sekundarni polglasnik, naj bi se na koncu izrekal diftong əʊ. Pogovorni jezik pozna le izreko reku, pasu in tako dalje. Ker je diftong əʊ nekam tuj današnjemu slovenskemu ušesu in ustom, ali bi ne kazalo to knjižno izreko približati živi govornici po Kranjskem, Goriškem in Spodnjem Štajerskem? Kar poslušajte, kako se ta kategorija besed izreka v radiu pa celo v gledališču, in priznali boste, da skušamo tukaj nekaj ohraniti, kar nam gre le težko iz ust.

Skupina -ul se je preko -uu razvila v u: obu, sezu itd. Te oblike govorimo v pogovornem jeziku; uʉ danes veljavnega pravorečja zveni nekam afektirano.

Slovensko pravorečje hoče ohraniti sistem kratko naglašanih in nenaglašanih vokalov, ki ga je imela slovenščina v 15. stoletju ali še prej in v drugi polovici 16. stoletja ni obstajal več neokrnjen, o čemer priča grafika prvega našega pisatelja Primoža Trubarja in drugih protestantskih piscev. Tako silimo v pravorečju preko začetkov našega knjižnega jezika, kar gotovo ni prav in je dosledno tudi težko izvedljivo. To je vzrok, da govorimo umetne oblike, ki niso bile nikdar žive, in se tako odmikamo od ljudskega govora, namesto da bi se mu bližali. Vse to počenjamo na ljubo nekemu logičnemu sistemu kratkih vokalov z utemeljitvijo, da za današnji knjižni jezik vokalna redukcija ne obstoji, čeprav so se morali do neke mere po njej ravnati že naši protestantje, ko so hoteli pisati ljudstvu razumljiv jezik. Če je Trubar zapisal uidill za govorjeno videl in govorimo danes knjižno videʉ s širokim e v diftongu ey, je jasno, kako današnja izreka ni v skladu ne z današnjo ne z nekdanjo ljudsko izreko. V pogovornem jeziku se glasi ta oblika vidu. Ali bi ne bilo tako prav tudi v knjižnem jeziku?

Tudi v besedišču se odmikamo od ljudskega jezika. Slovenski knjižni jezik ima lepo število slovanskih izposojenk. Besede smo si izposojali pri drugih Slovanih, predvsem pri najbližjih sorodnih, Hrvatih in Srbih, v vseh dobah naše književne zgodovine, zdaj več, zdaj manj, često s čisto določenim namenom, približati naš knjižni jezik srbsko-hrvatskemu. Veliko takih besed je živelo v knjigi ali časopisu le malo časa, nekatere celo samo v delih posameznih pisateljev, precej slovanskih izposojenk pa so sprejeli tudi drugi pisatelji, tako da jih je kar dovolj ostalo v našem knjižnem jeziku do današnjega dne.

Vprašamo se zdaj: Kakšne besede smo si izposojali? Ali in koliko nas je silila potreba, da smo sprejemali v knjižni jezik besede iz drugih slovanskih jezikov? Kaj smo s tem pridobili, kaj izgubili? Ali smo s slovanskimi izposojenkami zares obogatili knjižni jezik?

Preden poskusimo odgovoriti na ta vprašanja, bo morda prav, da pogledamo, iz kakšnih besed obstoji besedišče našega knjižnega jezika, kako se je to od prvega slovenskega pisatelja Primoža Trubarja do danes bogatilo in izpopolnjevalo.

Slovenski knjižni jezik naj družijo vse Slovence v kulturno enoto; biti mora zato vsem Slovincem razumljiv; zato pa mu mora biti podlaga ljudski govor. Primož Trubar je hotel pisati za svoje »ljube Slovence« razumljivo, zato se je odločil za ljudski jezik, kot ga je sam poznal in sam govoril od mladosti. Skrbno se je izogibal besed, o katerih je mislil, da jih

bralci ne bodo razumeli. Bal se je zapisati vsako besedo, ki je še ni bil slišal iz ljudskih ust. Tako je postavil knjižni jezik na zdravo podlago, na ljudski govor, pravzaprav pa povzdignil svojo domačo ljudsko govorico v knjižni jezik. Prvi slovenski pisatelj je realistično presojal potrebe slovenskega ljudstva in tudi na knjižni jezik gledal realistično. Zato je segel po preprostem kmečkem jeziku. Sam pravi: »Pri prevajanju sem se potrudil glede besed in sloga, da bi utegnil z lahkoto razumeti vsak Slovenec, bodisi Kranjec, Spodnještajerec, Korošec, Kraševac, Istran, Dolenjec ali Bezjak. Zaradi tega sem ostal pri kmečkem slovenskem jeziku, kakor se govori na Raščici, kjer sem se rodil. Nenavadnih in hrvatskih besed nisem hotel primešavati niti si novih izmišljati.«

Kljub Trubarjevi odločitvi pa pravda za besedišče slovenskega knjižnega jezika še danes ni končana. Začela se je že v Trubarjevem času. Trubar jo je prav odločil, ko je zavrnil željo manj stvarnega Petra Pavla Vergerija, ki bi bil rad imel prevod sv. pisma v jeziku, razumljivem tudi Hrvatom in morda celo drugim Slovanom.

Besedišče Trubarjevega jezika je torej besedišče ljudskega govora. Seveda tudi to ni brez izposojenih besed, a te so bile sprejete po neki naravni, od sosedstva z drugimi narodi odvisni poti. Poglavitni del besedišča slovenskih ljudskih govorov je slovanska dediščina s slovanskimi prvinami, ki pa so tudi že pomešane z izposojenkami iz drugih jezikov, n. pr. iz gotskega. To slovansko dediščino so prinesli Slovenci v novo domovino. V drugačni soseščini, v drugačnih kulturnih, političnih in družbenih razmerah so jo jeli po svoje spreminjati, hkrati pa sprejemati od sosedov nove besede, predvsem germanske in romanske. Starejše izposojenke so do danes že tako prilagodili svojemu jeziku, da jih spozna za tujke le šolan jezikoslovec. Mlajše izposojene besede občuti kot tujke tudi preprost človek.

To ljudsko jezikovno bogastvo je sprejel prvi slovenski pisatelj v knjigo, postalo je podlaga nadaljnjemu razvoju knjižnega jezika in je še danes jedro besednjaka slovenskega jezika. Ker je hotel Trubar pisati ljudstvu razumljiv jezik, je rabil tudi take mlajše izposojenke, ki se jim pozna tuj vir in so jih zato poznejši pisatelji izločili iz knjižne rabe ter jih nadomestili bodisi z umetno narejenimi ali iz drugih slovanskih jezikov izposojenimi besedami.

Ljudsko besedišče pa za razvit knjižni jezik seveda ne more zado- stovati. Slovar knjižnega jezika moramo neprenehoma bogatiti; za nove predmete in pojme so potrebne nove besede. Kako smo Slovenci bogatili svoje besedišče? Za to sta nam bili odprti dve poti: umetno ustvarjanje novih besed in izposojanje. Oboje smo delali, zdaj z bolj, zdaj z manj srečno roko. O prvem načinu, ustvarjanju novih besed, moramo reči, da so le tiste besede dobre, ki niso proti pravilom slovenskega jezika, ki so narejene iz ljudskih prvin in v duhu ljudske ustvarjalnosti. Takih ni malo v besednjaku slovenskega knjižnega jezika. Žal je precej tudi skovank, ki niso narejene po pravilih slovanskega jezika, bodisi da so napravljene po tujem kopitu, bodisi da so sicer proti pravilom slovenskega besedotvorja. Izposojali pa smo si besede iz slovanskih in neslovanskih jezikov, sprejemali pa tudi latinsko-grške kulturne besede, ki jih rabijo tudi drugi kulturni narodi.

Po povedanem moramo besede slovenskega knjižnega jezika takole razdeliti: I. ljudske, II. neljudske. Ljudsko besedišče pa ima: 1. slovansko dediščino, ki je a) res slovanska ali pa b) v praslovansčini izposojena, 2. iz podedovanih slovanskih osnov razvite ljudske slovenske besede, 3. ljudske izposojene besede, in sicer a) starejše tujke, ki imajo že docela slovansko lice, b) mlajše izposojenke, ki se jim še očitno pozna, da so tujke. Neljudske besede v knjižnem jeziku so 1. umetne, in sicer a) iz ljudskih osnov po pravilih slovenskega jezika narejene, in b) po tujem vzorcu ali proti pravilom slovenskega besedotvorja skovane, 2. izposojene, in sicer a) iz slovanskih jezikov, b) iz neslovanskih jezikov in c) mednarodni latinsko-grški izrazi.

Besedišče slovenskega knjižnega jezika ima torej, podobno kakor vsi jeziki izobraženih narodov, besede iz raznih virov. V našem današnjem knjižnem jeziku so besede vseh naštetih kategorij razen tistih, ki smo jih uvrstili v I, 3b, to so mlajše izposojenke iz sosednih jezikov, ki jih jezik še ni toliko prebavil, da bi se jim ne poznala tujščina. Trubar je, kot je bilo že omenjeno, sprejel v knjigo tudi take besede, poznejši pisatelji pa so jih povečini zamenjali z umetnimi ali izposojenimi.

Kaj bomo rekli o jezikovni vrednosti naštetih besednih kategorij današnje knjižne slovenščine? Ali imajo vse te kategorije tudi pravico, da ostanejo trajna last knjižnega jezika. Gotovo je, da noben purist ne bo mogel več iztrebiti vseh tistih besed, ki jim smemo po pravici očitati, da kvarijo naš jezik. Nekaj pa vendar lahko storimo, da popravimo, kar so zagrešili predniki, in da zaustavimo vdor tujščine v današnje pisanje.

Besedišče knjižnega jezika se spreminja, to je povsem naravno. Ustvarjajo se nove besede, stare se opuščajo, nekatere dobivajo nov pomen itd. Ker pa se knjižni jezik ne razvija kot ljudski govor in je umetna tvorba, ki jo ustvarjajo pisatelji jezikovni ustvarjalci, mu moremo usmerjati razvoj. Tu se začneja velika odgovornost, ki jo prevzemajo pišoči ljudje do knjižnega jezika. Ta je sicer nekaj umetnega, ne sme pa biti izumetničen, ne smemo mu izpodmakniti njegove naravne podlage. Ta pa je ljudski jezik.

Poskušajmo zdaj oceniti vrednost besed posameznih kategorij, kot smo jih prej naštel. Prvo mesto gre gotovo ljudskim besedam: slovanski dediščini z izposojenkami iz praslovanske dobe, slovenskim ljudskim tvorbam iz slovanskih osnov in starejšim izposojenkam, ki so se že popolnoma vrasle v organizem slovenskega jezika. Kaj pa mlajše ljudske izposojenke? Zgodovina slovenskega knjižnega jezika nam kaže, kako smo jih polagoma skoraj docela izločili iz besednjaka knjižne slovenščine. Vprašanje takih besed je rešeno, to pa v korist čistosti in lepote knjižnega jezika. Vse druge besede ljudskega jezika so in morajo ostati največja vrednota, stržen besedišča knjižne slovenščine; iz tega vira še vedno lahko bogatimo naš knjižni govor. Slovenska narečja so slovarsko še vse premalo, pravzaprav skoraj nepreiskana. Tu bomo našli še marsikaj dragocenega, čeprav prinašajo naši mlajši pisatelji v knjižni jezik mnogo novega ljudskega slovarskega gradiva. Je pa zadnji čas, da začnemo tudi sistematično zbirati slovarsko gradivo vseh narečij.

Samo z ljudskim besediščem pa knjižni jezik ne prebije. Zato moramo ustvarjati umetne besede ali pa si jih izposojati. Skoraj vsi naši

veliki besedni umetniki so bili tudi ustvarjalci besed. Če naj bo knjižni jezik višja, prečiščena stopnja ljudskega jezika, tesno naslonjen nanj, smemo trditi, da so le tiste umetne besede dobre, ki so narejene po zgledu ljudskih besed, to je po pravilih ljudskega besedotvorja, tiste pa, ki tem pravilom ne ustrezajo, so manj vredne; udomačijo se sicer, preidejo v stalno rabo in si tako po sili vzamejo domovinsko pravico v besednjaku.

Kaj pa knjižne izposojenke, slovanske in neslovanske? Če naj raste naš knjižni jezik iz ljudskih prvin, so pravzaprav izposojenke odveč, tudi slovanske. Današnja knjižna slovenščina jih ima več kakor kateri koli drug slovanski jezik. Skoraj vsak slovenski pisatelj si je izposodil nekaj iz drugih slovanskih jezikov. Delal je tako Pohlin, za njim Gutsman; tudi Vodnik, ki je sicer obogatil knjižni jezik z marsikatero besedo, narejeno po pravilih našega jezika iz ljudskih prvin, je sprejel nekaj ruskih, čeških in hrvatskih besed; niso vse ostale trajna last našega jezika, nekaj pa se jih je vendar obdržalo, n. pr. vojak iz češčine, pivo iz češčine, strast iz ruščine itd. Mnogo slovanskih besed sta sprejela vsak v svoj slovar tudi Murko (1833) in Janežič (1851).

Vse do Cankarja in Finžgarja so slovenski pisatelji pisali dosti nepotrebnih tujk. Vzrok temu je bilo tisto prizadevanje, ki je merilo na to, da bi se slovenščina približala srbohrvaščini. Vendar je podoba, da so se ti možje zavedali, da je njih trud jalov in tudi škodljiv. Ko je na primer Janežič prirejal drugo izdajo svojega slovensko-nemškega slovarja, je opustil veliko nepotrebnih izposojenk prve izdaje. Tudi Levstik je plačal davek ilirizmu, pisal zlasti za časnike dosti hrvatskih besed, se včasih navduševal za jezikovno zблиžanje s Hrvati, natezal knjižno slovenščino na starocerkvenoslovansko kopito, k čemur ga je zavajala panonska teorija o domovini stare cerkvene slovanščine. To je šibka stran Levstikovega dela, ki pa ne more zmanjšati vsega tistega, kar je storil za razvoj našega knjižnega jezika. Malokdo je prinesel toliko ljudskega v knjižni jezik kakor Levstik. Ko je pisal, je zajemal iz ljudstva snov in jezik.

Razen slovanskih izposojenk ima naš knjižni jezik tudi novejše izposojenke iz neslovanskih jezikov. Tu je treba poudariti, da imamo za te tujke dvojno merilo: eno za nemške, drugo za besede zahodnoevropskih jezikov, za francoske in angleške. To je razumljivo. Nemci so nas narodnostno ogražali, zato smo se nagonsko ogibali besed iz njihovega jezika, medtem ko smo bili in smo še vedno glede tujk iz drugih neslovanskih jezikov bolj popustljivi; zlasti časnikarski in poslovni jezik rabita vse polno takih nepotrebnih tujk.

O latinsko-grških, tako imenovanih kulturnih besedah mi ni treba na dolgo razpravljati. Take besede uporabljajo vsi kulturni jeziki. Vsi poskusi, izločiti te besede iz knjižnega jezika, so se izjalovili. Tudi mi ne moremo prebiti brez njih, posebno ne v strokovnem jeziku.

Že sproti sem dajal posameznim besednim kategorijam večjo ali manjšo vrednost in postavil v prvo vrsto ljudske, za temi na osnovi ljudskih prvin po pravilih ljudskega besedotvorja umetno narejene besede, proti pravilom slovanskega jezika ustvarjene umetne izraze in knjižne izposojenke pa v drugo, manj vredno vrsto.

Tudi v Slovenskem pravopisu, ki ga je leta 1950 izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, so »v nekaterih primerih spačenosti ali

nepotrebности besede zaznamovane s križcem, kar pomeni, da se jih v skrbnem jeziku izogibljimo«. Tako je SP vsaj v nekaterih primerih pokazal na manjšo vrednost besed. Gotovo pa je, da tudi druge besede, sprejete v SP, nimajo enake jezikovne vrednosti, da je med njimi veliko nepotrebni in papirnatih, kar pa iz SP samega ni razvidno. Nastane vprašanje, ali naj bo nova izdaja SP tudi v tem kažipot pišočim ljudem.

Gotovo bi segli predaleč, če bi hoteli prepovedati vse napačno narejene umetne besede in vse po nepotrebem izposojene slovanske tujke. Tega ne bi dosegel noben jezikovni reformator, naj bi mu priznali še toliko veljavo. Vendar se vpraša: ali je pravi tisti kriterij, po katerem se ravna danes menda vsi jezikovni svetovalci? Ta kriterij je nekako tale: Če je napačno narejena umetna beseda ali nepotrebna tujka prišla v splošno rabo in zlasti kadar je postala osnova za nove besede, si je s tem pridobila domovinsko pravico v knjižnem jeziku in je ne gre preganjati. Res je, da se je po tej poti udomačila v knjižnem jeziku marsikatera nepravilnost in nepotrebnost, a se mi vendar zdi, da odpira ta kriterij preveč na široko vrata spačenim in tujim besedam. Z njim se dá marsikaj, domala vse opravičiti. Zato ga ni moč v celoti priznati. Tudi je težko postaviti splošno veljavni kriterij o jezikovni vrednosti takih spornih besed. Menim vendar, da bi moral tak priručnik, kakor je SP, besede dvomljive vrednosti kakorkoli zaznamovati, dajati nasvete, kaj je za knjižno rabo primernejše.

Nikakor ni moj namen jemati SP tisto veljavo, ki jo gotovo zasluži, a izkušnje so pokazale, da bo treba v novi izdaji marsikaj izpremeniti. Pišočim ljudem je SP predvsem jezikovni svetovalac. Tak, kakršen je, je pravzaprav besednjak sodobne knjižne slovenščine, ne sicer popoln, poglavitno pa je le v njem. Uporabnost tega slovarja pa je omejena, ker so besede le skopo, povečini pa sploh niso razložene. Ugovor, da razlaga ni naloga SP, ne velja. Da je SP hotel biti več kakor zgolj pravopisni priručnik, se vidi iz tega, da le prinaša tudi nekaj razlag, da z zvezdico in križcem svari pred nedovoljenimi besedami in zvezami, skratka, ker je v njem veliko takega, kar ni naloga pravopisa, kar sodi v slovar. In ravno zaradi tega zadnjega nam je SP prav prišel. Žal je ostal in najbrž moral ostati na pol poti, pri kompromisu. Kompromis so tudi zvezdice in križci v SP. Z njimi so zaznamovane le najhujše napake, medtem ko se SP sicer vzdržuje vsake sodbe o vrednosti besed, saj je rečeno v uvodu: če je beseda sprejeta v SP, še ni nič rečeno o njeni jezikovni vrednosti (ali je beseda domača, izposojena, tuja, potrebna, nepotrebna, ljudska, papirnata ipd.). Res ni to naloga SP, a v jezikovnem svetovalcu, kakršen hoče biti SP, bi si človek želel prav teh stvari več. Pogrešam predvsem namigov o vrednosti udomačenih umetnih besed, prav tako pa tudi slovanskih izposojenk.

Glede slovanskih izposojenk nismo bili nikdar enih misli, menda tudi danes nismo. Nekateri bi jih radi imeli še več, drugi jih trpe, ker jih ne morejo iztrebiti, ker so se že preveč udomačile, tretji pa bi jih kljub temu radi zavrgli.

Vprašajmo se zdaj: Ali so slovanske izposojenke res obogatile knjižno slovenščino? Če hočemo odgovoriti na to vprašanje, moramo najprej pogledati, kakšne besede smo si izposojali in zakaj. Gotovo ni bilo v prid

našemu knjižnemu jeziku, da smo si izposodili od Hrvatov in Srbov pa še od drugih Slovanov veliko nepotrebnih besed, nepotrebnih zato, ker imamo zanje sami lepe domače besede. Tujka je izpodrinila domačinko, v knjigi in časopisu je obveljala izposojenka, domača beseda pa je bila pozabljena oziroma živi dalje le še v ljudskem jeziku. S takimi izposojenimi besedami knjižnega jezika gotovo nismo obogatili, prej narobe, povrh pa smo še poglobili prepad med knjižnim in ljudskim jezikom, gotovo ne v korist prvemu. Takemu početju ni bilo krivo le prizadevanje, približati slovenščino srbohrvaščini, temveč tudi neznanje ljudskega jezika. Kadar izposojevalec tuje besede in njenih zvez ni dobro razumel, se je rodila prava spaka, ki kazi še danes naš knjižni jezik. Časnikarski in poslovni jezik si še danes najrajši izposojata iz srbohrvaščine take besede, ki so tudi v srbohrvaščini tuje in nepotrebne tvorbe, n. pr. razne germanizme v besednih zvezah.

Zgolj s tem, da smo sprejeli v svoj knjižni jezik več sto slovanskih besed, hrvatskih, srbskih, čeških, poljskih, ruskih, nismo za zblížanje z drugimi Slovani prav ničesar dosegli, odmaknili pa smo knjižno slovenščino od ljudskega jezika, kar je velika škoda. Ljudski izraz je po vsebini bogatejši, le ljudska beseda, ljudska zveza, ljudska metafora je besednemu umetniku primerna za izražanje najrahljših odtenkov njegovih misli in čustev. Razni umetni jeziki nimajo in ne morejo imeti te moči, pa tudi knjižni jezik, ki ni organsko zrasel s svojo podlago, to je z ljudskim jezikom, je nima v zadostni meri.

Še nekaj besed o umetnih izrazih. Za nove pojme kujemo besede po tujih vzorcih ali pa sprejemamo zanje tuje besede. Najpogosteje je temu krivo pomanjkljivo znanje ljudske govornice. Naj pokažem to na primeru iz novejšega časa. Za tujko rasna diskriminacija rabijo naši časniki izraz rasno ali plemensko razlikovanje. Res je, da beseda razlikovanje za današnji knjižni jezik ni nič nenavadnega, ker splošno rabimo izraze razlika, različen, razlikovati, razlikovanje, ki pa so vendar izposojeni, to pa po nepotrebnem in v škodo domačim besedam razloček, razločen, razločevati, razločevanje. Zveza plemensko razlikovanje ni narejena po prvinah ljudskega govora. Pa poskusimo zdaj najti v ljudski govornici osnovo, iz katere bi mogli v domačem duhu narediti besedo za rasno diskriminacijo. V svojem rojstnem kraju sem često slišal takele stavke: ni dobra mati, ker loči otroke. K tisti hiši ne grem služit, ker ločijo. Človek iz ljudstva to dobro in prav razume, tudi govori tako, v knjižni jezik pa tlačimo tuje besede in besedne zveze in ga tako oddaljujemo od ljudskega jezika.

Kam merijo te moje besede? Utegne kdo reči, da ne priznavam posebnega razvoja našega knjižnega jezika in stanja, v kakršnem je danes. Kakor vsak knjižni jezik ima tudi slovenski svoj posebni razvoj in stanja, v katerem je ob določenem času, ne more nihče zanikati in se lotiti reform, ki bi pretrgale vso knjižno tradicijo. In vendar je mogoče marsikaj storiti, da preprečimo nezdravo odmikanje knjižnega jezika od ljudskega govora in zavremo vdiranje tujih neslovenskih besed in besednih zvez v knjižni jezik. Naši jezikovni priročniki, kakršen je n. pr. Slovenski pravopis, bi morali pri besedah dvomljive vrednosti to nekako zaznamovati, dajati prednost ljudskim besedam in ljudskim zvezam,

očito napačno in nepotrebno sploh izločiti in tako skušati neprisiljeno bližati knjižni jezik ljudskemu govoru. V ljudskem govoru živi tudi danes še vse polno besed in besednih zvez, ki so jih pisali naši klasiki Levstik, Stritar, Jurčič in še drugi, ki pa jih v današnjem pisanju pogrešamo, ker so jih zamenjale neljudske besede in zveze. Pokazati na take stvari bi bila dolžnost jezikovnih priročnikov. Tu ne gre za oživljanje izumrle starine, temveč za nekaj, kar še krepko živi v ljudskem govoru in bi, zopet sprejeto v knjižni jezik, tega poživilo in ga približalo njegovi naravni podlagi — ljudskemu jeziku.

Viktor Smolej

VELIKOMORAVSKI VELEGRAD

Nadaljevanje in konec

Ko sta prišla Konstantin in Metodij v Velikomoravsko, sta prinesla s seboj slovanske prevode cerkvenih knjig in besedil. Prišla nista v deželo, ki bi bila krščanstvo šele sprejemala in ne bi bila imela nobene kulture. Pozabljamo, da se ne začenja kultura šele z zapisano besedo. Tako v Velikomoravski kot v Makedoniji je slovanska kultura obstajala, preden je bila v glagolici Konstantina in Metodija zapisana prva slovanska beseda.

V zadnjih dveh desetletjih so si nekateri znanstveniki zastavili vprašanje, ali je začel pisati slovansko besedo res šele Konstantin ali pa je obstajala slovanska pisava že pred njegovo glagolico. Izražajo dvom o doslej edino veljavni trditvi, da je ustvaril glagolico Konstantin po vzoru grške minuskule, kateri je dodal nekatere znake, posnete po vzhodnih alfabetih. Nevzdržna je nova hipoteza, da je pred glagolico obstajala cirilica, v kateri naj bi bila celo napisana prva bolgarska in ruska literatura, preden bi bila začela pisati Konstantin in Metodij. Po drugih, ranejših hipotezah naj bi bila obstajala glagolica v neki obliki že pred Konstantinovo urejeno azbuko in naj bi bila dala osnove Konstantinovi glagolici. Črnorizec Hrabber v svoji obrambi Konstantinove pisave pripoveduje, da so si Slovani pred Konstantinovim nastopom mnogo let prizadevali pisati svojo besedo z rimskimi in grškimi črkami, res pa da še »bez ustrojenija«, to je brez reda. To bi potrjevalo hipotezo o obstoju neke šele nastajajoče pisave pred Konstantinom, pisave, ki si je svoj sistem šele iskala. Tako ne bi bil Konstantin azbuke »ustvaril«, kakor piše Hrabber, ampak »sestavil«, kakor pravi Žitje Konstantina. Za nas Slovence je posebno zanimiva hipoteza, po kateri naj bi bila nastala velika večina črk glagolice večinoma v 7. in 8. stoletju, v naši bližini, nekje na istrsko-beneških tleh, iz merovinških in severnoitalskih langobardskih kurzivnih oblik latinice. Hrabber, kakor smo videli, izrečno pravi, da so prvotno uporabljali Slovani tuj črkopis, in na prvem mestu imenuje rimske črke. Če iz dobe pokristjanjevanja zahodnega dela Južnih Slovanov upoštevamo dejstvo, da smo bili neposredni sosedje rimskih dežel, nam Hrabrove rimske črke morejo pomeniti latinico. Najstarejši glagolski spomeniki vsebujejo stavke, prevedene iz latinske Vulgate, in germanske elemente, ki kažejo na soseščino Germanov. Salzburški škof Irec Vergil, ki je pri-

šel v merovinško državo 743, je napisal knjigo, v njej pa objavil abecedo, v kateri neki znaki kažejo izrazito podobnost z glagolico; to abecedo pa je mogel najti v svoji misijonski pokrajini na zahodnem robu južnega slovanstva. Ni brez značilnosti, da se je glagolica ohranila od najstarejših dob do najnovejšega časa prav na hrvaškem ozemlju v okviru latinske, ne grške cerkve.

Nove hipoteze o nastanku glagolice so doslej znanstveno šibko dokumentirane. Vendar se zdi upravičeno predpostavljati, da se je že pred Konstantinom ustvarjala osnova za razmah, ki ga v staroslovanski kulturi pomeni Konstantinovo in Metodijevo delovanje. Ravno tako smemo namreč z vso upravičenostjo soditi, da se je tudi književni jezik slovanskih prvoučiteljev naslonil na nekaj, kar je že obstajalo. Za Velikomoravsko moramo bolj kakor doslej upoštevati nekaj stavkov v Žitju Konstantina (odslej ŽK) in Žitju Metodija (odslej ŽM), mimo katerih smo doslej šli, ne dovolj pozorni na njihovo vsebino in pomen. Stavki povzemajo vsebino Rastislavovega pisma cesarju Mihaelu, katerega prosi za slovanske misijonarje. V ŽK beremo: »Naše ljudstvo se je poganstvu odreklo in se krščanske vere drži, a nimamo takega učitelja, ki bi nam v našem jeziku pravo krščansko vero razložil, da bi tudi druge dežele to videle in nas posnemale.« ŽM trdi skoraj isto, ko piše: »K nam so prišli mnogi učitelji iz Italije, Grčije in Nemčije ter nas učili različno. A mi Slovenci smo preprosti ljudje in nimamo (nikogar), ki bi nas poučil v resnici in jo razumljivo razložil.« Iz besed meniha Hrabra o pisanju slovanske besede z rimskimi in grškimi črkami ter iz besed obeh Žitij smo upravičeni sklepati, da je jezikovna kultura obstajala že pred formalnim zapisom kulturnega jezika na papir in v knjige. Kulturno narečje kot podstava za kulturni jezik se je začelo razvijati tedaj, ko so se ustvarjale pri slovanskih plemenih nove družbene razmere in so nastajali v njih novi družbeni odnosi. Nove, bolj razvite družbene oblike pa so zahtevale in ustvarile tudi nove, bolj razvite oblike kulture in v njej nove, višje oblike jezikovne rabe. Ko so se okrog 830 združila plemena moravske in nitranske kneževine v višjo zvezo, v velikomoravsko državno tvorbo, se je tu začela ustvarjati velikomoravska narodnost, ta narodnost pa si je na osnovi krajevnih narečij — jezikovne razlike so bile med njimi malenkostne — začela ustvarjati nekakšno kulturno narečje, nujno potrebno za zdaj višjo in večjo organizacijsko enoto. V tem kulturnem narečju so se ustno, ne zapisano, ustvarjali in ohranjali državni predpisi in pravni dogovori, vernikom potrebni molitveni obrazci, pridigarjem in razlagalcem verskih nauk namenjeni obredni in katehetski teksti itd. To kulturno narečje v Velikomoravski ni bilo ne češko ne slovaško, ampak velikomoravsko. Le poznejši propad Velikomoravske je razvoj velikomoravske narodnosti in velikomoravskega jezika pretrgal oziroma ustavil.

Kakor se je ustvarjalo kulturno narečje v Velikomoravski, se je ustvarjalo tudi med Slovenci in na Balkanu sploh. To kulturno narečje ne na zahodu ne na jugu ni bilo jezik posameznika, ampak že last večjih skupnosti, ustvarjajočih se narodnostnih enot. Ko sta Konstantin in Metodij doma, na Balkanu, pripravljala svoje slovanske cerkvene knjige, sta doma, na Balkanu, pač izhajala iz tistega kulturnega narečja, ki se je ustvarjalo med makedonskimi Slovani. Ko pa sta prišla v Velikomoravsko,

sta svoje pisanje nujno prilagajala kulturnemu narečju nove dežele, to pa je kljub majhnim jezikovnim razlikam v primeri s slovanskim jugom raslo vendarle samostojno v svojo smer in iz svojih korenin. Obenem sta morala v srednji Evropi, ki je bila v območju zahodnokrščanskih tradicij ter cerkvenih predpisov in navad, prilagajati že pripravljene obrazce in obrednike iz vzhodnokrščanskega območja zahodnokrščanskemu. V staroslovenščini imamo dovolj prič o predhodnih kulturnih narečjih Make-donije in Velikomoravske. Ni dvoma, da so se prelivali elementi iz staroslovanščine tudi v slovenščino in narobe, zakaj tudi na slovenskih tleh je nastajalo in nastalo kulturno narečje, ki se nam zrcali v različnih drobnih zapiskih iz različnih stoletij tja do prvih naših tiskov. To je še posebno verjetno, ker je bil družbeni razvoj pri Slovencih hitrejši kakor pri drugih slovanskih plemenih in ker se je med Slovenci uveljavljal tisti način pokristjanjevanja, ki je v neki meri upošteval tudi domače šege in domačo govorico.

V Srednji Evropi sta se uveljavljala dva načina pokristjanjevanja, irsko-škotski in frankovski, tako tudi v Karantaniji in v Moravski. Medtem ko je bila frankovska smer trdo centralistična in se je pri svojem delu opirala tudi na zunanja, državna nasilna sredstva, misijonarji irsko-škotske smeri niso nastopali kot poslanci tuje sile, ki hoče v državnem in cerkvenem smislu vključiti nove pokrajine v okvir fevdalizma. Oznanjali so vero v domačem jeziku, prevajali latinske in nemške molitve v slovanska narečja in skušali nekdanjo pogansko duhovno kulturo preliti v nove mehove. Razen na najnižje plasti, ki so jim ti oznanjevalci nove vere v znamenju evangelijskega nauka o enakosti ljudi govorili o novi veri, so se naslanjali na domače plemenske poglavarje in načelnike ter s tem utrjevali razvoj v fevdalizem. Tako so n. pr. na slovenskih tleh nastale neke molitve za vernike, starejše od cirilmetodijskih, delno ohranjene v brižinskih spomenikih ali v celovškem rokopisu v mnogo kasnejših zapisih. Saj je bil celovski očenaš zapisan v drugi polovici 14. stoletja, medtem ko brez dvoma izvira že iz 8. ali 9. stoletja. Tako so obrazci, katerih poznejšo redakcijo nam podajajo brižinski spomeniki, nastali naj-pozneje okoli srede 9. stoletja. Vsem tako imenovanim našim prvim zapiskom moramo iskati korenine globlje v preteklosti, v kulturnem narečju, ki je nujno nastalo med Slovenci v 8. stoletju, ko so prišli v stik z germanskim zgodnjim fevdalizmom in krščanstvom in si ustvarili svojo zgodnjefevdalno državno tvorbo. Vzporednico slovenski ustni kulturi, ki se nam kaže v teh (pozneje zapisanih) cerkvenih tekstih, bi predstavljala n. pr. cerkev v dolnjemoravskih Mikulčicah, priča visoko razvite stavbne kulture iz dobe pred prihodom Konstantina in Metodija v Velikomoravsko.

Irsko-škotskemu načinu pokristjanjevanja je bil podoben vzhodni način, saj je tudi upošteval jezik ljudstva, ki ga je hotel spreobrniti. Vzhodna cerkev je dopuščala živ jezik tudi v liturgiji, medtem ko se je v zahodni utrdila latinščina. Bizantinski duhovni so balkanskim Slovanom pridigali v slovanskem jeziku in jih poučevali v njihovem jeziku. Nekatere besede so seveda lahko kar prevzeli iz živega govora, ker so jim povedale to, kar je zahteval izvirnik, grški v vzhodni, latinski v zahodni polovici Balkana. Tako je mogel prevajalec — pri tem je šlo za prevajanje samo v ustni obliki, o zapisovanju še ni mogoče govoriti — upo-

rabljati nekatere besede popolnoma nespremenjene po obliki in pomenu. Tudi v evangeliju je namreč mogel uporabljati besede kot oče, mati, sestra, brat, glava, roka, noga, stati, hoditi, nesti itd. Nekatere besede pa so v krščanskem kontekstu dobile drugačno vsebino, kakor so jo imele v »poganskem«, n. pr. bog, duh, zlo, večn, razpeti, rab, sel ipd. Tretjo plast so predstavljale besede, ki so nastale iz slovanskega gradiva po vzorcih tujega jezika; ustvarjala jih je potreba takoj ob stiku s krščanstvom, še bolj pa vezano prevajanje obširnih cerkvenih besedil (prim. Konstantinovo prevajanje pred odhodom v Velikomoravsko). Posebna je v slovanščini še plast grških besed, ki bi jih bilo od vsega začetka mogoče zamenjati s slovanskimi. Misliti smemo, da si jih je osvojilo ljudstvo ob prvih stikih z bizantinskim krščanskim področjem, ne da bi bilo že utegnilo ustvariti novim pojmom ustrezne slovanske izraze; saj najbrž ni čutilo potrebe, da dá tuji vsebini in tujemu pojmu ustrezni slovanski izraz. Največ takih besed označuje najbolj uporabljane pojme v cerkveni organizaciji in krščanski razlagi, n. pr. ad (grš. Hades), apostol, episkop, igumen, liturgija, psalm, angel ipd. Te besede, ki so prišle v kulturno narečje pač takoj ob prvem stiku s krščanstvom, je ohranil tudi Konstantin, ko je pripravljal svoje cerkvene prevode, toda zdaj so bile te besede že tudi zapisane. Povečini še danes živé v slovanskih jezikih evropskega vzhoda. Konstantin je rasel iz tedanjega kulturnega narečja Makedonije.

Podobno, kakor je Konstantin vnesel v svojo slovansko cerkveno književnost besede in rekla iz kulturnega narečja makedonskih Slovanov še iz dobe pred pismenstvom, tako je po prihodu v Velikomoravsko in v Panonijo, torej tudi na ozemlje Slovencev, vnesel vanje besede in rekla iz predliterarnega jezika na področju Velikomoravske in Panonije. Če so bile v makedonsko kulturno narečje vnesene besede iz grščine, je razumljivo, da so bile v zahodnoslovansko in slovensko kulturno narečje vnesene iz latinskega in nemškega jezikovnega in kulturnega kroga, ter ustvarjene nove besede po vzorcu drugih sosedov, kakor so jih imeli Makedonci. Taki izrazi so bili n. pr. pekel, škof, opat, maša, menih ipd. Take besede nam posredno dokazujejo, da si je krščanstvo, živeče že pred Konstantinovim in Metodijevim prihodom v Velikomoravsko, ustvarjalo tam svoje kulturno narečje. To je uporabljala tudi posvetna plast v velikomoravski državi, kolikor je bila na vodilnih mestih. Moral ga je upoštevati tudi Konstantin, ki je prihajal iz slovanskega okolja z drugačnim narečjem.

Misel o moči kulturnega narečja v času, ko se je ustvarjal književni jezik, naj podprem z analognim primerom iz poznejše slovenske literature, s Trubarjem. V svoji prvi knjigi 1550 je v veliki večini primerov za prasllovanski jat pisal svoj dolenjski -ei-. Dosledno in brezizjemno pa je pisal -e- v besedah (kajpada tudi v vseh številih, sklonih in osebah): greh, grešnik, grešiti, večn, večnost, reč, človeka (nom. ne prihaja v poštev), beseda in besednik. Vse te besede pa spadajo v izrazito versko besedišče. Táko Trubarjevo razlikovanje si moremo razlagati samo tako, da vidimo v drugem primeru vpliv nenapisane, a žive ljubljanske katoliške tradicije. Šele v naslednjih delih se je osvobodil te vezanosti in spoštovanja do cerkvene besedne tradicije in uveljavil svojo dolenjščino tudi v teh primerih.

Da moramo pri Velikomoravski že pred prihodom bizantinskega poslanstva predpostavljati visoko stopnjo v razvoju njene družbe in državne vsebine, v njenem vladarju pa videti izredno državniško osebnost, nam dokazuje še dvoje dejstev. Ko se je Rastislav obrnil na Mihaela s prošnjo, da mu pošlje primernih ljudi, je res prosil za misijonarje, zmožne slovanskega jezika, toda izrečno je prosil tudi, naj mu pošlje škofa, torej človeka, ki bo v državi uredil organizacijo nove vere. Še posebej pa je važno drugo dejstvo, ki so ga v novi luči prikazali znanstveniki v zadnjih letih, da je namreč Rastislav prosil v Bizancu tudi za človeka, ki bo uredil državni zakonik njegove države. V ŽM beremo, da je prosil za človeka, ki »nas bo učil vso pravico«. V ŽK pa Rastislav utemeljuje svojo željo z besedami: »Saj od vas na vse strani vedno dober zakon izhaja.« Po novih zanesljivih dokazih pomenita tu izraza »pravica« in »zakon« urejen državni zakonik. Res imamo ohranjen staroslovanski spomenik, imenovan Zakon sudnyj ljudem, najstarejši slovanski pravni spomenik, del pravnega spisa iz Metodijevega časa. Iz panonskih legend vemo, da je tako pravno delo sestavil Metodij. Imenovalo se je nomokanon in je vsebovalo cerkvene zakone in tiste državne zakone, ki se dotikajo cerkve. Od tega nomokanona so ohranjeni cerkveni zakoni, zdaj imenovani Zakon sudnyj ljudem. Ta zakon je prvotno veljal za delo, ki naj bi bilo nastalo na bolgarskih tleh, ker vsebuje člene, prevedene iz podobnih grških spisov. Toda vrsta drugih členov dokazuje jasno upoštevanje frankovskega in bavarskega prava ter zahodnih pravnih običajev. Nomokanon je bil sestavljen najverjetneje že kmalu ob začetku delovanja Konstantina in Metodija v Velikomoravski, avtor, to je prevajalec in prireditelj, pa je bil najverjetneje Metodij sam, saj je bil nekdanj pravnik in upravni uradnik v bizantinski službi. Da je Rastislav želel dobiti iz Bizanca pravnika, ki naj bi uredil državni zakonik, izpričuje visoko razvojno stopnjo Velikomoravske in izredne državniške perspektive kneza Rastislava.

Mimogrede sem omenil, kako so bili odkriti dokumenti karantanske gmotne kulture v Dolnjih Věstonicah in kako je Konstantin po prihodu iz Makedonije moral najti svojevrstno kulturno narečje tudi v Panoniji. Vredno in potrebno si je zastaviti vprašanje, kakšni so bili stiki med Slovani v prostoru nekdanje Velikomoravske, Karantanije, Podonavja in Panonije, saj smo v teh mejah nekje živeli tudi Slovenci. Ta vprašanja so si zastavljali in si jih še zastavljajo posebno nekateri slovaški znanstveniki, ne vedno brez neke nacionalistične napetosti. Prilaščali so slovaški jezikovni sferi brižinske spomenike, uvrščali čedadski rokopis v svojo jezikovno zgodovino, zanikavali slovenski značaj Panonije in postavljali celo teze, da so vzhodnoslovenska narečja po izviro slovaška in slovenizirana šele kasneje po razbitju panonskih državnih tvorb in po naselitvi Madžarov. Ker nam Slovencem ni potrebna stara slava in Slovakom ne bo nič koristilo prisvajanje neslovanskih ozemelj, ki so včasih bila njihova ali naša, bi bilo prav, da se na slovenski strani arheologi, občni in slovenski lingvisti, cerkveni znanstveniki, zgodovinarji in slavisti lotijo vprašanj, ki so tu sporna ali nerešena. Pripombe v tem članku se nekatereh problemov komaj dotikajo. Merijo predvsem na to, da bi opozorile slaviste pri šolskem in splošnokulturnem delu, kako naj širše in globlje pojmujejo prikazovanje najstarejših dob slovenske ustvarjalnosti.

Predniki Slovencev in Moravanov so se v prvih stoletjih po naselitvi stikali nekje v Podonavju. Slovenci so na južnem bregu Donave poselili pokrajino med reko Trauno pri Linzu in med Dunajskim gozdom pri Dunaju. Severno od reke Donave pa so bila slovenska plemena naseljena — gre za 7., 8. in 9. stoletje — v ozkem pasu, ki se je raztezal med rečico Mühl nad Linzem ter med reko Krems pri Kremsmünstru na današnjih gornjeavstrijskih tleh. (Pri Kremsmünstru je v zgodovinskih virih za leto 777 izpričan neki župan Fiso. To je najstarejši zapisani podatek za naziv župana na slovenskem ozemlju.) Pod Kremsom proti vzhodu so se mogle naselbine Podonavskih Slovenov, ki so pripadali južnoslovanskemu jezikovnemu območju, bolj približati zahodnoslovanskim plemenom, zakaj od Kremsa proti Linzu v zahodni smeri so bili med južnoslovanskimi in zahodnoslovanskimi plemeni verjetno veliki gozdovi, tako da tu svet najverjetneje sploh ni bil poseljen. Naši zgodovinopisci se v teh krajih zadovoljujejo ponajveč s tem, da te naselnike imenujejo Slovene, in ugotavljajo, da so se v pokrajini na obeh straneh (sedanje avstrijske) Donave stikali ali mešali južni in zahodni Slovani. Zato je še zanimivejše mišljenje češkega arheologa, ki v zadnjih desetletjih raziskuje dolnjemoravske staroslovanske naselbine, da najdbe v Dolnjih Věstonicah ob stočju Svatke in Dyje v grobovih iz 9. in 10. stoletja niso import iz Karantanije, ampak naravnost delo tamkajšnjih naselnikov Karantancev. Ker sta jedro Samove plemenske zveze predstavljali Pomoravje in Nitransko, oboje do Donave, so bila torej že od vsega začetka vključena v Samovo državo tudi nekatera južnoslovanska, po nekih trditvah torej že kar karantanska plemena. Celotna pridružitvev Podonavskih Slovenov, ki so bili predniki današnjih Slovencev, ter pridružitvev Karantancev in Spodnjih Panoncev, ki jim obojim pripada slovenski etnični značaj, k Samovi plemenski zvezi je bila popolnoma naravna. Tak neposreden stik slovenskega kulturnega območja z zahodnoslovanskim, zlasti moravskim, v območju srednjega Podonavja je mogel imeti svojevrsten vpliv na gmotno in duhovno kulturo moravskih plemen že pred nastankom Velikomoravske. Seveda velja isto o vplivu moravske kulture na nas.

Še posebno močen in svojevrsten je moral biti vpliv, ki je z našega juga v Pribinovi in Kocljevi Spodnji Panoniji prodiral na sever v pokrajine zahodnih Slovanov. Tu smo bili nekje ob zahodnih mejah Spodnje in Zgornje Panonije neposredni sosedje slovaških plemen, ki so ustvarjala most med južnimi Slovani — Slovenci — in zahodnimi Slovani — Nitranci (Slovaki) in Moravci. Priredbe in prevodi latinskih in nemških obrazcev za verski pouk in molitev niso nastali med Slovenci šele za Konstantina in Metodija, če vzamemo v pošteb samo Spodnjo Panonijo, ki je bila vključena v kulturno območje slovanskih prvoučiteljev, te priredbe in prevodi so nastali že prej in jih je mogel Konstantin vključiti tudi med svoje. Vsaj prvi in drugi brižinski spomenik sta mogla priti od nas v Velikomoravsko, kjer sta dobila neke velikomoravske poteze ter se vrnila na panonska in karantanska tla. Za drugi brižinski spomenik zatrjujejo nekateri, da je nastal v Karantaniji in dobil neke poteze Konstantinovega književnega jezika v Panoniji in Velikomoravski, drugi pa menijo, da je nastal na velikomoravskih tleh in dobil slovenske poteze kasneje

v Panoniji, kjer ga je Metodij gotovo uporabljal. Naši spomeniki vsekakor nesporno dokazujejo, da se niso uporabljali samo v slovenski Karantaciji, ampak gotovo tudi v Spodnji Panoniji, kjer sta se stikala slovenski in slovaški element. S tega slovenskega področja so prehajali teksti na sosednje slovaško v Zgornji Panoniji ter čez Donavo na Nitransko in Moravsko. Ravno tako je bila seveda odprta pot tudi v nasprotni smeri, zlasti v dobi Konstantina in Metodija, ki sta v Koclju imela odkritega in odločnega pristaša. To in ono je bilo zapisano, še več pa se je kajpada prenašalo ustno, saj je bilo edina reprodukcijska knjižna tehnika do 15. stoletja pisanje in prepisovanje. Slovenska plemena v srednjem Podonavju in Alpah so v nekaj stoletjih utonila v nemških naseljitvenih valovih od zahoda, slovenska plemena v Spodnji Panoniji pa so se, vsaj delno (v zahodnem delu), ohranila do naših dni. Napačno je, kakor delajo nekateri slovaški slavisti, zaradi neke množine enakih besed v slovaščini in vzhodnoslovenskih narečjih govoriti kar o zahodnoslovenskem izviru vzhodne slovenščine. Da so to danes slovenska narečja, ni dvoma. A mislim, da so bila to tudi v davnini, čeprav so mogoče tedaj ob zahodnoslovenski soseščini sprejela nekaj zahodnoslovenskih besed ali pa so nekatere splošnoslovenske besede, ki zdaj niso več splošnoslovenske, prav zaradi te soseščine ohranila. Križanje dveh jezikov, tu slovenskega in slovaškega, nikoli ne dá tretjega. Nasprotno, ob križanju ostane kot zmagovalec eden izmed jezikov, ki si na račun premaganega sicer obogati besedni zaklad in si prisvoji kakšne manj pomembne poteze, a se sicer razvija dalje v skladu s svojimi notranjimi zakoni. Vzhodnoslovenska narečja imajo gramatično zgradbo kot druga slovenska narečja, pa nič takega, kar bi mogli izvajati iz glasoslovne in oblikoslovne zgradbe zahodnoslovenskih jezikov. V bistvu gre tu za globlje vprašanje, ki doslej še ni rešeno: ali so se slovenska plemena selila na svoje nekdanje ozemlje v dveh tokovih ali v enem. Če so prihajali Slovenci na novo ozemlje v dveh tokovih, se je eden zlival od severa naravnost proti jugu in nosil s seboj plast besed, ki jim nahajamo številnejše ali edino sorodstvo v zahodnoslovenskih jezikih, drugi tok pa je prodiral v Alpe po dolinah Save in Drave, prihajajoč s tesnega stika z južnoslovenskimi skupinami. To vprašanje bo treba reševati predvsem iz vzhodnoslovenske zgodovine, toponimike in leksikona, pritegniti pa bo treba seveda vse naše ozemlje in seči čez sedanjo nacionalno mejo v področje zahodnohrvatskih narečij. Res se imenujejo vzpetine tik za Velegradom na Moravskem Chřiby. Toda čeprav imamo krajevnih imen za osnovo v besedi hrib na srbohrvatskem ozemlju zelo malo, na Češkem pa več, še ne smemo v tem videti potrdila za severni naseljitveni tok Slovencev. Res imamo vrsto besed, ki imajo isto obliko in pomen v slovaščini in naših vzhodnih narečjih, n. pr. gat, vej, muviti, iver, otrov, otrovati, pitati (= vprašati), lekniti se, nevolja (= nesreča), reč (= beseda), tučen, vezdašnji, naton, patoka, prvlje, vdati se (= močiti se), račiti, če naštejemo samo nekaj besed iz Pleteršnika. Toda to in še večje število takih besed ne opravičuje sklepa, da je bila nekdanja Spodnja Panonija zahodnoslovenska. Če imamo za okno v naših vzhodnih področjih besedo oblok, ki jo ima za isti pomen tudi slovaščina, se nam ob tem odpira vprašanje gmotne kulture v zahodni Panonski kotlini, saj ima isto besedo madžarščina.

Toda imajo jo tudi zahodnohrvatska in celo ukrajinska narečja. Tako ostaja odprto vprašanje o njeni rojstni domovini. Enaka pripona pri besedi ženih pri Slovakah in vzhodnih Slovencih zahteva široke primerjave s stanjem v slovanskih jezikih sedaj in v preteklosti, ker bomo šele potem smeli reči, za kaj in za koga beseda priča. Vprašanje o medsebojnih stikih karantanskih, panonskih, slovaških in moravskih plemen v dobah pred Konstantinom in Metodijem ter v času njunega delovanja v širokem prostoru zahodnih in južnih Slovanov so še v mnogočem nejasna, nepreiskana in nerešena.

Nova odkritja na ozemlju nekdanje Velikomoravske so pomaknila začetek zgodnjefevdalne dobe med zahodnimi Slovani vsaj za nekaj desetletij v globino. S tem se je zamajala teza, da je k tem Slovanom prišlo krščanstvo od juga, iz Panonije, ki naj bi bila naseljena z zahodnimi Slovani. Tudi Moravska in Nitranska sta konec 8. in v začetku 9. stoletja ustvarili svoje kulturno narečje, ki sta ga potem tu našla Konstantin in Metodij.

Slovanska prvoučitelja nista izhajala iz praznine med Makedonskimi Slovani, prav tako pa nista padla v kulturno praznino pri Panoncih in Velikomoravancih. Ne gre podcenjevati dejstva, da je fevdalizem med Slovani izhajal tudi iz domačih korenin in da se ni zgledoval samo po tujih vzorcih, ali naj bi jim bil celo samo in zgolj vsiljen. Ob poslanstvu Konstantina in Metodija med Panonci in Velikomoravani se je doslej preveč poudarjal samo verski pomen. Res sta prvoučitelja ustvarila slovansko cerkveno književnost, ki je postala podlaga za književnosti različnih slovanskih narodov skozi več stoletij. Toda poleg cerkvenega in splošnokulturnega pomena nove ugotovitve poudarjajo tudi izreden politični in družbeni pomen njune misije. Že cesar Mihael je v poslanici Rastislavu, ki sta jo velikomoravskemu knezu nesla osebno Konstantin in Metodij, zapisal, da se zdaj, ko so se »razodele črke vašega jezika, česar prej ni bilo«, Rastislavovi Slovani lahko »prištejejo velikim narodom«, pač narodom, ki imajo svojo knjigo, svojo kulturo, svoje pravo, svojo državo. Slovanski jezik je tedaj služil knezom Velikomoravske in Panonije za pisanje državnih listin. Papeška kurija ne bi bila svojih pisem naslavljala na Rastislava, Koclja in Svetopolka, če ne bi bila videla v njih državah pomembne politične in kulturne višine. Kocelj ne bi bil, kakor piše panonska legenda, »močno vzljubil slovenskih knjig«, če ne bi bil človek jasnih državnških in kulturnih razgledov. Tudi ne bi bil tako skrivnostno izginil v vihrah zgodovine, če ne bi bili videli v njem Nemci enega izmed svojih najpomembnejših političnih nasprotnikov. Jezik, ki sta ga pisala Konstantin in Metodij, ni služil samo cerkvenim potrebam, ampak je služil njima in vodilnim ljudem Velikomoravske in Panonije tudi za državne spise in pravne knjige. Zato bomo nekdanji starocerkvenoslovanski jezik poimenovali širše: staroslovanski. To, za kar sta zastavila svoje moči Konstantin in Metodij, ni bilo začetek, ampak nadaljevanje duhovne graditve predhodnih desetletij. Prav zato, ker sta izhajala iz zdrave podstave in ker sta v svojem veličastnem kulturnem načrtu za osnovo jemala ljudske tvorne moči, sta lahko ustvarila temelje, da so na njih nekateri slovanski narodi zidali svojo nacionalno kulturo nekaj stoletij.

KNJIŽNE POLICE ZA OTROKE

Knjige za otroke in mladino... mladinsko slovstvo... mladinsko bibliotekarstvo... ti in še kopica drugih podobnih pojmov sodijo med tiste, o katerih, žal, mnogi mislijo, da so skrajno preprosti, umljivi skoraj vsakemu že na prvi pogled. In celo več: nekaterim se dozdeva, da so knjige, ki sodijo v mladinsko slovstvo, nekaj naivnega, neresnega, celo manj vrednega, a mladinsko slovstvo kot poseben literarno-teoretičen pojem nekaj odvečnega, pač veja literarne teorije in zgodovine, ki pride na zadnje mesto v celotnem sklopu literature in literarnih vprašanj. A mladinsko bibliotekarstvo? Pač nekaj obrtnega, kar lahko opravi vsakdo, ki pozna splošna bibliotekarska pravila, ne da bi se posebej specializiral za zelo zapletene odnose, ki nastajajo med otrokom in knjigo. Takšna napačna in podcenjujoča mnenja srečujemo pogosto.

Kako je s stvarjo? Najlaže vidimo probleme, če jih pogledamo na daljši črti: od davnih dni do naših. Tako bomo laže izluščili vprašanja, vezana na odnose med otrokom in knjigo, ali natančneje na vzgojno vrednost knjige.

Orientalška književnost je že zgodaj vedela za vzgojno vrednost knjige. Literarnih tekstov niso uporabljali zgolj za širjenje verstev, temveč tudi za vzgojo otrok. Tako je nastala ena temeljnih knjig te vrste, *Pančatantra*. O vseh vzgojnih sredstvih za vzgojo princev so že razmislili — tako piše v uvodu te knjige — a vsa so odpovedala. Tedaj se spomnijo samotarskega bramina, ki vzgaja s pripovedovanjem pravljic, živalskih zgodb in basni. In ta bramin pripoveduje princem o slogi in neslogi, o odnosih do prijateljev, o vojni in miru v obliki prikupnih pravljic in zgodb, polnih slikovite domišljije in dramatičnih spopadov. In bramin je uspel z umetniško pripovedjo: prevzgojil je tako rekoč nevzgojljive prince.

Antika ni poznala posebnega mladinskega slovstva, temveč je mladini posredovala največje umetnine kot vzgojne tekste. Homer v svojih epih *Iliadi* in *Odiseji* ne varčuje z vzgojno tendenco. Junaštvo, vztrajnost v boju, premetenost, podjetnost, strastnost v odkrivanju novih krajev in zvestoba svojega rodu so osrednje lastnosti nastopajočih oseb. Potemtakem ni nič čudnega, če so se jim zdele vrednote, kakor jih je pojmovala grška fevdalna družba v svoji prvi dobi, priporočljive za vzgojo mladine. Vsem ljudstvom je lastna literatura, v kateri odrasli pišejo o svojih izkušnjah za mladino. Mnogo takšnih starih tekstov pozna tudi rimsko slovstvo.

Za *srednji vek* je udomačeno mnenje, da je bila šola ječa, a učitelj tiran. Za vzgojo otrok je v petem stoletju po našem štetju napisal M. F. Capella učbenik za otroke, ki je bil nekaj stoletij priljubljen njim in vzgojiteljem. Devet knjig *De nuptiis philologiae et Mercurii* je nekakšna enciklopedija sedmerih srednjeveških svobodnih umetnosti. Najsi je snov še tako stvarna, jo avtor podaja s sredstvi okvirne povesti, tudi v vezani besedi in ob številnih personifikacijah, pač na načine, ki so bliže otrokovi domišljiji in emociji kot razumu, kateremu je bila prvenstveno namenjena srednjeveška vzgoja. Poleg abecednikov, biblijskih tekstov, pri-

ročnikov za vedenje na dvoru, na lovu in v vojni je poznal srednjeveški otrok še junaške epe, ki jih je slišal pri žonglerjih.

Velik prelom je nastal s klasicizmom. V klasicizmu sta se namreč prvič ostreje zarisali dve osrednji smeri pri pisanju knjig za otroke: pedagoška in umetniška. Pedagoška hoče predvsem poučevati in vzgajati ter pri tem zanemarja umetniško stran. Ali z drugimi besedami: takšne mladinske knjige, dasi pisane v literarnih oblikah, niso namenjene temu, da bi večale otroku domišljijo in zadoščale njegovim čustvom, temveč razvoju otrokovega intelekta in njegovih moralnih vrlin. K umetniškim prištevamo tiste knjige za otroke, ki jemljejo otroka kot odraslega bralca, namreč človeka v malem, ki mora v knjigi najti dovolj hrane za svojo bujno domišljijo in za zadostitev svojih emocij, ki so pri otroku silnejše kot pri odraslem človeku. Razumljivo je, da takšne knjige postavljajo vzgojnost na drugo mesto in predvsem skrbe za umetniško učinkovitost.

Kot »poučna« avtorja za otroke in mladino naj navedem dva francoska škofa iz te dobe, Bossueta in Fénelona, kot umetniška ustvarjalca pa Perraulta in La Fontaina. Krajše označbe teh avtorjev naj pokažejo različnost nakazanih dveh smeri. Škofa sta poskušala s svojimi mladinskimi spisi vzgojiti dva kandidata za francoski prestol (mimogrede rečeno: oba sta se v svojih namenih zmotila). Bossuet je za svojega gojenca pisal zgodovinska dela, pri čemer mu seveda ni šlo za zgodovinsko natančnost, temveč za idealizirano podajanje preteklega življenja kraljev in kraljic z več kot otipljivimi vzgojnimi tendencami. Njegov škofovski kolega pa si je prizadeval, da bi bolj ganil otrokovo srce, kar mu je delno uspelo z vzgojnim romanom *Telemah*. Blodečemu junaku, ki ni več antični Odisejev sin, temveč mladenič iz Fénelonove dobe, pomaga v nevarnostih, ki pa niso nevarnosti za telo, marveč za dušo, Mentor, nova didaktična figura. Avtorju gre za moralno-politični pouk, a v skladu z otrokovo psiho opisuje tudi daljne in čudežne kraje; kljub temu se delo ne povzpne do umetniške višine.

Charles Perrault je prvi evropski pravljicar, ki je ustvaril pomembne umetnine za otroke. »Prvič so dobili francoski otroci in nato otroci vsega sveta knjigo po svojem srcu, zelo lepo in sočno, ki je ne bodo nikoli več izpustili iz rok,« je o Perraultovih pravljicah zapisal francoski komparativist Paul Hazard v knjigi *Les hommes, les livres et les enfants*. Perrault je svoje pravljice pisal bolj za salone kot za otroke, vendar so ti našli v njih sočnost in umetniško polnost, pristen humor in pripovedovalčevo lahkotnost, hrano domišljiji in zadostitev čustvom. Obuti maček, Rdeča kapica, Pepelka in druge pravljice so postale v Perraultovi redakciji zlata knjiga za otroke.

Vzgojne in obenem umetniške so tudi La Fontainove basni. Snov zanje je zajemal pri Grku Ezopu in Rimljanu Fedru, a pisal jih je jasno in v naravnem jeziku. Ničesar ni prikrival, nikakršnih vzgojnih namenov ni imel pri pisanju. Življenje je podajal v prisposodobah takšno, kot ga je videl. In nekateri so mu to zamerili. Ko je romantični pesnik Lamartine prebral La Fontainove basni, se je zgražal, češ da dajejo otrokom v roke dela avtorja, v katerega realizmu je videl škodljiv cinizem.

Niso pa važne podrobne označbe del in avtorjev, važno je spoznati, ki izvira iz vsega našega dosedanega razpravljanja: otrok ljubi

umetniška dela in ne poučna. Otrok ljubi svet fantazije in čustvenih eksplozij, vendar noče niti pri tem nič neresničnega, nenaravnega in vsiljivega. Otrok — realist in fantast obenem — namreč sprejema le umetniško močna dela.

V razsvetljenem osemnajstem stoletju so verjeli, da je človeka mogoče prevzgojiti. Pisatelji so se zanimali za vprašanje, kako oblikovati človeku osebnost. To se je kazalo tudi v literaturi: pisatelji, na primer Rousseau, so opisovali življenje otrok in mladine z namenom, da bi potrdili svoja vzgojna načela. Takšna literarna dela so bila namenjena odraslim bralcem, otroci pa so osvajali predvsem dela, ki niso bila pisana zanje. Že zgodaj je namreč obveljala resnica, da k mladinskemu slovstvu ne spadajo toliko knjige, ki so izrecno napisane za mladino, temveč predvsem tiste, ki so jih otroci sprejeli za svoje. Klasičen primer za veljavnost te resnice je *Robinzon*.

Trgovec Defoe nedvomno ni bil pisatelj, ki bi imel posebne nagibe, da bi vzgojno vplival na svoje bralce. Tudi njegov značaj ni bil tak. Ni se menil za usodo lastnih otrok, za denar je bil pripravljen opravljati vsakršne posle, celo vohunstvo, za denarjem se je pehal z vsemi močmi, dasi ni ušel upnikom. Vendar je njegov *Robinzon* knjiga, ki je vzgojila na tisoče in tisoče bralcev in se še danes uvršča med temeljna dela mladinskega slovstva. Kakor sta Perrault in La Fontaine odlično branje otroku v zgodnji dobi, je Defoejev *Robinzon* zanj odlično branje v drugi starostni dobi. Defoejevemu branju bi lahko rekli *naivni realizem*. Vse, kar se dogaja v knjigi, je verjetno, vse ima videz resničnosti. Pisatelj s svojim smislom za natančnost in nazornost spretno zavaja naivnega bralca, povrh tega pa še *Robinzon* sam pripoveduje o svojih avanturah v daljnih krajih in v nenavadnih okoliščinah na samotnem otoku, kjer je moral v boju za življenje zmagati. Čudoviti optimizem prehaja od junaka tudi na bralca, ki verjame, da je mogoče z lastnimi rokami in v najtežavnejših razmerah ustvariti nov svet.

Z obrisno analizo obdobja in del nekoliko razčlenimo elemente, ki povzročajo, da otroci kako knjigo sprejmejo ali odklonijo. Otroke priklonejo dela, polna domišljije, pisana s čutom za pravičnost in resničnost, močno čustvena, optimistična, saj morata zmagati dobro in življenje, s številnimi peripetijami, zanimivimi in nenavadnimi, z junaki, a podanimi bolj ali manj klišejsko, da jih otrok lahko osvoji in se z njimi izenači. Odklanja pa otrok sleherno vsiljivo poučnost, neiskrenost, neresničnost, naivnost, solzavost, prisiljenost.

Romantika je izredno obogatila izbor mladinskih knjig, a problem se ni menjal: otroke in mladino so osvajala dela, ki so jih romantični pisatelji pisali za odrasle, ker je bilo v njih dovolj fantastike in čustev, pozabljeno pa je bilo na sto in sto knjig, pisanih izključno za pouk otrokom in mladini. Ni skoraj pomembnejšega romantičnega avtorja, čigar mnoga dela danes ne bi sodila na polico za otroke. Od Scotta do Jurčiča, od Puškina do Šenoe se vrstijo romantični pisatelji, katerih predvsem zgodovinska dela so osvojili mladi bralci vsega sveta. Morda bo kdo rekel, da so ta dela, sicer pisana za odrasle, danes že zastarela. Ne. V njih so številni elementi, ki mamijo otroke v vseh dobah. Otroci namreč segajo po zgodovinskih romanih in povestih, v katerih se preteklost, krajevna

barvitost in zgodovinske osebnosti vežejo s pustolovskimi primesmi, kakršne so že v Robinzonu. Sentimentalna ljubezen, a vseskozi viteška in idealizirana, junaški odpor, ki ga ne moreš meriti z merili povprečnosti, tekmovanje med junaki za velike ideale, rodoljubna zavednost, skrivnostnost, ki otroka draži, vpletanje neznanih oseb in sil, komični vložki, preprosti in shematizirani tipi, srečen in zmagoslaven konec za pravičnice in dobre, vse to sprejema mladi bralec. Dvoboji, ugrabitve, zarote, orientalski kolorit, osebe brez psiholoških odtenkov, patos, dialogi, nastopanje malo oseb v istem prizoru, največ do tri, jasne in preproste podobe, vse to pomaga otroku, da laže sprejema snov. To in še prizadevanje romantikov, da so jemali iz folklore, je približevalo njihova dela otrokom. Zgodilo se je celo, da sta brata Grimm zbirala pravljíčne snovi iz znanstvenih nagibov, a so njune Otroške in hišne pravljíce izključno berilo za otroke.

Po romantiki se je začelo uveljavljati mladinsko slovstvo kot posebna zvrst. Skoraj pri vseh večjih evropskih narodih so jele izhajati posebne knjige in celo posebne revije, namenjene izključno mladim bralcem. Mnogi založniki so si z magazinskimi izdajami poskušali pridobiti mlade naročnike. Prevladovala pa je uradno še vedno poučna smer. Do *realizma in Dickens* je bil predmet mladinskih spisov pretežno aristokratski otrok, kateremu edinemu so tudi nudili izbrano vzgojo in berilo, poslej si je priboril z množičnimi izdajami mesto v književnosti otrok-ulice, ptíček brez gnezda, ki so ga obravnavali s filantropškim sentimentalizmom.

Nastala pa je tudi nova mladinska pripoved. Realizem namreč ni toliko upošteval čustev kot romantika. Fantazija je bila z realističnim okoljem bolj ali manj omejena. Resničnost, resnično življenje je bilo tudi v mladinskem slovstvu čedalje bolj predmet obdelave. Zato imajo mnoga sočasna dela, ki so jih pisali za otroke (recimo dela Julesa Verna, ki je pisal za pariške magazine, namenjene številnim otrokom) namen, da posredujejo znanstvene izsledke. *Jules Verne* je poskušal opisati vse čim zvesteje, bil je na primer sam pri spuščanju balonov, a le ni šel mimo vrednot, ki so otrokom ljubše od tehničnih opisov, mimo potovanj v tuje, neznane kraje, mimo številnih in napetih pustolovščin, v katerih nastopajo močni junaki, mimo stvari, ki so vplivale na to, da njegova dela niso zastarela niti danes, ko je večina njegovih vizionarnih tehničnih napovedi uresničenih ali celo zastarelih. Zanimivo je, da so dale dobe, ki so poudarjale emocijo in fantastiko (orient, romantika), predvsem dela za manjše otroke, dobe, bolj intelektualno usmerjene, pa dela za večje.

V *moderni dobi* je postalo mladinsko slovstvo dokončno bolj ali manj literarna zvrst. Dandanes imamo pisatelje, ki se ukvarjajo samo s pisanjem za otroke. To je nedvomno ena izmed bistvenih potez našega časa. Prej so se celo najboljši mladinski pisatelji nekako sramovali, da bi bili samo mladinski pisatelji. Ko so Andersenu postavili spomenik, ki je ponazarjal umetnika sredi otrok, in ga je sam videl, se je zelo začudil, češ ali je res pisal samo za otroke. Lewis Carroll, avtor prelepe knjige *Alica v deveti deželi*, je bil profesor matematike in se je skrtil za psevdonim, ker ga je bilo sram, da bi on, matematik Charles Lutwidge Dodgson, pisal za otroke svojega ravnatelja na oxfordskem kolegiju. V nasprotju s preteklostjo je osnovna značilnost modernih mladinskih pisateljev, vsaj najboljših, da se zavedajo, da morajo imeti knjige za otroke

in mladino umetniško vrednost, pri tem pa seveda tudi upoštevati otrokovo psihološko zmogljivost. Sodobni pisatelj ne piše več prvenstveno za širjenje otrokovega obzorja, temveč za zadostitev njegovi emociji, za večanje njegove kreativne domišljije, za uravnovešanje njegovega značaja, za večanje njegovega estetskega in etičnega čuta. Mladinski pisatelj danes tudi zavestno študira otrokovo psiho in uporablja umetniška sredstva, ki so otroku najbolj sorodna in jih najrajši sprejema.

Že pri obravnavanju literarnozgodovinskih dob in njihovega odnosa do mladinskega slovstva smo opazili, da imajo otroci posebno radi nekatere literarne zvrsti. Če pogledamo mladinsko slovstvo nekoliko pogloblje, opazimo še druge zakonitosti. *Otroci namreč sprejemajo najrajši* pravljice, živalske zgodbe, basni, pustolovske romane in povesti, zgodovinske povesti, liriko itd. Vsaka zvrst je bolj ali manj vezana na različno starost.

Za primer vzemimo živalske zgodbe. Te lahko delimo v tri vrste: v prvih nastopajo živali kot ljudje, v drugih kot živali, samo da govorijo, v tretjih pa objektivno kot živali. V živalskih zgodbah prve vrste je le malo zapletov, živalski svet je podan s pravljичno intimnostjo in tudi idejna hrbtenica zgodbe je pravljična: zlo je na koncu kaznovano. Takšne živalske zgodbe, recimo pravljice o kozi in sedmih kozličkih, so všeč otrokom v rani mladosti. Živalske zgodbe druge vrste zahtevajo nekoliko starejšega bralca, ker mora poznati že navade živali. V teh zgodbah, recimo v Kiplingovi Džungli in Saltenovem Bambiju, je zaplet obsežnejši. V živalskih zgodbah tretje vrste so realistične podobe iz življenja živali in ljudi, odnosi med njimi in njihovi odnosi do narave so resnični. Primer za takšen živalski roman je Erica Knighta *Lassie se vrača*. Takšna dela so za starejše otroke. Razlika pa ni samo v tem, kako pisatelj jemlje za junake živali, temveč tudi v tem, da je v prvi vrsti več liričnih in emocionalnih elementov, v drugih dveh pa več epskih in dramatičnih. V zgodbah prve vrste so opisi kratki, v zgodbah tretje vrste pa dolgi in natančni. Konec je pri vseh srečen: skladje, harmonija, zadoščenje so zaključni akordi sleherne dobre mladinske knjige. Podobne zakonitosti veljajo za liriko. Otrok sega po lirskih delih v rani dobi in v dobi pubertete. Prvič ga privlačuje predvsem ritem, v dobi dozorevanja pa ljubezenski motivi.

Mladinski bibliotekar mora poznati vse te in še druge zakonitosti, da lahko posreduje otroku primerno knjigo. Nekateri znanstveniki delijo otroke po številnih starostnih stopnjah in za vsako predpisujejo posebne literarne zvrsti. Razumljivo je, da bi bila sleherna prepodrobna razčlenjenost nesmiselna, resnica je le, da otrok v različnih dobah sega po različnih literarnih oblikah in glede na to psihološko resnico danes *praktično razločujemo tri skupine*. V prvo skupino sodi otrok do sedmega, osmega leta, ko se predvsem rad igra in ljubi slikanico, preprosto, močno ritmizirano pesem, pravljico, živalsko zgodbo, v kateri nastopajo živali kot ljudje itd. V drugo skupino štejemo šolskega otroka; to je otrok od sedmega do dvanajstega leta. Mlado bitje prehaja od podzavestnega uveljavljanja k samostojnemu, igra mu prehaja v delo. Otrok se še igra, a začanja ločiti med dejavnostjo, ki mu je v zabavo, in med dejavnostjo, ki ima svoj vir v šolskem delu. V tem času predvsem sega po robinzonadah, indijanaricah, pač po delih, ki bi jih lahko označili z »naivnim realizmom«. Poleg tega ga zanimajo tudi že poetična realistična dela in zgo-

dovinske povesti, pri nas mladinski Bevk in Jurčič. Mladinec od dvanajstega do sedemnajstega ali osemnajstega leta sega po vedno zahtevnejših realističnih tekstih, v gledališču obiskuje klasična dela, prebira erotično poezijo, predvsem takšno, ki idealizira ljubezenska čustva, ljubi psihološke in biografske romane itd. Ta prehod je eden izmed najtežjih. Mnogo otrok namreč nikoli ne prestopi meje iz druge v tretjo dobo. Šele tedaj, ko mladinec zna vrednotiti osebe kot individualne like, ki imajo svoje posebnosti, razvijajoče se v različnih dobah in v različnih okoljih, pravimo, da je otrok glede literarne zrelosti in okusa odrasel.

Opozorili smo že, da ne moremo gledati shematično na otrokov razvoj. Otrok tudi v različnem socialnem okolju različno dozoreva. Ankete namreč prikazujejo, da v mestnih središčih hitreje odrašča, v oddaljenih, kulturno manj razvitih krajih pa počasneje. Mestni otrok kaj kmalu izgubi smisel za liriko (s šestimi leti), vaški otrok pa ohrani čut za lirične kvalitete tudi do dvanajstega leta in še dlje. Isto velja za druge literarne zvrsti: mnogo ljudi na primer nikoli ne preide preko branja romantičnih zgodovinskih romanov.

Spoznali smo, da so razne dobe različno skrbele za otrokovo berilo. Šele v novejšem času se je mladinsko slovstvo uveljavilo kot posebna literarna zvrst. Mladinski pisatelj ne gleda več na otroka kot na objekt, ki ga mora s knjigo le vzgajati in poučevati, ampak upošteva tudi posebnosti otrokove psihe in njegove potrebe po domišljijem, emocionalnem in estetskem izživiljanju. Med knjige za otroka so se iz literarne tradicije izluščile literarne oblike, ki so blizu otrokovi psihi, te pa se vežejo na različno starost otrok. Vzgojitelj mora skrbeti za otrokov normalni razvoj, tako da z emocionalno vzgojo (lahko bi jo imenovali tudi estetsko) dopolnjuje otrokovo intelektualno in fizično vzgojo. Te dve sta že dalj časa priznani, zlasti intelektualna, emocionalna vzgoja pa je novejšega datuma in bo v prihodnosti nedvomno odigrala pomembno vlogo. K emocionalni vzgoji sodi pravilno posredovanje mladinskih knjig, ki morajo biti prav zato predvsem umetniško kvalitetne. Moderno posredništvo je torej vezano na zahteve moderne vzgoje. Zato ima današnje bibliotekarstvo za otroke in mladino nove metode dela.

Kako naj torej uredim biblioteko za otroke in mladino?

Mladinski bibliotekar, ki prevzame neurejeno biblioteko, mora najprej izločiti iz nje vse knjige, ki poskušajo z neumetniškimi in prisiljenimi sredstvi poučevati. (Pri tem ne mislim na poučne poljudnoznanstvene knjige, ki so odlični vzgojni pripomoček, ker preprosteje podajajo znanstvene ugotovitve, a si pri tem ne lastijo umetniških prijemov.) Po pregledu knjig je treba knjige razvrstiti po policah tako, da si sledijo po zvrsteh, namenjenih različni starosti otrok. Začnemo s slikanicami, živalskimi zgodbami prve stopnje, preprostimi pravljicami in poezijo, kakršno smo opisali kot primerno za otroka ranih let. Nato sledijo robinzonade, indijanarice, obširnejše pravljice in zgodovinske povesti, pač knjige z elementi za tako imenovanega šolskega otroka. Otrok se v tej dobi še vživlja v zgodbe tako, da se identificira z glavnim junakom. Nato pridejo knjige, primerne za otroka, ki prehaja iz pubertete k zrelosti: realistični romani in povesti, psihološki romani, erotična poezija, klasične drame, biografije, potopisi, dnevniki itd. Pot drži iz domišljijskega sveta k reali-

stičnemu. Knjige, ki pridejo v zadnjo skupino, se mnogokrat ločijo od drugih tudi po večjem obsegu.

Nova ureditev mladinskih knjig po policah se kaže tudi na zunaj. Svoj čas so knjige zapirali in zaklepali v omare. Dostop do njih je imel le vzgojitelj knjižničar. Ta jih je otrokom priporočal, dajal in jih tudi sam opremil itd. V moderni biblioteki si otroci sami izbirajo knjige in jih — po možnosti seveda — tudi sami urejujejo, opremljajo in vodijo izposajo. Vse to je mogoče le pri moderni ureditvi biblioteka. Otrok vidi na policah knjige, primerne svoji starosti. Katalogi opravljajo vlogo vzgojitelja. Tudi ti danes niso več samo abecedni sezname, narejeni po imenih avtorjev, temveč tako imenovani križni katalogi: otrok lahko v njih najde knjigo po imenu avtorja (tega si otroci le redko zapomnijo) ali po naslovu knjige ali celo po snoveh in zvrsteh. (V križnem katalogu so na primer Erjavčeve Živalske zgodbe pod gesli »Erjavec«, »Živalske zgodbe« in recimo še »Mravlja«.) V moderni biblioteki lahko otrok preživi ure in ure. Z njo je namreč povezana čitalnica. Zaradi opisane ureditve namreč ni nujno, da se otroci hitro zvrste okoli vzgojitelja knjižničarja, ki pri starem sistemu edini dela, otroci pa so pasivni, ampak lahko že v knjižnici berejo knjige in se pri tem odločajo, ali si bodo knjigo izposodili za na dom ali ne. V novem sistemu, ki ga v nasprotju s starim »pultnim sistemom« imenujejo »sistem svobodnega pristopa«, so namreč aktivni otroci. In to veliko pripomore k pravilnejšemu otrokovemu odnosu do knjig nasploh.

Po teh načelih so danes urejene javne mladinske knjižnice. In šolske? Zdi se mi, da tudi zanje ni mnogo drugih možnosti. Vsaka šolska knjižnica, bodisi osrednja ali razredna, je lahko tako organizirana, saj je mogoče vsak prostor, tudi razred, spremeniti v izposojevalnico in čitalnico hkrati. Z upoštevanjem vseh novejših dognanj o otroški knjigi in psihi ter o vlogi knjige pri otrokovi vzgoji lahko tako sodobno organizirana šolska knjižnica čudovito opravi svojo vzgojno nalogo. V tem članku smo okvirno podali le nekaj osnovnih izhodišč in le del problematike, ki je danes komaj zastavljena, nedvomno pa bi bilo treba o njej večkrat razpravljati, zlasti v zvezi z reformo šolstva. Ne moremo si namreč misliti učinkovite reorganizacije šolskega življenja brez novega pojmovanja emocionalne, estetske vzgoje in pri tej knjiga ni na zadnjem mestu.

Ocene in poročila

VLADIMIR LEVSTIK KOT PREVAJALEC

Dne 23. decembra 1957 je umrl v Celju, star 72 let, pisatelj in prevajalec Vladimir Levstik. Po številu prevodov, katerih bibliografijo še pogrešamo, je verjetno prekosil vse druge naše prevajalce, zlasti če upoštevamo tudi dnevniške romane, ki jih je prevajal po poklicni dolžnosti. Le-tem ni prisojal pomena in jih je nerad priznaval, vendar vem, da je tudi to delo opravljal s tistima dvema načeloma, ki sta najbolj značilni za Levstikovo prevajalstvo: z ljubeznijo do slovenskega jezika in s spoštovanjem do pisateljevega besedila. Prevajal je naglo, vzlic temu mi je nekoč rekel, da njegov dnevni prevajalni pensum ne presega pol tiskovne pole. Kakor Oton Župančič je tudi Levstik

praviloma imel pred sabo poleg izvirnika še prevod v kakšen drug znan jezik, da se je lahko *in dubiis* posvetoval z drugim prevajalcem. To je sodilo v samo metodo njegovega dela in temu se ni odpovedal niti tedaj, ko je imel za seboj že številne prevode zahtevnih del iz istega jezika. Kakor se je kot pripovednik rad vdajal muhavostim trenutkov in čislal bežne domisleke, je skušal biti kot prevajalec kar se da natančen in se zlasti v zrelejšem razdobju svoje prevajalne dejavnosti ni zadovoljeval z najbližjim izhodom iz zagat, v katere pogosto prihaja prevajalec. Tudi prevajanje je bilo Levstiku posvečena služba literaturi in posebej še slovenskemu jeziku. Ob vsem tem pa je svoje izvirno delo cenil mnogo bolj kakor prevajanje tujih tekstov; z zaničevanjem je govoril o tistih, ki so mu samo zato priznavali visoko mesto v prevodnem slovstvu, da bi ga ponižali kot izvirnega ustvarjalca. Svojih izkušenj v dolgoletni prevajalni praksi ni zapisoval in tako nam tudi on ni zapustil izrazitejšega prispevka k teoriji prevajanja. V tem pogledu je značilna samo njegova izpoved ob tretji izdaji »Gospe Bovaryjeve«. Prav kakor pri Otonu Župančiču, s katerim je nehoti, vendar pa z neko notranjo kljubovalnostjo tekmoval pri kvalitetni povzdigi naše prevodne književnosti, bi mogli samo z natančno analizo prevajalnih prijemov dognati Levstikovo prevajalno teorijo, ki se je za trdno razvijala zgolj z izkušnostjo, nikakor pa ne s proučevanjem prevajalnih problemov. Samó izkušnost je vodila Levstika od vajenskih let k mojstrstvu. Tako je znano, da svojih prvih prevodov ni priznaval. Nekatera dela je prevedel dvakrat (n. pr. Dostojevskega »Zločin in kazen«) ali celo trikrat (Flaubertovo »Gospe Bovaryjevo«). Kdor bo hotel temeljito na konkretnih primerih proučiti ves zapleteni proces, ki zlasti pri zahtevnih spisih poteka v prevajalčevem duhu, preden se izoblikuje najbolj ustrezajoča slovenska oblika določenega stavka, bo s pridom primerjal med sabo z ene strani dva prevoda istega teksta in istega prevajalca, z druge strani pa izvirno besedilo. Menim, da ni boljše metode za proučevanje teoretičnih in praktičnih problemov našega prevajalstva, kakor je ta. V tem pogledu bi bila močno hvaležna tudi primerjava Župančič-Debeljakovega in Levstikovega prevoda Costerovega »Ulen spiegl« ali Župančičevega in Levstikovega prevoda Maupassantovega »Lepega strička«. Spričo velikega pomena, ki ga ima današnja že zelo razvita prevodna književnost za vso našo literarno kulturo, posebej še za naš stil in jezik, bi mnogo pridobili, če bi se večkrat lotevali takih primerjalnih proučevanj. S primerjanjem prvega in zadnjega prevoda najboljših prevajalcev, kakor sta bila Oton Župančič in Vladimir Levstik, bi dognali rast njihove prevajalne umetnosti, primerjanje raznih prevodov istega dela, vedno seveda na podlagi izvirnika, pa bi pokazalo poteze prevajalske individualnosti posameznega prevajalca. Že stari Quintilian je dopuščal možnost različnih prevajalnih prijemov in proučevanje odtentkov, ki nastajajo pri tem prelivanju iste snovi v dvoje različnih jezikovnih posod, bi nam moglo odpreti marsikak pogled v najmanj znano in nemara najmanj prijemljivo plat prevajalčevega dela: v njegovo ustvarjalnost, odvisno — kakor pri izvirnih tekstih — od prevajalčeve individualnosti.

V tem pogledu je ostal premalo ocenjen ves obsežni, kvalitativno zelo pomembni donesek Vladimira Levstika v slovensko prevodno književnost. Prevajalca njegove vrste ni moč oceniti zgolj po značilnostih njegove slovenščine, marveč se je treba dotipati k strukturi njegovih prevodov, dognati, koliko je bil zvest ne samo vsebini stavkov — ta zvestoba je pri prevajalcu umetniku že imperativ njegove obrti — marveč koliko je ujel tudi značilnosti pisateljevega stila, ritem njegove dikcije, in sicer s sredstvi slovenske sintakse, slovenske frazeologije, slovenske stavčne melodije. Vladimiru Levstiku, ki je prevajal v glavnem iz ruskega, francoskega in angleškega jezika, so nekateri očitali, da so njegovi prevodi preveč ubrani na njegov osebni stil, zato so si v slovenščini baje malo preveč podobni tako različni avtorji, kakor sta n. pr. Balzac in Tolstoj. Če primerjamo te prevode z izvirnikom, opazimo sicer osebno značilni tok Levstikove slovenščine, vendar nam pozorna primerjava pokaže, da je skušal Levstik ohraniti kar se da mnoge značilnosti pisateljevega sloga, toda prvo pravilo, ki si ga je bil postavil, je bilo: vsak preveden tekst bodi takšen, kakor da bi bil napisan v našem jeziku! Podobnost med prevedenimi avtorji je dejansko samo vnanja, tako kakor na primer med nekaterimi Hayd-

novimi in Mozartovimi simfonijami, pod površjem vtisa pa zaznavamo topel utrip individualnosti. Kajpada, vsak dober umetniški prevod je kompromis med osebnostjo avtorja in prevajalca, simbioza dveh bitij, kakor je, postavimo, v glasbi sleherna skladba, ki jo slišimo, neki, četudi včasih komaj zaznaven kompromis med individualnostjo skladatelja in reproduktivnega umetnika. Razlike med prevajalci in celo med različnimi razdobji v razvoju prevajalcev so neogibne in tvorijo pri mojstrskih sloveniteljih, kakor je bil Vladimir Levstik v svojih najboljših prevodih, prej mik njihovega dela, kakor pa minus prevajalne umetnosti.

Potemtakem bomo lahko zgolj s podrobno analizo najznačilnejših prevodov, in sicer iz različnih razdobjev prevajalčevega razvoja, dognali pomen in žlahtno težo takega doneska, kakor ga je zapustil v zakladnici našega slovstva in jezika Vladimir Levstik. Ta spominski zapisek bodi samo spodbuda, da se lotevamo tudi takih nalog!

Poslednje delo, ki ga je opravil Vladimir Levstik v naši prevodni književnosti, je bila jezikovna revizija nove izdaje »Bratov Karamazovih«, izdaje, ki je začela hvale vredno in že na zunaj impozantno serijo izbranih spisov F. M. Dostojevskega.* Prva izdaja je izšla malone pred tridesetimi leti (1929), vendar Levstik ni občutil potrebe, da jo popolnoma preglede in znova prevede, kakor je bil storil v primeru »Zločina in kazni«. Dostojevski ni bil njegov auteur préfére; sam mi je nekoč priznal, da se ga je hitro preobjedel, verjetno ga nista mikala njegov psihologizem in zelo neizenačeni slog, vzlic temu se je tudi tega dela loteval z neko strastjo, ki je dala vrhunski plod prav v novem prevodu »Zločina in kazni«. »Brate Karamazove« je samo opilil in prilagodil sedaj veljavnemu pravopisu. A tudi ta revizija velikega in zahtevnega teksta ruske literature nam kaže, da je Levstik do zadnjega prisluškoval predvsem utripom slovenskega jezika in ne da bi bistveno spreminjal stavke prvotnega prevoda, je popravljal zlasti tisto slabost, ki se je bila prijelata tudi njega v prvih desetih, petnajstih letih po letu 1918: namreč nekako dobrohotno popustljivost nasproti kroatizmom. Oglejmo si samo prve strani nove izdaje »Bratov Karamazovih« in jih primerjajmo s prvo izdajo iz leta 1929:

Str. 5 prva izdaja, (13) druga izdaja: vlastelina — graščaka, toli znanega — tako znanega, baš — ravno, skoro — skoraj, imenju — veleposestvu, imovinske posle — premoženjske posle, njegovo imenje je bilo sila majhno — njegovo veleposestvo je bilo hudo majhno. Str. 6 (14): vrhu tega — vrh tega, med današnjim pokolenjem — med današnjim rodом, neko devojkо — neko gospodično, ki je nalikoval — ki je bil podoben, toli slikovita — tolikanj slikovita. Str. 7 (14): uverila — prepručala, najbolj smelih — najbolj drznih, kar se tiče — kar zadeva, nikakega posebnega vtisa — nobenega posebnega vtisa. Str. 7 (15): In tako so se pokazale posledice ... — in tako so se posledice pokazale, od tistih dob — odtistihdob, neobičajno — nenavadno, ostavila dom — zapustila dom, je plakal — je jokal, takisto tudi mi — prav tako tudi mi. Itd.

Ti jezikovni popravki jasno kažejo, da si je Levstik prizadeval kar se le da izčistiti slovenščino, ki jo je nadvse ljubil in v kateri je videl svetinjo slovenskega človeka. V drugi izdaji »Zločina in kazni« je bolj kakor v »Bratih Karamazovih« očiten njegov današnji slovenski jezik. Tu se bolj kakor v »Bratih Karamazovih« kažejo nekatere značilnosti Levstikovega izražanja, ki so postale tako njegove, da jih ni mogel in ne maral zatajiti niti v prevodu dela, o katerem bi lahko rekel, da se je izmed vseh spisov F. M. Dostojevskega najbolj prilegalo Levstikovemu temperamentu. Tudi tu, kakor v vseh njegovih prevodih iz ruščine, je značilno, da se ni mogel povsem iznebiti na primer močnega vpliva ruščine v uporabi participov.

Veliki romani Leva Tolstoja, F. M. Dostojevskega, N. Gogolja, nekateri romani Balzaca, »Gospa Bovaryjeva« in še marsikaj drugega, s čimer je pokojni Levstik obogatil slovensko prevodno književnost, bodo prav tako kakor njegovo izvirno delo ostali najtrajnejši spomenik tega neutrudnega literarnega delavca.

Božidar Borko

* F. M. Dostojevski, Bratje Karamazovi. Roman v štirih delih z epilogom. Prevedel Vladimir Levstik. S spremno besedo dr. Bratka Krefta. 2 zvezka, str. 488 + 592. Izdala Državna založba Slovenije, Ljubljana 1957.

NOVE BIBLIOGRAFIJE

Z bibliografijami in podobnimi pripomočki pri nas do zdaj nismo imeli sreče. Ali so omagali sestavljavci ali kupci, nobena večja stvar ni prišla preko kakšne usodne letnice ali črke. V preteklem letu pa smo dobili več tako važnih bibliografskih publikacij, da je nanje vsaj s krajšim člankom treba opozoriti.

Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova. 1—2. Zagreb 1956 do 1957. 859 + 771 str. 4°

Enciklopedije Leksikografskega zavoda (obča, jugoslovanska, pomorska itn.) so pri nas že dokaj znane, marsikdo si je to ali ono celo sam omislil, medtem ko je Bibliografija rasprava če že ne neznana, pa vsaj dosti premalo v rabi, dasi je to pripomoček, ki bi ga moral imeti pri roki vsak človek peresa.

Bibliografija rasprava je nastajala vzporedno z drugimi deli Leksikografskega zavoda, ali bolje rečeno, ob njih in zaradi njih. Za posamezne enciklopedije je bilo treba pripraviti gradivo, kar pomeni, ekscerpirati 6.000 periodičnih publikacij iz zadnjih dveh stoletij. V delo se je zapreglo okrog 700 strokovnjakov in popisalo v petih letih nad milijon lističev. To gradivo je bilo potem na voljo piscem posameznih gesel, hkrati pa so ga začeli urejati in pripravljati za objavo, da bi bilo dostopno čim širšemu krogu ljudi. Uredništvo (M. Ujević; B. Blagojević, I. Horvat, M. Jiroušek, J. Logar) je dalo prednost nacionalni skupini, zato sta izšli doslej knjigi, obravnavajoči književno teorijo, primerjalno književnost in zgodovino književnosti jugoslovanskih narodov. V začetku so bile določene za to snov štiri knjige; kaže torej, da se bo prvotni načrt (25 zvezkov objaviti v času od 1954 do 1960) nekoliko skrčil, izid pa zalekel. Nič zato, če bodo spremembe delu v prid.

Velika stvar je opravljena. Nekoč bi si o nji komaj sanjati upali. Danes lahko zapišemo, da je tlake tudi za kulturne delavce in znanstvenike s področja literarne zgodovine konec. Vsa naša kulturna dediščina, zgubljena in raztresena do nedavnega po periodičnih publikacijah, je dobila v teh bibliografijah svojo pravo vrednost in pravo mesto, ker se je uredništvo zavedalo, da »če i neznatnija bilješka iz nacionalnih grupa često pružiti dragocjenu, a možda i jedinu dokumentacijsku građu«. Razveseljivo je, da je med približno 10.000 književniki s 50.000 enotami (in čednim številom anonimnih člankov) dobršen del Slovencev, lepó, da je večina naših psevdonimov in šifer razrešena, in posebne hvale vredno, da se je v hrvaški knjigi s slovenščino tako spoštljivo ravnalo.

Kdor se hoče seveda s knjigo okoristiti, se mora z njo pobliže seznaniti; v prvi se spočetka kar ne bo znašel, predvsem zaradi nekoliko nenavadne sestave (ki pa je končno logična), a ko se bo v njej razgledal, mu bo odprla vse svoje zaklade, saj ima bibliografija razen običajne avtorsko-časovne razporeditve še posebna stvarna kazala. Škoda, da niso popolnejša. Ker so prispevki (tudi slovenski) večjezični, moraš tod brskati pod vsemi soznačnicami, tudi zavoljo psevdonimov in šifer moraš po knjigi več listati ko po navadi. S kazali bo počasi še večji križ, saj bo treba ob vsaki novi knjigi več in več iskati; pametno bo, če se uredništvo odloči za dopolnilno kazalo, avtorsko in stvarno, ki naj povzame vso literaturo iz periodik, knjig in dodatkov.

Včasih ostaneš kljub iskanju praznih rok: vsega se ni dalo objaviti, posebno zato ne, ker nekatere manjše revije še niso pregledane, a tudi pri opravljenem ekscerpiranju je morala odločati vrednost članka ali piščevo ime, sicer bi se obseg bibliografije potrojil. In vendar se ob marsikateri vrzeli zamisliš. Kam neki je mogel zaiti n. pr. Keleminov članek o Abadonu (LZ 1920, 396—400) ali Ocvirkova študija o Kidriču (SJ 1940, 1—10), ko sta bila oba popisana? Ampak kaj bi se že sedaj lovili za posameznosti — z analizo in venjanjem moramo počakati vsaj do objave tretje knjige in dodatkov.

Sestavni del teh bibliografij je Građa za bibliografiju jugoslavenske periodike (Anali, 2). Čeprav se je obnjo že marsikateri kritik obregnil, in to po pravici, jo v tej zvezi še enkrat omenjam: v bibliografskih opombah te publikacije so povsod navedene knjižnice, v katerih se lahko dobé časniká in revije, ki jih citira Bibliografija.

Dolgo smo jo pogrešali, zakaj prva in do te edina bibliografija akademskih učiteljev je izšla ob desetletnici ustanovitve univerze, to je pred osemindvajsetimi leti. Tedaj je delalo na tem zavodu okrog 150 znanstvenikov in v bibliografiji, ki ji je bilo odmerjenih 33 strani, so bili naštetih spisi 71 avtorjev, od katerih so mnogi samo mimogrede in netočno omenili svoja dela. Sedanja publikacija obravnava 505 univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, vse, ki so se v prvi polovici leta 1956, ko je bil narejen popis, na ljubljanski univerzi redno ukvarjali s pedagoškim ali znanstvenim delom. Knjigo je pod vodstvom dr. Zwittera pripravil uredniški odbor »Objav Univerze v Ljubljani«; kot bibliografski strokovnjak in tehnični urednik mu je pomagal znanstveni sodelavec Janez Logar.

Publikacija je urejena tako, da so v okviru posameznih fakultet in inštitutov po abecedi razporejeni najprej profesorji, potem docenti in predavatelji, nato pa še sodelavci in asistenti; na koncu knjige je abecedno kazalo vseh opisanih. Vsakdo je predstavljen samostojno: najprej življenjepis, nato bibliografija. Le-ta navaja v prvi vrsti znanstveno-strokovne knjige in članke, od del izven stroke pa omenja samo najtehtnejše. Skratka, cvetnik naše znanosti, ali kot je v uvodu zapisal rektor, »pregled uspehov, ki jih je ljubljanska univerza dosegla pri svojem trudu za obogatitev slovenske kulture, za dvig naše življenjske ravni, in nazadnje tudi pregled čez njen skromni, pa čeprav ne popolnoma neznatni prispevek k obogatitvi splošnega človeškega znanja«.

O pomanjkljivosti skoraj ni mogoče govoriti, ker je knjiga skrbno pripravljena in pregledno natisnjena (v Murski Soboti), na izčrpnost podatkov pa tako nihče ni mislil, saj je v biografijah le to, kar je bistveno za univerzitetni poklic, v bibliografijah pa to, kar se je posameznikom osebno zdelo najpomembnejše. Morda moti nekoliko prav iz tega načina zbiranja izvirajoča lastnost publikacije, hočem reči, da so se nekateri predstavili na kratko in skromno, medtem ko so se drugi kar preveč razpisali. Nerodno je tudi, da marsikatero od napovedanih del »v tisku« še vedno ni izšlo. V kazalu je treba prečrtati Ivana Volčiča in popraviti citirane strani: Kuljiš 288 > 280, Miha Likar 393 > 383.

Prav je, da bi se bibliografija redno dopolnjevala in obdelala čimprej tudi upokojene in umrle člane univerze. To bo najlepši življenjepis naše Almae matris.

Bogo Komelj: Kulturni delež Dolenjske. Novo mesto 1957. 44 str. 8°

Kolektiv knjižnice v Novem mestu — med našimi študijskimi knjižnicami najpodjetnejše — je pod vodstvom upravnika Boga Komelja za lansko zborovanje slavistov pripravil knjižno razstavo, ki naj bi bila pokazala, kaj in koliko je Dolenjska prispevala slovenski kulturi, in izdal za to priliko tiskan »izvleček iz rokopisnega razstavnega kataloga«. Dasi je bila ta knjižica namenjena predvsem obiskovalcem za vodnika in ima zato razen kulturnega zemljevida tudi seznam najvažnejših razstavljenih zbirk, knjig, društvenih spisov, časnikov in rokopisov, je v nji vendarle poudarek na kulturni topografiji. Njena naloga pa je v tem primeru bila zaznamovati na karti vse kraje, ki so kulturno kakorkoli važni, in naštetih vse pomembnejše ljudi, ki so se na ozemlju med Iško, Ljubljano, Savo, Gorjanci, Kolpo in črto od Prezida do izvira Iške rodili (skupina a), tam služili (b) ali se šolali (c). Gre tedaj za zarodek kulturnega zemljevida Slovenije, kakršnega so po tujih zgledih (prim. Nečasová L.: Kde-kdy-kdo. Praha 1947) pri nas že mnogi pripravljali, nekateri celo v rokopisu dokončali, pa ne objavili, ker zanj niso mogli dobiti založnika.

Ta zemljevid Dolenjske obstoji iz 209 krajev; z njimi je povezanih 762 kulturnikov, katerih tretjina pripada metropoli ob Krki. Vsak avtor je označen pod določenim krajem z imenom, priimkom, atributom in vsaj še z rojstno letnico, če so jo sestavljavci našli. Popis je šel torej bolj v širino kot v globino in je zajel skorajda vse vidnejše ljudi prav do danes. S te plati vsekakor literarnozgodovinska pridobitev in bibliografska novost. A ker mu je kumovala hitrica, je moral sprejeti njevo darilo: nepopolnost, približnost, stavčeve in meterjeve napake.

V knjižici so popisani tudi dolenski dijaški listi. Mednje spadajo še: (Dijaški list), Novo mesto 1867. Mavrica, Kandija 1920. Krka, Novo mesto 1924. Mladčevski vestnik (pozneje Vestnik, Iskra), Novo mesto 1938—1943. Ciganček, Novo mesto 1939. Rog, Dolenjske Toplice 1953/54. Mladi poganjki, Kočevje 1954/55. Stezice, Novo mesto 1955.

Janko Moder: Mohorska bibliografija. Celje 1957. 548 str. 8°

Delo je bilo zamišljeno kot jubilejna publikacija Mohorjeve družbe ob 100-letnici njenega obstoja. Ker je izšlo s precejšnjo zamudo, so vključene vanj vse izdaje od 1849 do 1954. Knjiga ima razen uvoda in nazorne, po desetletjih razlomljene zgodovine založbe štiri dele. V prvem je kronološko razporejen ves mohorski tisk v kar se dá zvestem bibliografskem zapisu. Drugi del nadrobno odkriva knjižno bogastvo, besedno in slikovno, »naslanjajoč se pri tem v načelu in po smislu na decimalno klasifikacijo, vendar brez njene prevelike razdrobljenosti«. V tretjem je po istem načinu razvrščeno gradivo periodik, ki jih je izdajala MD. Tu so bibliografsko obdelani Kres 1881—1886, Mladika 1920—1941, Književni glasnik 1934—1941 in Slovenski gospodarski list 1934—1935. Četrta oddelek sestavljajo trije abecedni seznami: avtorsko kazalo, kazalo osebnih imen iz uvoda in dodatkov ter seznam zemljepisnih imen. Vsak del je opremljen s posebnim navodilom.

Bibliografija zbuja v bralcu spoštovanje do založbe, ki je razdelila poldrugmilijonskemu narodu 26 milijonov knjig, pa tudi do avtorja, ki se je lotil tako težavne naloge, kot je popis kulturnega poslanstva MD. Moder je po pravici poudaril, da je ta publikacija »doslej najizčrpniješe delo te vrste na področju posameznih založb«. Še več. Redke so založbe tudi drugod po svetu, ki bi se lahko pobahale s tako obsežno bibliografijo. Pot do nje je bila dolga. Koliko je bilo treba težakov, da so jo skrčili. Sestavljavec se spominja Einspielerja, Sketa, dr. Puntarja, dr. Grafenauerja in dr. Steletove. Ne bilo bi prav, če bi podcenjevali delo, ki so ga le-ti (posebno zadnja) opravili za zgodovino in bibliografijo MD, vendar gre Janku Modru največ zaslug, da je knjiga, kakršna je, zagledala beli dan. V nji avtor ni samo zbral in popisal vse ali blizu vse mohorske natise in ponatise, marveč je našel tudi dosti avtorjev, določil opremljevalce in ilustratorje, odvozil marsikateri psevdonim in kriptonim, ugotovil naklade, zraven tega pa je nabral še koi drobnega tiska, ki je veljal pri nas dosihmal za založniškega in bibliotekarskega pastorka, četudi ta bolj kakor knjižne izdaje odkriva utrip vsakdanjega življenja množice. Ali tako v obsežnosti snovi in pisanosti obdelave kakor v želji po izčrpnosti so bile nastavljene pasti. Tega se je Moder dobro zavedal, kot priča uvod, a še premalo, kot kaže obdelano gradivo.

Knjiga je preobsežna, popis — prenatančen. Resda v bibliografiji ni važnih in nevažnih stvari, ampak bolje se je odredi popolnosti kakor preglednosti in uporabnosti. Marsikaj bi se v knjigi brez škode spustilo ali skrajšalo. Skladi podatkov o enaki opremi, ponavljajoči se iz leta v leto, so odveč, posebno, če iskalec kljub njim ne more zvedeti, kdo je n. pr. opremljal Večernice (gl. Plečnik, Pengov, Vurnik). Isto velja za sporočila uprave, uredništva, podatke iz Cecilije, nemških beril ipd. Bibliografski popisi so nenavadni. Sestavljavec se je odločil za čim natančnejši posnetek naslovne strani. Prav. To počno vsi bibliografi in knjižničarji. V Ameriki kar fotografirajo. Potem je izjemoma dovolil založbi, da stoji pred tiskarno. Magari. Ko pa je spravil na čelo enote še stvarni naslov, se mu je prvotna zamisel morala podreti. Prim.: *Izbrani spisi dr. Jožeta Vošnjaka*. — *Izbrano delo. Ksaver Meško*. — [Slovstvena knjižnica 3.] *Dr. Franc Detela Zbrani spisi*. — *Dr. Fr. Detela: 1. zvezek. Izbrani spisi: Hudi časi*. Jasno je, da grafična podoba naslovnih strani pravkar naštetih del ni čisto enaka; toda ker gre za sorodne stvari, bi jih bilo treba reševati enako. Poučna je primerjava, recimo, prve in druge izdaje Cvetja: ne gre le za to, da je knjiga enkrat obravnavana kot »Cvetje«, drugič kakor »Martin Krpan« ali »Jurij Kozjak«, tudi v notranji zgradbi je več neskladnosti glede razporeda imen avtorjev, prirediteljev, krajev, letnic, strani idr. Ali mohorska izdaja Zlate knjige. O nerodnostih, ki so se ji primerile, je pisal že Glazer, vendar jih ni izčrpal: kazalke, ki se tičejo tega dela so označene s P 1908; torej se skli-

cujejo na Poezije, ne na Simona Gregorčiča. Koželj ima v dobro 46 risb, a jih menda ni toliko; ali pa so štete mednje tudi tiskarske vinjete. NUK hrani drobni tisk z naslovom S. Gregorčič »Poezije«. Ta ne omenja le oba sodelavca, marveč govori tudi o vezavi, o »elegantni« na boljšem papirju in »preprosti«. Ne bi kazalo na to opozoriti?

V popisih so tedaj besede dodane, spremenjene ali izpuščene, ne da bi bilo to označeno (0338, 0566, 0822, 0878, 01214, 01222, 01396), strani so sem pa tja napak preštete ali citirane (01222, 03011), z imeni se je poigral tiskarski škrat (Sisenčelli, Stribrny), v kazalu manjkajo tekoče številke izdaj (0566, 0148), v razreševanju brezimnih del in v rabi pristikov ni doslednosti (Tecini, Defoe, Baar, Orczy). Vendar so spodrsnjaji v tako zajetni knjigi, kot je Mohorska bibliografija, sami ob sebi razumljivi in — opravičljivi, zato ne morejo zmanjšati njene vrednosti in pomena opravljenega dela; opozoril sem nanje zavoljo izrecne sestavljalčeve želje (gl. uvod str. 8).

Stane Suhadolnik

Zapiski

PROFESOR W. TASZYCKI — ŠESTDESETLETNIK

V juniju letos bo praznoval šestdesetletnico znani strokovnjak na področju stare poljščine W. Taszycki, profesor Jagellonske univerze v Krakovu. Z njegovim imenom vežemo celo razdobje znanstvenih raziskovanj, ko si je jubilar pridobil sloves odličnega poznavalca poljskega jezika. V svojih znanstvenih delih je nadaljeval jezikoslovne tradicije profesorja Jana Loša, ki je dolgo določal smer polonističnih jezikoslovnih raziskovanj.

Tudi nekateri slovenski slavisti dobro poznajo prof. W. Taszyckega iz časov univerzitetnih študij v Krakovu, drugi šele po njegovih razpravah in skrbi za poljski pravopis. Znano je, da je W. Taszycki s sodelovanjem St. Jodłowskega že večkrat izdal po sklepu Poljske akademije znanosti Poljski pravopis, ki ga obvezno uporabljajo v javnem življenju. Pomembnost jubilarovega dela nam nalaga dolžnost, da ob tej priliki seznanimo širše vrste bralcev z njegovim delom in življenjem.

Jubilar se je rodil 20. junija 1898 v Zagórzanah (okraj Gorlice), gimnazijo in univerzo je končal v Krakovu; leta 1925 je postal docent slovanske filologije, od leta 1929 pa je bil profesor na univerzi v Lvovu. Po drugi svetovni vojni predava kot redni profesor staropoljske filologije na krakovski univerzi. Pri Poljski akademiji znanosti (PAN) sodeluje kot dopisni član.

W. Taszycki je napisal več kot 250 znanstvenih razprav, člankov in kritik, od teh navajamo tukaj samo najpomembnejše. V prvi vrsti so *onomastične študije*, saj so dale trden temelj poljskim raziskovanjem osebnih in krajevnih imen, posebno študija o najstarejših poljskih osebnih imenih, *Najdawniejsze polskie imiona osobowe* (Kraków 1926). V njej je zbral in razložil imensko gradivo najstarejših rokopisov. Problematiki slovanskih mestnih imen je posvetil posebno študijo *Slowiańskie nazwy miejscowe (ustalenie podziału)*, Kraków 1946, v kateri se ukvarja z razvrstitvijo slovanskega toponomastičnega gradiva s pomenskega vidika. Metodično je zanimiva študija o patronimičnih mestnih imenih na Mazovskem, *Patronimiczne nazwy miejscowe na Mazowszu* (Kraków 1951); na podlagi onomastičnega materiala dokazuje, da »mazurjenje« na tem ozemlju ne more biti predzgodovinski pojav. Razen tega W. Taszycki vodi slovar staropoljskih imen ter urejuje časopis *Onomastica*.

Na drugem mestu je treba omeniti njegove pomembne študije o poljski zgodovinski dialektologiji. Po raziskovanjih E. Nieminena in H. Gaertnerja si je pridobil trajne zasluge za razvoj tega znanstvenega področja. Teorija o narečni podlagi poljskega književnega jezika, h kateri je jubilar prispeval pomemben delež, je tako dobila zanesljivo oporo v na novo odkritih jezikovnih pojavih; tako so se okrepile pozicije zagovornikov malopoljske teorije, ki jo

po Brücknerjevi smrti hrabro brani pred mnogimi nasprotniki (glej njegovo razpravo *Pochodzenie polskiego jezika literackiego*. Studia staropolskie III (Wrocław 1956). Izmed mnogih razprav naj navedemo tukaj samo študije o staropoljski spremembi *ra > re* (1934), *ja > je* (1934), *tart > tert* (1947), *chw > f* (1947), razpravo o kronologiji mazurzenja (1948) in številne razprave za obrambo malopoljske teorije o poreklu književne poljščine.

Od drugih pomembnih del W. Taszyckega naj navedemo vzorne izdaje poljskega Psalterja Florijanskega (1939), izbor staropoljskih tekstov iz 16.—18. stoletja (I. izd. 1928, II. izd. 1955), priročnik najstarejših poljskih spomenikov (III. izd. 1951), izdajo obramb poljskega jezika (*Obrońcy języka polskiego*. Wrocław 1953).

Zanimivo je, da se je W. Taszycki na začetku znanstvenega delovanja tudi živo ukvarjal z lužiškosrbskimi vprašanji in napisal nekoliko dragocenih del (n. pr. o vplivu H. Sienkiewicza in I. Kraszewskega na lužiško književnost). Njegovo habilitacijsko predavanje se je tikalo odnosov lužiške srbščine do drugih zahodnoslovanskih jezikov (glej *Symbolae Grammaticae* in honorem I. Rozwadowski, Cracoviae 1928, vol. II, 127—138: *Stanowisko języka lużyckiego*).

Jan Petr

K PISAVI KRAJEVNIH IMEN

Dan na dan srečujemo v listih in knjigah ista krajevna imena, a pisana različno: Djakarta in Džakarta, Colombo in Kolombo, Calcutta in Kalkuta itd. To me je znova spodbodlo k misli, da bi bilo treba zdaj, ko se pripravlja nova izdaja SP, stopiti tudi glede pisave krajevnih (in seveda sploh lastnih) imen za korak naprej od prve izdaje SP, ki je v glavnem sicer postavila zdrava načela, a jih je tu in tam še premalo obrazložila ali zdiferencirala. V zvezi s tem nekaj pripomb in vprašanj.

Ker spoštujemo vse narode in priznavamo slehernemu enakopravnost in enakovrednost, je bilo in naj bo prvo pravilo: Tuja lastna imena pišemo v izvorni tuji obliki, ker želimo, da tudi drugi tako ravnajo z našimi. Nas boljje izmaličena naša imena, prav tako pa drugi niso veseli, če jim mi kazimo njihova. Izjema so med drugim imena držav, narodov in nekaterih pokrajin, ki so tako splošno v rabi, da so prešla v mednarodno last in jih vsak jezik prilagaja svojim pravopisnim in pravorečnim pravilom. Slovenci (in nasploh Slovani) seveda še posebej, ker imamo izraziteje kot drugi narodi razvito sklanjatev ipd. Po tem pravilu se ravnamo seveda tudi pri povsem novih imenih, ko se z njimi šele prvokrat srečamo, ne le pri že ustaljenih imenih narodov in držav, na primer Tajska (ne: Tajland), Togo (ne: Togoland), Lisuska ali Lisu (ne: Lisuland) in podobno.

Od tod je razumljivo, da si z deloma udomačeno obliko pomagamo tudi povsod, kjer del tujega lastnega imena (občno ime) kratko in malo prevajamo, kar se dogaja predvsem pri imenih morij, jezer, otokov itn., kar je lepo razloženo v SP (22). Seveda moramo pri tem paziti na občno ime, ki je v mnogih primerih že v izvirnem imenu (v tujem jeziku) pritačnjeno in ga po navadi ne kaže podvajati še s pritikanjem poslovenjene oblike, temveč ga ohranimo le v prvotni tuji obliki ali pa le v poslovenjeni. Kljub temu še zmeraj srečujemo oblike tipa Zuiderzejsko jezero namesto pravilne Zuider'sko jezero ali kar s tujko Zuiderzee, ker se pač *zee* po nizozemsko pravi *jezero*. Še pogostnejše so take pomote pri imenih, kjer je občno ime še bolj prikrito ali manj znano. To se nam pogosto in rado dogaja celo pri nekaterih evropskih krajevnih imenih. Pomislimo samo na imena Öresund, Kattegat, Fanö, da omenim samo nekaj skandinavskih cvetk, ki jih pogosto beremo v oblikah Öresundski preliv, Kattegatska vrata, Fanöjski otok, ker se pisci ne zavedamo, da že beseda *sund* pomeni v švedščini in sploh skandinavščini *morsko ožino*, *gat vrata*, *ö* pa *otok*. Take napake bi se zlasti v strokovni literaturi ne smele dogajati, razumljive so pa seveda v vsakdanji časninarski rabi, če pomislimo, da nekaterih sestavnih delov niti v domačih besedah več ne čutimo in se jih ne zavedamo.

Pretežno večino tujih lastnih (zlasti seveda osebnih, a tudi krajevnih) imen torej pišemo v izvorni tuji obliki. V SP 1950 je gledé imen, ki so v

izvirniku pisana z latinico, rečeno, da jih obdržimo v nespremenjeni obliki. Iz tega bi sklepali, da je vsaj za večino evropskih imen to pravilo zadostno in da pri pisavi ni in ne more biti več nobenih težav. A so le še. In mogoče jih je še celo veliko. Le da so bolj prikrite. Omenjeno pravilo iz SP je namreč samo v načelu izvedljivo, v praksi pa ne. Praksa mora računati z dejanskim stanjem, se pravi s stanjem v naših tiskarnah. V Evropi je namreč vse polno črkopisov, ki sicer slonijo na latinici, a imajo po nekaj posebnih pismenk ali vsaj diakritičnih znamenj, ki jih po naših tiskarnah na splošno ni.

Vzemimo najprej kar ime danske prestolnice, o katerem je bilo tudi v JiS že zapisanih nekaj besed. Pišemo ga v več oblikah: Copenhagen, Kopenhagen, København, Kjøbenhavn, Köbenhavn, Kjöbenhavn in celo Kjöbenhavn. kateri izmed teh oblik naj damo prednost? Pavle Vozlič se na primer v JiS I (128) zavzema za to, da uporabljajmo le obliko Kjöbenhavn, češ da je oblika Kopenhagen kot nemška spačenka za Dance žaljiva. Dvomim, da ima prav. Mogoče se je naslonil na pomanjkljive ali preenostranske viře. Še danes namreč pišejo Danci sami (recimo na naslovnih straneh in v tako imenovanih kolofonih svojih knjig ob imenu založbe in tudi na kuvertah ob imenu raznih ustanov) ali København (v pretežni večini) ali pa Copenhagen (poredkeje, nekako mednarodno in bolj učeno, ker jim tako zveni še iz časov, ko smo radi pisali ne le osebna, temveč tudi krajevna imena v polatinjeni obliki). S tem še ni rečeno, da je zato za rabo oblike Kopenhagen kaj več razlogov. Oblika z j (Kjöbenhavn) je za dansko prestolnico trenutno še v rabi pri Norvežanih, Danci pa tega j že od pravopisnih reform okrog leta 1900 ne pišejo več v zvezah gj in kj, kjer ga ne izgovarjajo. Zato pišejo København. Tako naj bi pisali tudi mi. Če bi seveda mogli. A v naših tiskarnah na splošno nimajo tega nordijskega prečrtanega o. Lepo pravopisno načelo se nam je torej prehitro sesulo v prah. Kaj zdaj?

Preden nadaljujemo, si oglejmo, katere pismenke, ki jih mi nimamo, imajo Skandinavci in kakšne glasove z njimi zaznamujejo. (Pri finskih imenih ni težav, ker imamo vse njihove črke tudi po naših tiskarnah.)

Švedi imajo *a s krožcem*, ki ga pri nas ni, in ga berejo kot dolgi o. Kako torej pisati njihova osebna in krajevna imena, če nimamo tega *a s krožcem*? Mislím, da je raba sama spregovorila v prid navadnemu *a*. Omenim naj le ime švedskega znanstvenika Ångströma, po katerem je dobila ime enota za merjenje dolžine svetlobnih valov in jo pišejo na splošno kar angstrom, čeprav se ime znanstvenika izgovarja ångström. Med krajevnimi imeni naj spomnim na finsko mesto Turku, ki je bilo pri nas dolgo in splošno znano v poenostavljeni dansko-švedski obliki Abo, ki ga Skandinavci pišejo s krožcem na *a*, izgovarjajo pa *óbo*.

Norvežani in prav tako Danci imajo tri pismenke, ki jih po naših stavnica na splošno ni. To so *diftong ae*, ki ga izgovarjajo ä, *prečrtani ø*, ki ga izgovarjajo ö, in *a s krožcem*, ki ga izgovarjajo kot o. Pišimo torej tudi danski in norveški *a s krožcem* kar z navadnim *a* kot pri švedskih imenih, diftong *ae* kar z ločenima dvema črkama, prečrtani *ø* pa kot ö. Slovenska oblika imena znanih danskih otokov bi se torej glasila Faeri (izgovorjeno: fêri), v izvirniku Faerøerne, kar je množina od Faerø, pri čemer ø pomeni otok; ime danske prestolnice bi seveda potemtakem pisali Köbenhavn in ne Kjöbenhavn in še celo ne Kjöbenhavn, kakor priporoča JiS I (128).

Ze ti primeri so pokazali, da niti pri evropskih, z latinico pisanih imenih ni vse tako preprosto, kot bi si človek mislil. A treba si bo nadrobneje ogledati ne le nordijske, temveč tudi druge evropske latinične alfabete in v prihodnjem SP vsaj besedico privoščiti vsaki pomembnejši jezikovni skupini in nakazati nadomeščanje njenih posebnih črkovnih znamenj s pri nas mogočimi. Kar tu se ozrimo še na nekaj takih vprašanj.

Med slovanskimi latiničnimi alfabeti nam največ težav povzroča poljščina, ker ima cel kup posebnih znamenj: *ą, e, ł, ó, Ń, ś, ź* in *ż*. Na splošno jih nadomeščamo kar s fonetično najbližjo obliko: *Đebicki = Dembicki, Dąbrowska = Dombrowska, Żeromski = Żeromski, Książnin = Książnin, Śniadecki = Sniadecki*. Če nimamo prečrtanega *ł*, pišemo kar z navadnim *l*, ravno tako *ń* in *ň* z navadnim *n*, če nimamo potrebnih diakritičnih znamenj nad njim.

Pri češčini so preglavice predvsem z *û* s krožcem. Če ga nimamo, pišemo kar golo črko brez diakritičnega znamenja. Ravno tako je z nekaterimi slovaškimi diakritičnimi znamenji.

Pri transkripciji imen iz evropskih neslovanskih jezikov imamo še najmanj težav z nemščino, nizozemščino, angleščino in italijanščino, kjer pač ni nobenih posebnih črkovnih znamenj.

Španci imajo *ñ* z vijugo, ki ga berejo kot *nj*. Ker pri nas tega *ñ* nimamo, pišemo zelo pogosto špansko besedo *doña* kar *dona*. To mi ni najbolj všeč. Rajši bi imel fonetično obliko *donja*. Podobno je tudi z besedo *Espanja* za *España*. Podobno fonetično pisavo bi lahko zasilno uporabili tudi pri osebnih imenih kot *Ibánjez*, *Zúnjiga*, če nimamo *n* z vijugo: *Ibáñez*, *Zúñiga*. Tako ravnamo tudi pri krajevnih imenih in pišemo kar *Valdepenjas*, če ne moremo zapisati *Valdepeñas*.

Pri Portugalcih (in v zvezi s tem pri Brazilcih) je nastal leta 1947 oster prelom v pisavi. A vprašanja, ki nas trenutno zanimajo, so ostala v glavnem ista. Gre predvsem za *ç* in oba nosnika, a in o, ki ju pišemo z vijugo. Če teh znamenj nimamo, pišemo namesto *ç* kar s (kakor se pri njih ta črka izgovarja), torej *Bragansa* za izvirno *Bragança*, le pri imenu *Açores* je že precej uveljavljena pisava *Azori*. Namesto nosnega a in o z vijugo pišemo kar a in o brez diakritičnega znamenja, kadar bi pri diftongih fonetično obliko težko približali, na primer *Sao Paulo* za izvirno *São Paulo*, kar izgovarjajo *saũ paũlu*, *Damiao* za izvirno *Damião* (*damjáũn*), *Leao* za izvirno *Leão* (*ljaũn*). Podobno tudi *Camoës* za izvirno *Camões* (*kamójns*) in *Guimaraes* za izvirno *Guimarães* (*gimarájns*), čeprav bi bila tu primerna tudi transkripcija: *Camoens*, *Guimaraens*.

Pri francoščini ni težav, ker ligaturni pismenki *oe* in *ae* pišemo kar kot dve črki, *ç* pa večina naših tiskarn ima. Če ga nima, ga nadomeščamo po izgovorjavi s *s*: *Besançon* = *Besanson*.

Romunski alfabet je spet bolj zamotan, ker ima nekaj pismenk, ki jih pri nas na splošno ni. Redka sta pri nas na primer a s polkrožcem in *â* s strešico (prvega izgovarjajo kot *e*, drugega kot *temen i*), nimamo pa s in t z vejico. Oba a pišemo kar brez diakritičnih znamenj, oba soglasnika pa fonetično: *Bistrita* = *Bistrica*, *Galati* = *Galaci* ali *Galac*, *Ploésti* = *Ploéști*, *Iasi* = *Iași* ali *Jaš*.

Pri madžarščini bi utegnile nastati težave samo pri nekaterih diakritičnih znamenjih (zlasti pri " na o in u), a če črk s temi znamenji nimamo, jih pišimo brez diakritičnih znamenj, ker s tem bistveno ne spreminjamo govora.

V albanščini naletimo samo na *ç*. Če ga v stavnici nimamo, ga pišemo po izgovoru kar s *č*.

Turški alfabet ima dva *i*, *i* s piko in *i* brez pike, ki ga izgovarjajo zamolklo, polglasniško. Naš veliki *I* je pravzaprav turški veliki *i* brez pike, ker Turki na veliki *i* s piko postavljajo tudi piko. Pri nas bi oba *i* lahko transkribirali kar z navadnim *i*. Tudi Turki imajo *ç* in ga prav tako kakor Albanci izgovarjajo *ç*, zato namesto *Çorum*, *Çanakkale* pišemo lahko kar *Çorum*, *Çanakkale*. Zanimiv je turški *g* s polkrožcem. Ker ga v različnih zvezah različno izgovarjajo, ga pri nas prepisujemo kar z navadnim *g*. Črko *s* z vejico berejo *š*, zato jo lahko tako tudi transkribiramo, če je v stavnici nimamo: *Alaşehir* = *Alaşehir*. Če nimamo strešice na *â*, *î* in *û*, jo pri transkripciji opuščamo.

Ravno take in še večje težave nastajajo pri prepisovanju imen iz drugih pisav. Glede srbske cirilice bi rad pripomnil, da je novejši čas za cirilski *ђ* uradno predpisana transkripcija z *d*, medtem ko smo ga včasih prepisovali tudi z *dj* in *gj* (Đakovica).

Ruske cirilične azbuke sem se obširneje dotaknil v prvih dveh številkah letošnjega *JiS*. Podobna vprašanja nastajajo tudi ob prepisovanju imen iz bolgarščine.

Med evropskimi posebnimi pisavami se je treba za hip ustaviti vsaj pri novi grščini. Kako prepisovati novogrška imena? Po črki ali po izgovoru? Ne to ne ono se seveda ne dá izpeljati do kraja idealno. Za nekatera grška enotna črkovna znamenja imamo mi dvojna, na primer: *θ* = *th*, *ξ* = *ks*, *ψ* = *ps*; za druga imamo mi enojna znamenja, a jih Grki nimajo, na primer: (v začetku besed) *μπ* = *b*, *ντ* = *d*, *γζ* = *g*, *τζ* = *c*. Izgovarjava se precjéj odmika od pisave. Pri soglasnikih pomnimo zlasti: *β* = *v*, pri samoglasnikih in dvo-

glasnikovih pa: $\eta = i$, $\upsilon = i$, $\epsilon = i$, $\upsilon = i$, $\alpha = i$, $\omega = av$ ali af , $\epsilon\upsilon = ev$ ali ef , $\eta\upsilon = iv$ ali if , $\upsilon\upsilon = u$. Kako torej prepisovati grška imena? Zdi se mi, da se ne bomo dosti pregrešili, če se bomo v dvomnih primerih nagibali bolj k fonetični kot k suženjsko grafični obliki. Pri tem naj omenim, da diakritičnih znamenj za spiritus asper in spiritus lenis ne pišemo, ker ne vplivata na izgovor.

Vidimo torej, da je še vse polno vprašanj odprtih. Pri tem mi seveda še na misel ne pride, da bi moral biti SP v tem kaj vem kakšen izčrpen vodnik za vsak posamezen jezik. Rad bi le poudaril, naj v prihodnji SP ugotovi, da niti evropskih imen ni vselej mogoče prepisovati v popolnoma zvesti izvorni obliki, in naj nakaže smer, v katero je treba iskati. Z nekaj spretno zajetimi primeri se dá nuditi zadosti napotkov in migljavev za nadaljnje samostojno delo, ki ga bo moral v posameznih primerih opraviti pač vsakdo sam.

Še manj je seveda obdelana transkripcija azijskih in afriških pisav. Dragocen napotek smo dobili s Skrinjarjevim prispevkom v JiS III za arabska imena in samo želeli bi bilo, da bi se našlo med našimi strokovnjaki (zakaj prepričan sem, da imamo danes poznavalce že domala vseh jezikovnih skupin) še več pogumnih in požrtvovalnih, da bi napisali vsak za svoje področje vsaj nekaj najbistvenejših pravil in najpogostnejših težav. Pri tem naj mi bo dovoljena pripomba, da tudi pri arabskih (kakor pri drugih, ne iz latinice prepisanih) imenih ne kaže biti za vsakdanjo rabo pretenkovesten, zato bi ne vsiljeval tujih q , w itn., temveč bi se zadovoljil kar z domačimi k , v itn.

S tem smo prišli že daleč proti vzhodu. V Indiji, na Ceylonu in tam okrog je vse polno imen, ki jih pišemo v dveh oblikah: Kacheri in Kačeri, Jaffna in Džafna. Pri pregledu takih imen se nam hitro pokažeta dve skupini: 1. imena, ki so jih dali kolonizatorji in nimajo nobene zveze z jezikom domačinov, in 2. domača imena, ki so jih evropski kolonizatorji samo za silo prilagodili svojim črkopisom. Ker pišejo Angleži izgovorjeni $dž$ z j , izgovorjeni j pa z y , pišejo seveda tudi Jaffna, Vijaya, Kacheri, Jambur; mi lahko dosežemo isti učinek s pisavo Džafna, Vidžaja, Kačeri, Džambur. Podobno pišimo tudi v namesto w itn. Kaj pa z imenom Ceylon? Dan na dan ga sicer srečujemo tudi v obliki Cejlon, vendar je oblika Ceylon bolj ustaljena, zato bi lahko ostali pri nji, še posebej, ker to ni izvorno domače ime (domačini namreč pravijo svojememu otoku Lanka). Ne kaže pa podpirati oblike Colombo. Pišimo rajši kar Kolombo, kakor se je že precej udomačilo. Pri indijskih imenih velja pripomniti še glede črke h , ki jo v večini tamkajšnjih jezikov izgovarjajo komaj kot rahel pridih, da jo vendar kaže ohranjati tudi v pisavi: Delhi, Nehru, čeprav se je ponekod ustalila že drugačna raba, na primer Buda za Buddha, predvsem seveda zaradi izpeljank: budist, budizem itn.

Zelo pogosto se srečujemo tudi s kitajskimi in japonskimi imeni. Tudi ta imajo pri nas podobo, kakor jo dobijo ob prenosu bodisi preko angleške, bodisi ruske transkripcije. Oba zapisa sta v bistvu ista; skušata vsakteri s svojo pisavo približati fonetično ali pisno obliko tujega imena. Po katerem se ravnati? Mnenja sem, da v slovenščino ne kaže prenašati tistih angleških ch in sh itn. v kitajskih imenih samo zato, ker, recimo, zahodna latinica nima $č$, $š$, $dž$ itn. Sicer pa počakajmo na reformo kitajske pisave. Mogoče si bomo z njihovo latinico kaj lažje pomagali. A pri kitajskih (in ne le pri kitajskih) imenih nastaja še vprašanje, ali jih pišimo skupaj ali vsaksebi ali z vezajem, na primer Jang Ce Kjang ali Jang Ce-kjang ali Jangcekjang. To je še zgornje in težavneje pri osebnih imenih, na primer Sun Jat Sen, Ho Ši Minh ali Sun Jat-sen, Ho Ši-minh ali Sunjatsen, Hošiminh. Dostikrat srečujemo v knjigah samo prvi del imena, priimek, na primer: Sun, Čen itn. To seveda sklanjamo: srečali so Suna in Čena, Sunova politika, Čenov besednjak. A kako sklanjati celotno ime? Politika Suna Jat-sena ali politika Sun Jat-sena? Nagibljem se k mnenju, da bi kazalo le krajevna, rečna in podobna imena pisati kar skupaj in temu primerno sklanjati samo zadnji del besede: pritoki Jangcekjanga, porečje Jangceja. Saj imamo tudi pri nas imena, ki so se iz dveh ali treh strnila v eno.

In tako sem po ovinku prišel domov, kjer je ravno tako še vse polno nerazčiščenih vprašanj glede pisave krajevnih imen. Gre predvsem za pisavo z veliko začetnico. Načelo, postavljeno v Krajevnem leksikonu Dravske bano-

vine (1937), ko so pri večini sestavljenih krajevnih imen pisali vse sestavne dele z veliko začetnico, se ne pomensko ne grafično nekako ni obneslo, zato je SP 1950 občutno zmanjšal število sestavnih delov, ki naj se pišejo z veliko. Zdi se mi, da gremo lahko še za korak naprej, jih še razredčimo in postavimo načelo, naj se piše z veliko v glavnem samo prva beseda sestavljenega krajevnega imena (Bohinjska bistrica, Rimske toplice, Škofja loka, Železna kapla, Polhov gradec), čeprav je bila javno izrečena ravno nasprotna misel, naj bi šli namreč nazaj in pisali spet vse sestavne dele z veliko (Bela Peč, Sinča Ves, Vinji Vrh), češ da bo tako vse poenoteno in najmanj težav. A ne vem, če to drži. Slovencem se namreč upira pretirano pisanje z veliko. Za to mi je med drugim dokaz praksa pri pisavi hišnih imen in pa zveze tipa kraljevič Marko. Čeprav namreč SP predpisuje pisavo obeh besed z veliko (Kraljevič Marko, Kraj Matjaž), se je v praksi vendar na splošno uveljavila pisava z malo: kraljevič Marko, kralj Matjaž, dedek Mraz, sirota Jerica, lepa Vida, mlada Breda, dasi zlasti zadnji zvezi tu pa tam dobimo tudi v obliki Lepa Vida, Mlada Breda, ker sta nam pač tako živo pred očmi naslova istoimenskih literarnih del.

Generaliziranje pisave z veliko pri sestavljenih krajevnih imenih bi nujno pripeljalo do zadreg in absurda, ko bi morali mahoma pisati z veliko tudi Jadransko Morje, Brionski Otoki, Blejsko Jezero, Kamniške Planine, Loški Potok itn., saj pravimo, da gremo na Morje, na Otoke, na Jezero, v Planine, na Potok, kakor na primer okoličani Novega mesta pravijo, da gredo v Mesto. Taka pisana z veliko bi bila sicer res sama v sebi dosledna, a na oko neužitna in ne v našem duhu, zato je pametneje, da ostanemo pri dosedanji: Jadransko morje, Brionski otoki, Blejsko jezero, Kamniške planine, Loški potok. Dvovov, ali gre za lastno ali zgolj občno ime, tudi pri taki pisavi ne more biti, saj je jasno viden razloček, kdaj gre za loški potok = potok na loki in kdaj za vodo ali kraj Loški potok. Prepričan sem pa, da ne kaže siliti pravopisa tako daleč, da bi nam pisava Loški Potok, Kamniška Bistrica pomenila kraj, Loški potok, Kamniška bistrica pa vodo. Take zveze pridejo v praksi tako poredkoma na vrsto, da ni vredno njim na ljubo postavljati prisiljenih pravil.

Podobno stanje je, kakor sem že omenil, pri naših hišnih imenih. Dokler je na primer v kakšnem kraju en sam kovač, se reče pri hiši pri Kovaču (čeprav se pišejo za Bregarje), ko pride še eden, pravijo temu pri Novem ali pri Zgornjem kovaču, onemu pa pri Starem ali pri Spodnjem kovaču (in ne pri Novem Kovaču, pri Starem Kovaču), pri čemer se seveda v izgovoru verzalka ne vidi, a se čuti po smiselni enoti in po tem, da beseda kovač v marsikakšni taki zvezi celo brez škode lahko odpade in ostane samo: pri Zgornjem, pri Novem, pri Starem, pri Spodnjem. Ravno tako se kaže ravnati tudi pri pisavi sestavljenih krajevnih imen: prvotno krajevno ime Vas (pisano z veliko) se po raznih krajih natančneje določa in dobiva razne attribute, na primer Srednja vas, Bohinjska srednja vas, Vavta vas, Mala vas, Stara mala vas, Gorenja stara vas (in ne: Bohinjska Srednja Vas, Gorenja Stara Vas, Stara Mala Vas). Mnenja sem namreč, da krajevnih imen ne moremo obravnavati po zgledu osebnih, kjer vse sestavne dele pišemo z veliko.

Pri sestavljenih krajevnih imenih pišimo z veliko v načelu samo prvo besedo. Tako bodo tudi zemljepisna imena za razne odtenske Vzhoda ali Zahoda dobila preprostejšo in enotnejšo pisavo. Osnova bi bila torej (seveda le kot zemljepisno, pokrajinsko ime, ne kot stran neba) Zahod in Vzhod, sestavljenke pa: Divji zahod, Bližnji vzhod, Daljni vzhod, Bližnji srednji vzhod (ne: Bližnji Srednji Vzhod).

Drugo ali vse naslednje besede pri sestavljenem krajevnem imenu bi pisali z veliko pač pri tujih imenih in zvezah (New York, Mala Azija), pri domačih imenih pa samo v izjemnih primerih, kjer gre za izrazito in izključno lastna imena (Stara Vrhnika), čeprav bi se celo v takih primerih dala zagovarjati tudi pisava Stara vrhnika. Zakaj prvotna Ljubljana se mirno lahko spremeni v svoj odsev in spomin, če (na primer v Ameriki) zraste še ena in se ji reče Nova ljubljana. Tako bi šli lahko še naprej in tudi pisavo imen tipa Sveti Peter poenostavili v Sveti peter. Taka pisava je namreč samo na prvi pogled barbarska in nekulturna, v resnici pa pri krajevnih imenih celo zelo ustaljena, saj pišemo na primer Šmarjeta, Sempeter, Sentjakob, Sentjanž.

Pisava z véliko ali z malo je pač stvar dogovora, ta pa odsev okusa. Kakor so Nemci nagnjeni (ali so vsaj bili) k velikim začetnicam (zaradi česar je njihova pisava ena najgrših in se tega sami bridko zavedajo), tako so drugi pravopisi večinoma nagnjeni k malim začetnicam in niti imen narodov in mestnih prebivalcev ne pišejo z véliko. Ko se s tako prakso srečuješ v vseh mogočih jezikih, se ti prvi hip res dozdeva pisava tipa rus, nemec, ljubljčan z malo nekam nemogoča, a potem se ji privadiš. Pri nas se je seveda ustalila v teh primerih pisava z veliko in imajo take in podobne besede, napisane z malo, drug pomen, recimo: kdaj odpelje ljubljčan; prodal sem pet ljublan in štiri maribore (namreč fotografije teh mest); s fordodom (namreč z avtom te znamke) sem se že vozil, s Fordom pa še ne; peter je zapel (namreč zvon, krščen na Petra); marijo zvoni.

O imenih tipa Sv. Peter naj pripomnim še to, da bi se kazalo v njih pisavi še bolj približati izgovoru in ljudski rabi in vse Št., ki se izgovarjajo šent, priključiti imenu: Sentvid, Šentjakob (ne: Št. Vid, Št. Jakob). To seveda ne velja za kratico Sv., kadar jo ljudje izgovarjajo sveti. Nagnjenje k poenostavljanju in združevanju v pisavi in izgovoru je čutiti in ga velja upoštevati tudi v imenih tipa Slovenjgrдец, Slovenjgradca, Bukovžlak, Bukovžlaka, čeprav se morebiti ponekod sliši tudi še Slovenjega gradca, Bukovega žlaka.

Pri domačih krajevnih imenih si bo treba nadrobneje ogledati še imena, sestavljena s predlogom, kjer predlog še ni prešel v neločljivi sestavni del imena. V Ljubljani imamo na primer prostore: Za vodo, Na zavrtih, Ob Ljubljani, Pod ježami. Po Sloveniji je polno krajev tipa: V rebri, Pri cerkvi, Za cesto, Pod vrhom. Kadar gre za prvi sklon, pač lahko tako pišemo, a če gre za odvisne sklone, je po mojem bolje, da se deloma zabriše osnovna oblika krajevnega ali ledinskega imena in pišemo: grem pod Ježo, prihajam z Zavrti, poženi v Reber, kakor da bi se suženjsko oklepali pisave: Grem v Pod ježami, prihajam z Na zavrtih. Nekaj izjem mora namreč zmeraj biti ne le zato, da potrjujejo pravilo, temveč tudi zato, ker je nesmiselno pričakovati, da bi se dalo življenje jezika z vsemi posebnostmi in z vso pisanostjo ujeti v nekaj mehaničnih predalčkov.

Ker je treba v prihodnjem SP poskrbeti za čim ugodnejšo smiselno in grafično podobo pretežne večine krajevnih imen, zato naj o splošni rabi odločajo ta, ne da bi se pri tem delala sila tistim nekaj izjemam, ki jim kaže dovoliti privilegije. Ravno tako ne kaže siliti pravopisa pod raven razumne in estetsko ugodne oblike na ljubo nekaterim redkim, ki malo pišejo ali pa ne bodo nikoli prav pisali, pa naj se pravila še tako zmehanizirajo in poenostavijo. Popustljivo šabloniziranje bi namreč utegnilo odpreti najkrajšo pot k izroditvi pravopisa, ki je resda predmet dogovora, a kljub vsemu vendarle predmet razumnega dogovora. In še to: pravopis je treba pojmovati kot nekaj drugotnega, zunanjega, zgolj formalnega. Če bo torej kdo v posameznem primeru sprevidel, da mora vse pisati z véliko, bo pač vse pisal z véliko, če se bo s tem izognil morebitnim nesporazumom. S tem bo ravnal samo v duhu pravopisa, katerega končni namen je pač ta, da čim bolje pomaga posredovati vsebino.

Janko Moder

AŠKERCIANA V SLOVANSKI KNJIŽNICI

V svojem članku »Aškerčeva zapuščina, knjižnica in korespondenca« (Aškerčev zbornik, Celje 1957, 63—69) je Josip Wester na str. 66—67 po zapuščinskih dokumentih opisal tudi pesnikovo privatno knjižnico s podrobnim naštevanjem naslovov posameznih knjig, kolikor so ti iz pomanjkljivega zapuščinskega zapisnika razvidni. Mnoge knjige so navedene samo z inventurno številko, tako da danes ne moremo povsem za gotovo vedeti, kaj vse je pesnikova privatna knjižnica obsegala. Tako še vedno obstoji možnost, da naletimo na kako knjigo, ki je bila last pesnikova, dasi v zapuščinskem zapisniku ni imenoma omenjena.

Aškerc je kot varuh Mestnega arhiva ljubljanskega hkrati opravljal tudi posle knjižničarja v bivši Mestni knjižnici, ker je bila ta z njim tesno povezana. Vsekakor bi bilo zanimivo vedeti, ali se je v današnji Slovanski knjižnici kot neposredni materialni naslednici bivše Mestne knjižnice ohranila kaka

sled o Aškerčevih privatnih knjigah, s čimer bi postala jasnejša slika o tistih literarnih delih, ki so pesniku prišla pod roke.

Na str. 68 omenjenega Westrovega članka se navajajo podatki iz uradnega poročila magistratnega komisarja Frana Govekarja, po katerem je za Mestni arhiv oziroma za Mestno knjižnico iz Aškerčeve zapuščine na dražbi pridobil nekatere rokopise in knjige. Od vsega, tam pod točkami a) do i) navedenega gradiva se je v Slovanski knjižnici ohranila le ena sama knjiga, Poezije dr. Fr. Prešerna iz leta 1847, ki je opremljena s Prešernovim lastno-ročnim posvetilom Alojziji Chrobathovi. Aškerc je bil dal to knjigo vezati v trdno, temnorjavo usnje z vrezanim pesnikovim imenom. List pred naslovom pa nosi krepko začrtan Aškerčev podpis z letnico 1900, ki naj bi pomenila letnico nakupa. O vseh drugih stvareh pa danes ni duha ne sluha v knjižnici. Na istem mestu naštete knjige: A. Aškerc-A. Jensen, Sloveniska ballader; V. Vodnik, Pismenost ali Gramatika za prve šole (1811); Prešeren, Kerst per Savici (1836) in Der Turnier zwischen den beyden Rittern Lamberg und Pegam (1807) si je Slovanska knjižnica nabavila šele v najnovejšem času, prvo od zgoraj navedenih knjig celo direktno iz Stockholma. Pod točko f) omenjeni album s slikami pesnikovih prijateljev itd. se je našel (1951) med staro šaro hkrati z nekaterimi Jurčičevimi in Stritarjevimi rokopisi in notesi v današnji vhodni sobi arheološkega oddelka v Mestnem muzeju, kjer je bila nekakšna muzejska ropotarnica. Danes se album hrani v Mestnem arhivu. Pač pa se je ohranil v Slovanski knjižnici rokopis Ernestine Jelovškove »Erinnerungen an Dr. Franz Preširen« (pisan od 8. nov. 1880 do 22. febr. 1883). Na str. 67 svojega prispevka piše Josip Wester o njem, sklicujoč se na SBL I, 397: »Ta rokopis si je bil Aškerc bržčas izposodil iz mestnega arhiva.« Ker pa se je Aškerc na prvi strani uvoda v »Erinnerungen«, ki ga je E. Jelovškova pripisala 21. avgusta 1895, s svojo značilno krepko pisavo podpisal, je bil tudi ta rokopis verjetno njegov, kajti tenkovestni pesnik se prav gotovo ne bi bil podpisal na tujo lastnino.

V knjižnem fondu Slovanske knjižnice pa se je ohranilo še več drugih knjig, ki so bile last Antona Aškerca in ki jih je deloma sam daroval bivši Mestni knjižnici, deloma pa jih je kupila antikvarično Slovanska knjižnica. Nekatere med njimi imajo samo pesnikov podpis in so iz Aškerčevih študentovskih oziroma kaplanskih let, druge pa nosijo posvetila svojih avtorjev, ki so knjige darovali pesniku, ta pa Mestni knjižnici.

O knjigah: La Conquête des Étoiles, La Ville charnelle in Les Dieux s'en vont, d'Annunzio reste znanega italijanskega futurista in kasnejšega fašističnega bojovníka F. T. Marinettija, ki jih je s posvetili poslal Antonu Aškercu 1908, smo poročali že v koprskih »Borih« (1955, 391—392). Pesnik sam jih je prvotno daroval knjižnici ljubljanskega francosko-ilirskega krožka (Bibliothèque du cercle franco-illyrien), katerega član je bil, od tam pa so prešle po razpustu kluba v bivšo Mestno knjižnico. Hkrati je Aškerc tej francoski knjižnici daroval tudi dva nepopolna letnika Marinettijeve revije »Poesia«, ki je izhajala v Milanu. Na ovitku števil. 11—12 letnika 1908/09 je namreč Aškerc zapisal naslednje posvetilo: »Francosko-ilirskemu klubu v Ljubljani v spomin na jubilej 1809—1909 podaril Aškerc.« Tudi vse številke revije iz 1909 nosijo z Aškerčevo roko napisano »Club franco-illyrien« in pečat njegove knjižnice. Revija se hrani v Slovanski knjižnici.

Od knjig, ki so bile Aškerčeva last, ko je bil še študent, teolog in kaplan, im jih je daroval kasneje bivši Mestni knjižnici, a so danes v Slovanski, so naslednje: G. E. Lessing, Laokoon oder über die Grenzen der Malerei und Poesie, Leipzig, Reclam, b. l. Na strani pred naslovom se je Aškerc podpisal v cirilici in pripisal leto 78/9 (= 1878/1879); Ogledalo Ilirije iliti dogodovština Ilirah zatim Slavinah, a naposle Horvatah i Serbaljah zvanih, od potopa, to jest godine sveta 1656. Na četiri strane razdeljena i po dugoterpnom poslu na svetlo dana od Ivana Šveara, župnika u Svesvetih kod Požege. Strana IV. U Zagrebu 1842. Na strani pred naslovom je Aškerc pred podpis prvotnega lastnika Janka Kocipra pripisal v cirilici besedilo prvnje (najprej), sada: Ant. Orosl. Aškerc, bogoslovec, 78 (= 1878); Pevanija Zmaj-Jovana Jovanovića. Odabrane celokupne umotvorine u pesmi i prozi sa opširnim životopisom Zmaj-pesnikovim. (Divot-izdanje). Novi Sad 1882. Na strani pred naslovom je

podpisan Aškerc v cirilici, na naslovni strani zgoraj levo je njegov podpis v latinici: Aškerc, kaplan, desno pa podpis v cirilici. Pripisan je še kraj: Šmárijе. Zadaj na prvi strani kazala je še Aškerčeva pripomba: Skoro 165 preloženih! (namreč pesmi).

Ostale Aškerčeve knjige v Slovanski knjižnici tvorijo razna dela v bolgarskem, ruskem, češkem, poljskem in ukrajinskem jeziku, ki jih je pesnik povečini dobil s posvetili v dar. Bolgarska je samo ena: Slav. C. Kesjakov, Pobeda. Epičeski stihove i pesni ot poslednjata srbsko-b'lgarska vojna. Plovdiv 1887. Na strani pred naslovom je posvetilo: Črez G-na A. Bezenšeka za G-na A. Aškerc (Gorazd), bratski slovenski poet ot avtora. Plovdiv, 7. VII. 91. Tudi ruska je ena sama: N. M. Petrovskij, Kopitar' i »Institutiones linguae slavicae dialecti veteris« Dobrovskago. SPB 1911. Na zunanji naslovni strani je posvetilo: G. Ant. Aškercu s globokim uvaženim od N. M. Petrovskago. Češki knjigi sta dve: Nová sbírka veršovaných prací od Svatopluka Čecha. Vyd. druhé. V Praze 1882, z Aškerčevim podpisom na zunanji strani; Jan Thon, Karla Hynka Máchy cesta do Italie. Praha 1910. Knjiga nosi posvetilo: na notranjem naslovnem listu: Slovutnému panu Antonu Aškercovi ku vzpomínce Jan Thon. Praha, 16. XI. 1910. Poljski sta tudi dve: Jan Fr. Magiera, Słowianie. Krakow 1902 s posvetilom: Milemu Piesniarcowi... Antoniemu Aškercovi... Jan Magiera. Krakow, dn. 25/9 902; druga knjiga pa je: Tad. Stan. Grabowski, Współczesna Chorwacya. Studya literackie, I. Lwów 1905. Na strani pred naslovom je posvetilo pesniku za petdesetletnico rojstva: Spiewakowi »Trubera« i »Mučenikow« w dowod prawdziwej czei i poważania k 50. g. jego życia! Tad. St. Grabowski. Kraków, 19. II. 1906. Ukrajinska je knjiga znanega prevajalca iz Prešerna, prof. Silvestra Jaričevskega: Goremir. Poetična kazka. Černivci 1906. Posvetilo se glasi: Velikomu spivicki A. Aškercu — avtor 14./12. 907.

Mimo tega hrani Slovanska knjižnica še knjigo: Pisateljsko podporno društvo v Ljubljani. Ob svoji petindvajsetletnici 1885—1910. Napisal Anton Trstenjak. Lj. 1911. Na zunanji naslovni strani je na vezani knjigi natisnjen napis: Častnemu članu Antonu Aškercu.

F. Dobrovolj

IN ES OV V PESMIH NJEGA NAJTI NI

Na sodelavca »Kranjske Čbelice« dr. Jakoba Zupana je Prešeren sprožil tale epigram:

Brez cetov teče vir mu Hipokrene
In esov v pesmih njega najti ni!
Zatorej nimajo nobene cene,
Zato so pesmi tiste brez soli.

Ta Prešernov sršen meri na znano Zupanovo manijo, izogibati se besed s sičniki. Tako n. pr. Zupan v neki pesmi želi, »de vsih dvajsetero verst brez ceta n'esa ostane«; v pripombi k odi na cesarja Franca pa se hvali, da sovražniki preštevilnih cetov in esov ne bodo našli v 28 verzih te ode — razen v imenu Franc — niti enega od omenjenih glasov. — Podrobneje razpravlja o tem Rudolf Mole, Dr. Jakob Zupan kot pesnik (Ljubljana 1910) str. 5.

Od kod Zupanu teorija o kakofoničnosti esov in cetov?

R. Mole v omenjeni razpravi razlaga to tendenco iz njegovega silnega patriotizma, »ker so baje očitali slovenskemu jeziku, da ima preveč sičnikov«.

Mogoče pa ga je k temu privedel še neki drug moment.

Eden največjih grških lirikov, Pindar, označuje črko »s« kot »nečisto«: τὸ σὰν κίβδηλον. O svojem učitelju pesniku Lasosu iz Hermione s ponosom ugotavlja, da je šele on začetnik prave ditiramske poezije, kajti pred njegovim nastopom je »ljudem polzel iz ust nečisti s«. Antični gramatiki Klearhos, Atenaios, Dion vedo povedati, da je Lasos napisal cele pesmi brez črke »s«.

Mogoče ima tudi omenjeno sovraštvo do preštevilnih sičnikov svoj odpor v oboževanju Pindarja. Saj je znano, kakšen silen vpliv je imel Pindar od 17. do začetka 19. stoletja na evropsko poezijo, zlasti na nemške pesnike (Opitz, Weckerlin, Gottsched, Klopstock, Hölderlin): bil jim je vzor in ideal najčistejše lirike. Tudi na Kranjskem je Pindar našel svoje častilce, kot je

razvidno iz Prešernove sklepne gazele: »... tretji bi bil bolj prijatelj Pindarovi odi.« Eden izmed njih je bil najbrž tudi učeni dr. Jakob Zupan. In ker velikemu grškemu vzorniku ni mogel slediti v zanosnem poletu pesniške dikcije in v fantastičnem bogastvu drznih prispodob, ga je skušal posnemati vsaj — v odporu do črke »s«.

Kajetan Gantar

PREŠERNOV »BELŠI«

V Parizini ima Prešeren nekaj nenavadnih komparativov, ki se bijejo z današnjim pravilom o stopnjevanju pridevnikov za barve: Vodè *višnelši* čez in čez, *Erjavši* listje je drevés (izdaja Glonar-Pirjevec, 162), skoz *belši*, ko snegá belóst (167). Dejal bi, da se je vsaj pri zadnjem lahko ravnal po Vodniku, ki je v svoji Pismenosti zapisal, da ima bél primernik »bélši, bélejši, beléji« (41). Že v njegovih LN 1798 (št. 64) beremo: ta kruhovec je belejši, kakor naš pšenični kruh. Po Vodniku je Gollmayerjevo obliko v Sveti maši 1808: ból bel ku sneg Ravnikar (1813) popravil v: belejši kakor sneg (300). Da pa stopnjevanje z obrazilom pri te vrste pridevnikih ni morda samo iz knjíg, ampak je tu pa tam na Gorenjskem še zmerom živo, priča magnetofonski posnetek, ki ga je letos napravil M. Matičetov v Kranjski gori. V pripovedki o kralju Matjažu se tam glasi: vrane so ble črne, krokarji pa še črnej.

Lino Legiša

»MOČ« IN »SILA« PRI PREŠERNU

V domiselni črtici Viharjev sila (str. 187) navaja Kajetan Gantar nekaj citatov iz Prešerna, kako pesnik z besedama sila in moč ponazarja intenzivnost kakega fizičnega, duševnega ali zgodovinskega pojava. Pisec navaja takih primerov enajst, in sicer devet za »silo«, dva pa za »moč«. To me je napotilo, da sem prelistkal svoje zapiske iz Prešernovega besedišča. Nekaj tisoč listkov je, ki sem jih v zimskih uricah 1925/1926 napisal na podlagi Pintarjeve ljudske izdaje Prešernovih Poezij (1901) in dodatno iz Žigonove Prešernove čitanke (1922). Po teh zapiskih je Prešeren rabil besedo *moč* v 36, *sila* pa v 25 primerih. Naj le-te navedem v stavčnih zvezah zapovrstjo, kakor se nizajo v Poezijah. Številke značijo stran v omenjeni Pintarjevi izdaji iz l. 1901.

Moč: (misli) repetnic razpeti pred nimajo moči 6; pred ni moč te pozabit' 9; ver'vat' v tebe moč mi ni 12; ne straši moč viharja 14; vzamejo v sèbe ga njene (zemlje) moči 22; vodi mi — noge z močjo neznano 33; s celo močjo se v vèso vpre 63; zakriti jeze ni ti moč ljudem 98; al je moč na prvi pròstor jo posaditi, moč ji prvo čast skazáti 99; dragi taka moč je čezme dana 104; iskra — vgasnit' se ne dá z močjo nobèno 108; jim moč so dale rasti neveselo 117, 118 in 123 (v Sonetnem vencu); bi blizu tebe dobile moč kvišku rasti poezij cvetlice 120; préd ko vgasnila smrt moč plamena 124; stori svetila moč — da luna jih ko sonce ne razžali 128; brez té moči — se v njih le tvòja cena razodeva 128; hrast — naenkrate ne 'zgubi moči poprešne 139; ki ga na tlà teledi tvòja moč gromeča 139; tje, kamor moč pregánjavcev ne seže 141; Valjhun tam s celo jih močjo objame 147; ko svòjo moč najbòlj vihar razklada 147; mreže, ki v njih drži nas upa moč golj'fiva 149; ròka — zadržana ji od moči neznane 151; zmage večno slavo, ak bi, da jo dosèci moč je, sodil 152; ne mèč, ne moč gradú trdnjave bogov ne more rešit' 153; ljubézni se braniš, nje môči si kós 173; péšat' vidim tvòjo moč 176; zlodí ima mànj zató moči 185; da brez moči bi noč b'la huda 199; če v taki môči dálj trpé 205; več ne bo ga moč sprostiti 205; ob moč pokoršč'na njih, nje ukáz 210; poskúsi, da ti odpústi in te odvéže, če je moč 212.

Sila: Sila spomina (naslov pesmi) 10; obraz mili tvoj po sili mi je vedno préd očmi 4; mène po sili pomnila boš ti do zadnjega dne 11; zdaj môlit' več ni sila 45; odšla si trupla sili 54; po sili v soldate bil je vzet 68; Minérve nič ne prašaj, poj po sili 79; kogá za silo nam v bukvah jèzik svoj imeti brani 82; solzé ne, ki teko iz njih (oči) po sili 86; 'zučé nas v starjih letih časov sile 89; kar niso jih zatrlé časov sile 116; ur tèmnih so zatirale jih sile 118, 119 in 123 (v Sonetnem vencu); samó njo bogajo viharjev sile 121; roké po sili njé ime pisale 131; ko je viharjev sila prevelika 132; ne zapusti nobèden ga v ti sili 147;

al srečno je prestala časov silo 153; naj brije zdaj okrog viharjev sila 156; zdaj ovrgle so jih (očetov postave) vojske sile 161; nobéna me ne bo premôgla sila 162; kar misli, da bo v sili zlatá mu treba 165; ki stala v bran je Atilovi sili 190; spati jim ne dá ljubezni sila 9 (v Žigonovi izdaji).

Menim sicer, da je ta seznam izčrpen, vendar ni izključen kak pomanjkljaj. Vsekakor se lahko rabi za korektiv in primerjanje z listovnikom, ki ga hrani Inštitut za slovenski jezik pri SAZU. Pomemben jezikovni dokument bi bil specialni Prešernov besednjak, repertorij pesnikovega besednega zaklada.

J. Wester

ŠTUDENTOVSKI : »ŠTUDENTSKI«

V Ljubljani imamo še zmerom Študentovsko ulico — tam nasproti je bil včasih licej, Levstik je napisal Študentovsko zdravico, v študentovskih letih smo stanovali pri študentovskih gospodinjah in hodili jest v Študentovsko kuhinjo. Danes, kaže, študenti ne poznajo več te domače besede. Kamor pogledaš, srečaš nemogoče, tuje »študentsko« naselje, »študentsko« menzo, njih organizacija, njih list ali festival nimajo več domačega pridevka. Kaj ni v študentovskih odborih ne enega Slovenca, ki bi povedal, kako je pravzaprav po naše?

L. L.

CVETKA

Bojim se, da bomo kmalu lahko brali takole mednarodno »slovenščino«: ... mentaliteta, ki tolerira marsikaj kurioznega, spontano eliminira konkretne uzanse, katerih dubiozne efikasnosti ne more afirmirati ali impresivno prezentirati. Z averzijo išče regres iz brezperspektivnosti, ker ji asociacija tuje idejnosti in domače ležernosti, ki nam povzroča toliko perturbacij in reperkusij, impetuozno insinuira — umik ...

F. G.

PREČITI IN PREČKATI

SP ne dela razlike med prečiti in prečkati. To razlikovanje pa je v našem planinskem slovstvu že dolgo časa izvedeno. Prečka je orodje v telovadnici, tudi križišče ali cesto lahko še prečkamo, v gorah pa ostenja ali pobočja vedno samo prečimo. V stenah poznamo torej samo prečnice in prečenja, ne pa prečk. V SP najdemo še tretji glagol prečati, v pomenu počesati lase, od tod tudi preča.

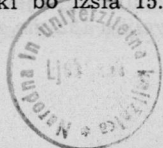
Janko Blažej

Ob koncu tretjega letnika

Slavistično društvo v Ljubljani in uredništvo revije se v imenu naročnikov zahvalujeta Svetu za kulturo LRS, ki je s svojo podporo omogočil izhajanje revije, ravno tako pa tudi založbi Mladinske knjige v Ljubljani, ki je požrtvovalno vodila upravo, in Celjski tiskarni v Celju za lep, reden in skrben tisk.

Število sodelavcev se je letos povečalo na 62 (lani 48). Želeti bi bilo, da bi se tudi naročniška mreža še zgostila, zato prosimo naročnike, naj čez počitnice pridobijo novih bralcev. Zlasti bi si želeli še več naročnikov med dijaki.

Prihodnji, četrti, letnik revije bo izhajal kakor letošnji od oktobra do maja (osem števil). Sodelavce prosimo, naj nam čimprej pošljejo svoje prispevke ali vsaj sporočijo teme, ki jih mislijo v prihodnjem letniku obravnavati. Prispevke za prvo številko, ki bo izšla 15. oktobra, mora uredništvo dobiti vsaj do 15. avgusta.

Mladinska knjiga sporoča

V letošnjem šolskem letu so izšli naslednji zvezki »Kondorja«:

Simon Jenko: IZBRANO DELO — razprodano

Josip Jurčič: JURIJ KOZJAK — razprodano

Ivan Tavčar: VISOŠKA KRONIKA — razprodano

Prežihov Voranc: SAMORASTNIKI, broš. 150 din

Maksim Gorki: MATI — dvojni zvezek

Rabindranath Tagore: SPEVI, broš. 150 din

Juš Kozak: RODNO MESTO — razprodano

Carlo Goldoni: KRČMARICA, broš. 150 din

Fran Levstik: MARTIN KR PAN — Potovanje od Litije
do Čateža, broš. 150 din.

Vse knjige, ki so razprodane, bomo ponatisnili in jih boste lahko pozneje dobili.

Program knjižnice »Kondor« za šolsko leto 1958/1959

Ciril Kosmač: IZ MOJE DOLINE

Ivan S. Turgenjev: OČETJE IN SINOVI

France Prešeren: POEZIJE

J. in W. Grimm: PRAVLJICE

M. de Cervantes: DON KIHOT

H. Ch. Andersen: PRAVLJICE

Miško Kranjec: KRUH JE BRIDKA STVAR

Dante Alighieri: PEKEL

Oskar Wilde: PRAVLJICE

M. de Montaigne: ESEJI

France Prešeren: PESMI IN PISMA

SRBSKE IN HRVAŠKE NARODNE PESMI

Letnik 12 mehko vezanih knjig stane 1560, trdo vezanih
pa 3600 din

*Antikvariat Mladinske knjige v Nazorjevi 3 v Ljubljani kupi
nekaj izvodov prvega letnika revije JEZIK IN SLOVSTVO.*

ZALOŽBA »MLADINSKA KNJIGA«

Ljubljana, Tomšičeva ul. 2

Naročnikom

Tretji letnik revije pošljite v vezavo do 15. junija 1958, in sicer na upravo Mladinske knjige v Ljubljani (Tomšičeva 2). Originalna vezava v platno stane 270 din.

Uredništvo in uprava sta storila svojo dolžnost. Ali ste jo tudi vi? Če kdo še ni poravnal naročnine, naj to čimprej stori.

Kdor bi želel drugi letnik, vezan v platno, a ni bil naš naročnik, naj brž sporoči upravi, ker bo nekaj izvodov posebej vezanih.

